

Густаў Герлінг-Грудзіньскі

Наш брат — Зло

VivaFutura
2003

Сьведка нялюдзкага стагодзьдзя Густаў Герлінг-Грудзінскі (1919-2000)

Густаў Герлінг-Грудзінскі — выдатны польскі пісьменьнік эўрапейскага фармату. Я адчуваю, што, прачытаўшы гэтае сьцьвярджэньне, нават тыя беларускія чытачы, якія цікавяцца польскай літаратурай і культурай глыбей, толькі недаверліва сьцёпануць плячыма. Сапраўды? Нейк мы ня чулі раней.

Гадоў 10-15 таму і ў Польшчы мала хто чуў прозьвішча Герлінга-Грудзінскага, ня кажучы ўжо пра тое, каб прачытаць нешта зь ягонай творчасці. Бо Герлінг-Грудзінскі амаль паўстагодзьдзя пісаў і выдаваў свае кніжкі на эміграцыі, і ягоная сапраўдная, нічым не абмежаваная сустрэча з польскім чытачом адбылася толькі ў 1990-х, у апошнім дзесяцігодзьдзі ягонага жьцця. Польскія крытыкі называюць Герлінга-Грудзінскага Вернутым Пісьменьнікам (Pisarz Odzyskany), нападобе таго, як у польскай публіцыстыцы і гістарыяграфіі называюцца заходнія і паўночныя тэрыторыі, якія пасля II Сусьветнай Вайны адышлі ад Нямецчыны да Польшчы — Вернутыя Землі (Ziemie Odzyskane). З прыходам Герлінга-Грудзінскага да польскага чытача польская літаратура вярнула сабе вельмі важную тэрыторыю.

На лёс Герлінга-Грудзінскага свой моцны адбітак наклаі два таталітарызмы XX стагодзьдзя: камуністычны і фашыстоўскі. Будучы пісьменьнік нарадзіўся ў 1919 г. у Кельцах. Да выбуху нямецка-польскай вайны 1 верасня 1939 г. ён паспеў закончыць два курсы польскай філялёгіі ў Варшаўскім Унівэрсытэце. Перад вайной ён таксама паспеў дэбютаваць у прэсе як літаратурны крытык. У кастрычніку 1939 г. ён разам зь сябрамі заснаваў бадай ці ня першую ў акупаванай гітлераўцамі Польшчы падпольную арганізацыю. Шукаючы кантактаў, наведаў Львоў, Люблін і Горадню. Хацеў прабіцца на Захад, каб там уступіць у польскае войска. У сакавіку 1940 г., падчас спробы пераходу савецка-літоўскае мяжы, Герлінг-Грудзінскі трапіў у лапы НКВД у Горадні. Пасля побыту ў турмах у Горадні, Віцебску і Волагдзе, яго засудзілі на 5 гадоў лагэру. Герлінг-Грудзінскі адбываў свой тэрмін у лагэры Ерцава ў Архангельскай вобласці. Пасля двух гадоў у савецкіх турмах і лагэры яму ўдалося выйсьці на свабоду. Палякам (перадваенным грамадзянам Польшчы) у Гулагу, якія пажадалі ўступіць у польскую армію генэрала Уладзіслава Андэрса, што тады арганізавалася ў Савецкім Саюзе, аб’явілі ў 1942 г. амністыю. Герлінг-Грудзінскі вырваўся з Гулагу пасля пратэстацыйнай галадоўкі.

Разам з арміяй Андэрса Герлінг-Грудзінскі эвакуяваўся на Блізкі Ўсход, потым удзельнічаў у баёх польскіх жаўнераў у Італіі.

За мужнасьць, праяўленую ў крывавай бітве за гару з кляштарам Монтэ Касына, яго адзначылі найвышэйшым ордэнам польскага войска — *Virtuti Militari*. Пасьля дэмабілізацыі Герлінг-Грудзіньскі застаўся ў Рыме, дзе разам зь Ежы Гедройцам заснаваў Літаратурны Інстытут і часопіс „Культура” — дзьве інстытуцыйсьветачы польскай эміграцыі на Захадзе. Першы нумар „Культуры” выйшаў у Рыме, потым часопіс і інстытут „пераехалі” разам зь Гедройцам у Парыж. Герлінг-Грудзіньскі супрацоўнічаў зь Гедройцам і публікаваўся ў „Культуры” да паловы 1990-х.

У 1947-52 Герлінг-Грудзіньскі жыў у Лёндане, працуючы ў польскай газеце „*Wiadomości*”. Жыцьцё ў Лёндане было пазначанае матэрыяльнымі нястачамі; тамака памерла ягоная першая жонка. У 1952-55 Герлінг-Грудзіньскі працаваў у польскай службе Радыё Свабодная Эўропа ў Мюнхэне, а потым пасяліўся ў Нэапалі, у доме сваёй другой жонкі, дачкі агульнашанаванага італьянскага філёзафа Бэнэдэта Крочэ.

У 1952 годзе, у перакладзе на ангельскую мову і з прадмовай славутага брытанскага мысьляра Бэртранда Расэла, выйшаў найбольш вядомы твор Герлінга-Грудзіньскага — кніжка „*Inny świat. Zapiski sowieckie*” (польскае выданьне „Іншага сьвету” выйшла ў Лёндане двума гадамі пазьней; у Польшчы кніжка выйшла ўпершыню ў 1989 г.). „Іншы сьвет” прынёс Герлінгу-Грудзіньскаму міжнародны розгалас, кніжку пераклалі на шмат моваў. „Іншы сьвет” — гэта высокамастацкі запіс пісьменьнікавага досьведу ў савецкіх турмах і лагеры, адна зь першых кніжак пра Гулаг у сусьветнай літаратуры (Герлінг-Грудзіньскі амаль на чвэрць стагодзьдзя апярэдзіў сусьветна вядомы „Архіпэляг ГУЛаг” Аляксандра Салжаніцына).

Фактычна, Герлінг-Грудзіньскі быў першым пісьменьнікам такога высокага рангу, які дэталёва паказаў сыстэму маральнай і псыхічнай дэградацыі чалавечай асобы ў Гулагу. Кніжка мела вялікі чытацкі посьпех, але выклікала і шмат засьцярогаў з боку крытыкаў левага ўхілу на Захадзе, якія паўяўна ці яўна сымпатызавалі савецкаму камунізму. Маўляў, кніжку напісаў паляк, ну а вядома, якія ў палякаў адносіны з расейцамі. Герлінгу-Грудзіньскаму давялося шмат выцерпець ад левай прэсы як у Італіі, гэтак і ў іншых краінах Захаду, за свой непахісны і бескампрамісны антыкамунізм. Выйшла так, што пісьменьніка, які змагаўся з фашызмам са зброяй у руках, левая заходняя прэса зрабіла ледзь не носьбітам фашыстоўскіх ідэяў і крайнім правым рэакцыянэрам. Паводле сьведчаньняў ягоных сучасьнікаў, Герлінгу-Грудзіньскаму да канца жыцьця засталася псыхічная траўма, вынесаная са шматлікіх прэсавых і іншых палемік з сапраўднымі і ўяўнымі палітычнымі апанэнтамі. Да канца жыцьця

Герлінг-Грудзінскі адчуваў сябе пісьменнікам незразуметым і недацэненым, нават у 1990-х, калі ягоныя творы сталіся абавязковым чытаннем у польскай школе, а шматлікія польскія і замежныя ўніверсітэты прызналі яму ганаровыя дактараты.

У 1973-93 гг. пісьменнік апублікаваў у парыскай „Культуры” пяць тамоў своеасаблівага твору пад загалоўкам „Дзёньнік, пісаны ноччу” (назва твору мэтафарычная — маецца на ўвазе „ноч таталітарызму” над Цэнтральнай і Усходняй Эўропай, а не канкрэтны час сутак; „Дзёньнік” насамрэч пісаўся днём). Агульна кажучы, „Дзёньнік, пісаны ноччу” ўключае аўтарскія разважанні над палітычнай сытуацыяй у Польшчы ў прыватнасці і Эўропе ў агульнасці, роздумы на літаратурныя тэмы, а таксама апавяданні, якія потым выходзілі ў асобных зборніках. „Дзёньнік, пісаны ноччу” — вельмі арыгінальная форма літаратурнага-публіцыстычнага нататніка, прыдуманая Герлінгам-Грудзінскім.

Супрацоўніцтва Герлінга-Грудзінскага зь Гедройцам разладзілася ў палове 1990-х, на тле разыходжання ў ацэнцы польскай посткамуністычнай трансфармацыі. Герлінг-Грудзінскі лічыў памылкай польскай дэмакратычнай апазыцыі гэтак званую палітыку „тоўстай рыскі” — якая ў 1989 г. „адкрэсьліла” камуністычнае мінулае краіны ад новай дэмакратычнай Польшчы, не шукаючы вінаватых за злачынствы камунізму. Паводле Герлінга-Грудзінскага, у Польшчы належала правесці дэкамунізацыю, якая не дазволіла б посткамуністам вярнуцца да ўлады пад шыльдай сацыялдэмакратаў. Герлінг-Грудзінскі ніколі не паверыў, што былія камуністы пад кіраўніцтвам Аляксандра Квасьеўскага і Лешака Мілера пераўтварыліся ў сапраўдных сацыялдэмакратаў. Пачынаючы з 1996 г., Герлінг-Грудзінскі публікаваў далейшыя старонкі „Дзёньніка, пісанага ноччу” ў штотыднёвым дадатку да польскай цэнтрэўскай газеты „Rzeczpospolita”.

Апошняя дэкада жыцця аказалася вельмі пладавітай для пісьменніка. Як быццам адчуваючы сябе звольненым ад абавязку пільнага назірання за палітычнымі абставінамі посттаталітарнай эпохі, Герлінг-Грудзінскі скіраваў сваю ўвагу на фабулярную творчасць. На схіле жыцця ён выдаў каля паўтузіна зборнікаў з апавяданнямі і адзін міні-раман.

Калі б пашукаць нешта вельмі агульнае, што пасавала б да ўсіх (ці амаль усіх) фабулярных твораў Герлінга-Грудзінскага, дык можна сказаць, што яны рэфлектуюць аўтарава сузіраньне сьвету як сцэны для безупыннага змаганьня Дабра са Злом. Зло ў трактоўцы пісьменніка явіцца як быт аўтаномны і неспасьцігальны. Героі Герлінга-Грудзінскага шукаюць у гэтым безупынным і няясным змаганьні свайго індывідуальнага лёсу на сьцежцы

да сьмерці. Таямніца быцьця адкрываецца чалавеку толькі зрэдку, у кароткія хвіліны містычнага адчуваньня Бога, або захапленьня натурай, або сапраўднага каханьня.

Па характары пісьма Герлінг-Грудзінскі — „традыцыяналіст”. Даволі лёгка распазнаюцца ў ягонай творчасьці крыніцы інспірацыі ды ягоныя літаратурныя майстры: Стандаль, Эдгар По, Герман Мэлвіл, Натаніэл Готарн, Генры Джэймс, некаторыя іншыя. Пісьменьнік нярэдка выбудоўвае свае „мэтафізычныя дэтэктывы” на падставе запісаў са старых хронікаў і пераказаў, дапісваючы ім сучасныя разьвязкі і эпілёгі. Гэта выдатная літаратура, і я спадзяюся, што беларускі чытач атрымае сапраўдную асалоду ад гэтай першай — і будзем спадзявацца, не апошняй — кніжкі Герлінга-Грудзінскага па-беларуску. Я вельмі рады, што мне першаму выпаў гонар рэкамендаваць гэтага пісьменьніка беларускай публіцы.

Ян Максімяк

Прага, кастрычнік 2003.

Дон Ільдэбранда

I

Хірург з трохі дзіўным імем Фаўста Ангеліні (па-нашаму гэта гучала б як Фаўст Анёльскі) блізіцца да 80-га юбілею і пару гадоў ужо не працуе ў сваёй прафэсіі. Рэнамэ яго, аднак, такое цвёрдае, што калі справа даходзіць да вылучна рызыкаўнае апэрацыі, слаўнага Фаўста, за вельмі высокую аплату, выклікае сям'я хворага, каб толькі асыставаў пры апэрацыі, падаючы парады маладзейшым хірургам. Ня ведаю, як гэта адбываецца, як ставяцца да гэтага маладзейшыя калегі, аднак застаецца фактам, што прысутнасць доктара Анёльскага трактуецца як банкаўская гарантыя або маўклівы ўдзел бліскучага адмыслоўцы грамадзянскага права ў складаным судовым працэсе. Ці магчыма, каб адная прысутнасць іграла такую вялікую ролю? Каб погляды на Мага дапамагалі й прыносілі пааёгку? Відавочна, гэта было магчыма, але — шкада — я ня мог нават марыць пра тое, каб Фаўста калі-небудзь дазволіў мне зазірнуць у апэрацыйную залу.

Ён кінуў практыку ў семдзесят пяць гадоў. Сам заўважыў, што ягонья доўгія пальцы страцілі гнуткасьць. Напэўна, ён спадзяваўся, што можна вярнуць ім былы спрыт, бо вечарамі ўпарта рабіў гімнастыку для рук, забаўляючыся выразаньнем фантастычных выцінанак з газэтаў. Ён мог гадзінамі выцінаць за вялізным сталом ў палацыку на мяжы верхняга й дольнага Нэапалю. Фаўста паходзіў з Абруццы, з высакагорнага мястэчка Мантэнэра, якое было ўпрыгожанае някепска захаванай раманскай катэдрай на вузкім пляцы каля прорвы. Катэдра цешылася заслужанай славай як гістарычны помнік, але яна не магла ўдыхнуць жыцьцё ў мястэчка. Пустка глядзела на некалькі крохкіх камяніц. Фаўста Ангеліні і ягоная трохі маладзейшая сястра Вэроніка былі адзінымі дзецьмі ведуна ці фэльчара, чыю памяць у Мантэнэра шанавалі так, быццам той быў айцом і панам мястэчка, больш важным за гаспадара катэдры. Абодва, зрэшты, даўно памерлі. Доктар Ангеліні штогод прыяжджаў у роднае мястэчка на адзін летні месяц. Яго віталі й праводзілі з шанаваньнем, а ягоная засушаная сястра набіралася ахвоты пражыць чарговы год; падчас візыту брата яна штодзённа на сьвітанку з усмешкаю кленчыла перад алтаром у катэдры.

II

Я пазнаёміўся зь ім у якасьці пацыента, ён якраз апэраваў апошні месяц. Дасьледаваў мяне дакладна й хутка, ведаючы, што любая затрымка ў маім веку ўскладняе апэрацыю прастаты, зь мінаю агіды адкінуў “сучасную” мэтоду “вымарозкі” пухліны. “Трэба раскрыць поласьць і выказаць, — сказаў ён коротка, — гэта ня дробная апэрацыя, яна зьнерухоміць вас на два тыдні ў клініцы і потым на месяц дома”. Ён занёс мяне ў сьпіс на лячэньне ў сваёй прыватнай (дарагой) клініцы. Я адчуваў да яго сымпатыю й поўны давер. Апэрацыя працягвалася даўжэй, чым было прадугледжана — тры гадзіны. Вырваны з наркозу, нейкі счадзелы, я драмаў і абуджаўся зноў, а ён гаварыў бесперапынна і са смакам, седзячы ля майго ложка.

Ягонае імкненьне да размоваў і апавяданьняў уразіла мяне яшчэ на першым спатканьні ў ягоным лекарскім кабінэце над морам. Было лёгка зразумець прычыны. Ён быў стары бязьдзетны кавалер; яго цікавілі рэчы, блізкія мне, пісьменьніку, а не ягоным калегам. Нас лучыла яшчэ адно, апроч ягонай слабасьці да майго пісаньня (аказваецца, ён быў маім чытачом). Ён, паходзячы з поўдня, пакутаваў на асаблівую, вельмі рэдкую алергію: ня мог піць віна, ні чырвонага, ні белага. Затое мог піць віскі, як віно, у вялікіх колькасьцях, бязь сьледу алергічнай высыпкі й іншых прыкрасьцяў. І мы пачалі папіваць віскі, як толькі загаілася мая пасьялапэрацыйная рана.

У клініцы я ляжаў сапраўды два тыдні. Я бачыў Дон Фаўста (усе яго так клікалі, ня *dottor* Ангеліні, а старасьвецкім “Дон”, перажытак фэадальных звычаяў, адзнака грамадзкае павагі) падчас ранішняга абыходу. Ён клаў мне далонь на лоб, адкідваў коўдру для агляду перавязкі і прамаўляў *tutto va bene*, крадком сьціскаючы мне руку. Гэта былі знакі зараджэньня сяброўства. Несумнеўна, ён меў да мяне сардэчную прывязанасьць ад першага (хацелася б сказаць) погляду. Ён перадаў мяне лобімай сядзелцы, сястры-законьніцы, якая глядзела на яго, як на сьвятога. У дзень перад маёю выпіскаю з клінікі ён прынёс мне важкі пакунак кніжак. “Гэта чытанка на аднаўленчы месяц дома. Будзем мець тэмац для размоваў, калі вы наведаеце мяне ў *Palazzetto Panoramico*”, — так прывыклі ў горадзе называць ягоны палацк на высокім бульвары Віктара Эмануэля, ля старога Ангельскага гатэлю.

Магчыма, гэта гучыць дзіўнавата, але гэтыя два тыдні ў клініцы я пачуваўся абсалютна шчаслівым. Шчасьце ў хваробе! А між тым

так яно й было, можа з-за нейкай падсвядомае асацыяцыі з кароткім побытам у лягерным шпіталі над Бельм морам. Маё вакно выходзіла на затоку. Удзень мне даводзілася й задрамаць, але, разбуджаны сястрою з порцыяй пігулак або падчас абеду, я заглядаўся на затоку, на караблі ля выспы, на прыватныя лодачкі і рыбацкія чоўны з такімі хіба пачуцьцямі, якія ў юнацкіх дзённіках апісваў Альбэр Камю, поўны захаплення й любові да ўзбярэжжа Міжземнага мора, быццам адзінай крыніцы жыцця і адзіных праўдзівых правілаў жыцця.

Затое ўночы я амаль ня спаў, баючыся нават на кароткі час страціць ноч. Мора, пакроенае доўгімі нажамі святла, прамэнада, абсаджаная слупамі ліхтароў, шум хваляў, што ўдараліся аб хваларэз, такі рэгулярны, што здаваўся ціканьнем міжземнага гадзінніка. Неба было чыстае, цёмна-сіняе, праз пэўны час яно выбухала фаэрвэркамі невядомага паходжаньня або вісела над затокаю, як тоўсты, шматкаляровы дыван.

Якое ўсё было своеасаблівае! Я не валодаю тым, што расейцы называюць *сложный дар*, і мне часам падаецца, што “сваё” я выплакаў даўно, на парозе сталасьці, а ўсё ж душылі мяне сьлёзы, як некалі на шпітальным ложку на Далёкай Поўначы. Поўнач і Поўдзень. Але тады мой начны плач быў і шчаслівы, і горкі, а цяпер над затокаю я каўтаў сьлёзы чыстага шчасця.

III

Такім чынам, месячны аднаўляльны пэрыяд дома расквечвалі мне кніжкі з пакунка Дон Фаўста. Ён сам адведваў мяне кожныя два дні, яму хапала пяці хвілінаў, каб ацаніць (з задавальненьнем) стан пасьялапэрацыйнай раны. Час ад часу ён прыводзіў з сабою сястру шпітальную (і законную), якая зьмяняла перавязку. У ягоных бліскавічных візытах я адчуваў пастаянны рост прыяцельства, калі не сяброўства; за кожным разам ён з усмешкаю зіркаў на мой стол, дзе я расклаў кнігі зь ягонага пакунка й нататнікі.

Ніткаю, якая зьвязвала набор ягоных кніжак, была *iettatura*, якую аўтары трактавалі на ўсе магчымыя лады. *Iettatura*, або сурокі, або злое вока, *malocchio*, старажытная зьява, якую рымляне называлі *fascinum*, а грэкі *alexiana*. Я ня быў здзіўлены. Ужо падчас першага спатканьня, пасья дасьледаваньня ў лекарскім кабінэце каля порту, Дон Фаўста да слова *iettatura* дадаў азначэньне “галоўнае зацікаўленьне майго жыцця”, і кінуў, сьмеючыся: “Мэдыцына, хірургія — гэта толькі крыніца прыбытку”.

Што *iettatura* запусьціла ў Нэапалі глыбокае карэнне, якога ніхто ніколі не спрабаваў выкарчаваць, ведае нават кожны прыбыш па двух-трох месяцах побыту. Пра радавітых нэапалітанцаў шкада нават казаць: яны трымцяць пры згукх словаў *iettatura* ды *iettatore*. Яны добра ведаюць, як распазнаць уздзеянне ліхога вока (ліхога дотыку, ліхога слова), прынамсі, па чутках ведаюць носьбітаў магіі, стараюцца жьць так, каб мінаць небяспеку аж да труны. Бяда таму, каго лічаць *iettatore*, ноша гэтага падазрэньня прыгінае яго да зямлі ды атручвае існаваньне. Яшчэ горш тым людзям, пра якіх вядома, што іхнае вока, дотык, адно слова паражае, як неспадзявана выхаплены штылет — яны цягнуць існаваньне заразных, абмінаных усімі, асуджаных прамяшчацца па вузкім калідоры, быццам акрэсьленыя колам адчужанасьці.

Iettatore выклікае няшчасьце, страшная сама ягоная прысутнасьць. “Ліхім вокам” ён распальвае пажары, даводзіць хворых да агоніі, выклікае буры й гібель караблёў, забівае плод ва ўлонні, адбірае дар плоднасьці ў маладых дзяўчат, крэсьліць і блытае апэрацыі на апэрацыйных сталах, адным сьмяротным позіркам зрывае жырандолі ў бальных, канцэртных і опэрных залах, адным узняцьцем позірку абсоўвае долу старыя камяніцы.

Існуе багатая гістарычная, звычайна-абрадавая, анэкдатычная бібліятэка на тэмац *fascinum*, у нататках той ці іншай эпохі дрэмлюць ужо гатовыя раманы, навэлі, сцэнары з выбранымі й адпаведна скампанаванымі выпадкамі й славытымі постацямі, таму пачак Дон Фаўста быў толькі каменчыкам, скалупнутым з высокай скалы. “*Corricolo*”, кніга Дзюма пра Нэапаль (з надзвычайнай гісторыяй князя Вэнтыньяна), гістарычныя штудыі Майэра пра паспаітае жьцьцё Нэапалю ў пэрыяд рамантызму, клясычны творык Нікола Валетта “*La cicalata sul fascino volgamente detto iettatura*” (альбо “Дыскурс аб чараўніцтве, у народзе званым *iettatura*”), том Крочэ з разьдзелам пра гэтую клясычную рэч Валетты.

За стагодзьдзі былі выдуманьня розныя спосабы засьцярогі супраць урокаў, як сярод народу, гэтак і сярод нобіляў. Калі вы ўбачыце ў Нэапалі на вуліцы чалавека, які размаўляе з кімсьці, а сам за плячыма высювае з кулака два пальцы рожкамі, можна быць упэўненым, што чалавек гэты асьцерагаецца ўяўнага ліхога вока суразмоўцы. Рог увогуле ёсьць асноўным сродкам ратунку ад *iettatura* — у вясковай хаце звычайны бычыны рог, у гарадох — малыя чырвоныя рожкі-вісюлькі, што боўтаюцца на раменчыках гадзіннікаў ці бранзалетках; можна заўважыць і падкоўкі ў дамскіх торбачках. Мабыць, не прымяняліся б такія абярэгі стагодзьдзямі, каб не было доказаў іхнай эфэктыўнасьці. Але

можна справу павярнуць і інакш: закарэненая *iettatura*, то закарэнення й абаронныя шчыты вакол гэтае прорвы, што зеўрае на кожным кроку; гэта заклятае кола, заклятае й назаўжды замкнёнае. Што тычыцца мяне, то ў існасьці *malocchio* мяне пераконваюць адвечныя, ніколі ўсур’ез не падважаныя, віды зброі ў барацьбе з ім.

“Cicalata” адкрывалася рэплікаю аўтара: “Глыбокая радасьць ахоплівае мяне пры думцы, што ў нашыя часы ня толькі плэбс уцякае пры зьяўленьні асобаў, адораных ліхім вокам, але вызнаўцамі *iettatura* зьяўляюцца судзьдзі ў пышных тогах, кавалеры найвышэйшага рангу, зьбеглыя з адвакатуры юрысты, майстры мэдычных навук, выбітныя матэматыкі й мысьляры, размаітыя эрудыты й агмяні культуры. Хвала нашаму часу, у якім зьніч навук і мастацтваў сьвеціць гэтак ясна й высока, не саступаючы шчаслівай эпосе Аўгуста, калі злое чараўніцтва грала такую ролю, як цяпер *iettatura*.”

Аднак Валетта ня быў бы гордым ваяром эпохі Асьветы, каб ня ўжыў бы пры справе, у гімне ў гонар *iettatura*, “навуковых перасьцярогаў”. Калі нічога выпадковага не бывае, а ўсё мае прычыну й сьледства, *iettatura* ёсьць зьяваю як “натуральнаю”, гэтак і “псыхалягічнаю”. Калі ў сусьвеце кожная на выгляд выпадковая рэч зьвязаная зь фізычным законам прычыны й сьледства, то *iettatura* таксама мае нейкую прычыну. Якую? Гэта нам невядома, адно што можна сказаць, а хутчэй здагадвацца, што прычына гэтая таемная. Розум эпохі Асьветы не дазваляе аўтару “Дыскурсу” пасунуцца далей. Ён падняў указку дагары ды так і застыў у гэтай пазыцыі, пакідаючы сучасьнікаў і нашчадкаў дакладна ў тым самым месцы, у якім яны былі й да таго. Таямніцаю, вось чым была *iettatura* зь незапомных часоў, вось чаму *malocchio* мог сеяць няшчасьці. І Зло. Чаму слаўны Валетта цешыўся такім аўтарытэтам, калі ягоная думка не перакрочыла за бар’ер “ведаю, што ня ведаю”? Падобна, што гэтакім чынам мысьлілі і ўсе астатнія.

За выключэньнем доктара Фаўста Ангеліні, вялікага хірурга Дон Фаўста, перакананага (як я неўзабаве ўбачыў) у магчымасьці пранікнуць у таямніцу. Падчас маіх пазьнейшых візытаў у *Palazzetto Panoramico* я заўжды на хвілю задумваўся: ці не хаваецца ў хірургу *iettatore*. Аднак калі б гэта было так, калі б нехта меў сумневы на гэты конт, яго б не прасілі пабыць за вялікія грошы ў апэрацыйнай залі падчас апэрацыі, калі ён перастаў апэраваць сам.

IV

Пасья некалькіх візытаў рытуал вечароў (штомесячных) у *Palazzetto Panoramico* мог бы падацца нуднаватым. Я прыходзіў каля дзясятай, мы абодва былі ўжо павячэраўшы: я — дома, ён — у любімай рэстарачыі. У галоўным пакоі, натуральна, панарамічным, з вакном, скіраваным на Капры, на сталае ляжалі стосы газэтаў, стаялі вялікі буталь віскі са шклянкамі і місачка алівак. Пакой быў пануры, абы-як мэбляваны. На галоўнай сцяне віселі побач дзьве копіі знакамітай “Цяжарнай Мадонны” П’ера дэля Франчэска і “Betsabe” Рэмбрандта, у куце, у завоях ваконнай парт’еры, паліўся заўсёды агенчык пад цьмяным абразком, які я з далікатнасьці ніколі не разглядаў.

Дон Фаўста адразу ж сядуў за працу, за свае выцінанкі; спрыт і хуткасьць выцінаньня змушалі мяне думаць, што менавіта так трэніруюць пальцы вялікія піяністы перад канцэртамі або з-за выпадковага здранцьвеньня. Занятак гэты ня быў маўклівы — разам з выпітымі шклянкамі віскі цякла гутарка гаспадара. Ён рэдка даваў мне слова, падавалася, ён не надаваў значэньня таму, што я меў сказаць. У ягонай манэры гаварыць было нешта ад такаваньня. Я хутка прывык да гэтай манэры, па маім целе разьлівалася прыемнае цяпло — віскі плюс вечаровае адхланьне пасья сыпакотнага дня; я слухаў і паглядаў на Затоку. Але я намагаўся не згубіць ніводнага слоўка з маналёгаў гаспадара, захапляльных, як заўжды, калі суразмоўца глыбока крануты тэмаю і падае плён сваіх доўгіх роздумаў. Дон Фаўста ўвесь час закранаў адзін і той жа тэма, а ягоныя доўгія роздумы заўжды прыводзілі да адных і тых жа высноваў.

Ён ведаў вялізную колькасьць выпадкаў *iettatura* і людзей, якія славіліся ліхім вокам — пераважна з гісторыі, але часткаю і з уласнага досьведу; маляўніча і часам драматычна распавядаў пра іх, ствараючы ўражаньне мастака, які кожнае паказанае палатно ўкладае ў розныя рамы.

Падставовы матыў быў нязьменны. Як можна казаць пра “тыпова неапалітанскім або паўднёвым перабольшваньні”, калі ёсьць людзі, цалкам пазбаўленыя згубнага дару (яны зазвычай робяцца ахвяраю), а сярод іх жывуць людзі (усіх колаў грамадзтва), чыё ліхое вока, ліхі дотык, ліхое слова бываюць сьмяротнай зброяй; яны нясуць глыбокія няшчасьці ўрочанаму чалавеку. Што гэта азначае, у чым аснова, дзе крыніца гэтай розьніцы? Чаму нараджаецца нехта, узброены інструмэнтам Зла (бо Дон Фаўста лічыў гэтую рысу прыроджанай), а спакмянём ягонай атакі бывае нехта зусім чысты й нявінны? Людзі, напрыклад, нараджаюцца з рознымі сэрцамі, аднак кардыёляг можа бязь цяжкасьцяў

устанавіць, якая прырода й прычына гэтак звананага *malformazione cardiaca*, можна нават паўплываць лячэннем на прыроджаныя хібы. Аднак ніякае лячэнне нядзейснае супраць *iettatura*: прыроджаны *iettatore* застаецца ім назаўжды. Ці дастаткова сказаць, што мы маем дачыненне з характаралягічнай зьявай, што адзін чалавек родзіцца добры, а другі ліхі?

“Я так ня думаю. Бо вядомыя выпадкі, калі ўладальнікі ліхога вока стараліся яго пазбыцца, але ня здолелі. Наогул, кожны чалавек, які ліхі з калыскі, ня марыць стаць раптам добрым; ён такі, а ня іншы. Такім чынам, дзе і як узнікае асабовасць, званая *iettatore*?”

Задаючы гэтае пытанне, Дон Фаўста прыглядаўся часам да абразка, што вісеў у нішы ля вакна. Адноўчы я прыйшоў зарана, служба моўчкі ўпусціла мяне ў наш пакой і мая цікаўнасць, звычайная цікаўнасць, перамагла. На вельмі старой, пакарабачанай і жоўтай, амаль спаракнелай гравюры пад тоўстым шклом я ўбачыў твар, ад якога мяне кінула ў дрыжыкі: твар з пранізьлівым позіркам, з востраю бародкаю, у вельмі высокім капелюшы, падобным трохі да блазенскага каўпака. Унізе — ледзь чытальны надпіс: *Conte Francisco Ildes Brandes, 1401—1461*.

V

Было ўжо вядома, што гімнастыка пальцаў вынікаў не дала, таму Дон Фаўста рыхтаваўся адысьці на спакой. Аднак ён паабяцаў зрабіць апошняю апэрацыю: выразаць пухліну сястры (лічылася, што пухліна злаякасная, хаця брат упарта казаў пра дабраякасную) пад левай лапаткай, прычыну ейных бяссонных ночаў. Вэроніка, здзівачэлая і поўная выдуманых страхаў, жыла ў Мантэнэра, ніколі ад нараджэння не выяжджаючы, не хацела ехаць у Нэапаль адна з кіроўцам; Дон Фаўста папрасіў, каб гэта я выбраўся на ягоным аўто ў Мантэнэра і прывёз хворую ў нэапалітанскую клініку. У мяне было пару дзён вольных, да таго ж вабіла думка пра падарожжа у малазнаёмыя Абрुцы.

Мы рушылі майскім ранкам па шашы на Авэццана з намерам спыніцца ў чароўнай Сульмоне. Гэта край, працяты частымі рэкамі й шырокімі ручаямі, зь няроўным ландшафтам, ён змушаў да частых пераскокаў з далін на ўзгор'е, да падвышанай чуйнасці на крутых паваротках. Дарога да Сульмоны заняла болей часу, чым плянаваў кіроўца. Горад Авідыя, як заўжды, схіліў мяне да хаатычнай прагулянкі (са стратай пачуцця часу), і толькі ўжо добра за поўдзень кіроўца нагадаў мне, што нас чакае яшчэ добры кавал дарогі да Мантэнэра.

З Сульмоны дарога вяла да Чыеці, а там трэба было знайсці ня вельмі ажыўленую і даволі занядбаную бакавую дарогу ў кірунку Пэскары, не даяжджаючы да горада д'Анунцыя, лезьці некалькі кілямэтраў на шчык узгор'я, дзе мапа й амаль нябачная стрэлка паказвалі Мантэнэра. Едучы вельмі марудна, мінуючы шматлікія выбоіны, мы маглі позіркам паступова пранікаць у родавыя муры Дон Фаўста. Адразу за мястэчкам само неба сьведчыла пра пустэчу, гэта была ледзь не адкрытая прорва, над якой стагодзьдзі таму збудавалі раманскую катэдру. Налева, наўскос ад мястэчка, у скалістай бесплоднай мясцовасьці ўзносіўся вялікі замак, амаль копія славутага замку ў Атранта, апісанага ў аповесьці Гораса Ымпала. Я ня ведаў пра гэты замак, мой прыяцель родам з Мантэнэра ніколі ня ўзгадваў пра яго ў сваіх аповедах.

Ужо шарэла, калі наша вялікая машына ўціснулася ў вулічку, што вяла на кірмаш Мантэнэра. Вэроніка, папярэджаная, відаць, нейкім назіральнікам, ужо стаяла перад фамільнаю камянічкай. Ужываю тут памяншэньне, бо ўсё ў Мантэнэра вымагае памяншэньня, за вылучэньнем катэдры над прорваю ды замку на ўзгор'і за мястэчкам: пачынаючы з нашай гаспадыні, з галоўкаю, як засушаная сьліўка, пасаджанай на дробную фігурку ў мантыльцы, праз кірмашык, аточаны хіба жменькаю дамкоў, заканчваючы вінным склепам ля катэдры, дзе пры адзіным століку на вольным паветры сядзелі чацьвёра старых мужчын, гульцоў ў карты. Мясцэчка падавалася пустэльным, кірмаш ня быў аточаны вулічкамі; толькі адная бедная крамка стаяла ля касьцельнага дзядзінца. Пазьней, калі гаспадыня ўладкавала нас у гасьцявым пакоіку, я вырашыў — карыстаючыся парэшткамі адвячорнага сьвятла — разгледзець зблізку катэдру й замак. Не, катэдру не будавалі над прорваю, яна завісла над ёю ў выніку несупыннага — на працягу стагодзьдзяў! — выпаданьня каменя са скальнага падмурку. У ёй даўно не было гаспадара, ніводны ксёндз не хацеў ехаць у абязьлюдзелае мястэчка, а абарваны касьцельны служка, пэўна, наймалодшы жыхар мястэчка, яшчэ даволі жвавы, быў абавязаны адчыняць і зачыняць дзьверы, а таксама месці тры навывы касьцёлу. “Атранці” замак быў таксама як падкапаны з-за крышэньня скалаў. У густой шэрасьці вечару ён выглядаў незвычайным, ахінёным таямніцай, як абруццыйскі ці апулійскі селянін — шырокаю, цёмнаю пэлярынаю.

Хто чытаў “Пустэльнію Татараў” (ейны аўтар, Дына Буццаци, зьяўляецца, я мяркую, адным з найважнейшых італьянскіх пісьменьнікаў), хто захоўваў у памяці выгляд афіцэраў з закінутага памежнага гарнізону, вакольную прастору, якая невядома дзе канчаецца і некуды імкнецца, відаць, да іншых месцаў жыхарства, мусіў бы імгненна адчуць падабенства атмасфэры. Падавалася,

што ў Мантэнэра не было сем'яў, усе жыхары выглядалі здаўна самотнымі старымі людзьмі, якія павольна набліжаліся да сьмерці. Гэтак, як Вэроніка, сястра Дон Фаўста. Маўклівая, недаверлівая, быццам бы пастаянна чымсьці спалоханая, яна прыгатавала нам вячэру й сама села з намі пры стала: абзывалася неахвотна, хутчэй разгублена слухала. Распавядаючы пра маё сяброўства зь ейным братам, я мімаходзь прыгадаў, пра што мы галоўным чынам гаворым (дакладней, пра што гаворыць ён) падчас маіх візытаў у неапалітанскі палацык. Вэроніка зьбялела, пачушчы слова *iettatura*, пасля чаго, скардзячыся на “цяжкасьці ўзросту”, хуткімі й дробнымі крокамі аддалілася за дзьверы свайго пакою.

VI

Згодна з абяцаньнямі, мы завезьлі сястру Дон Фаўста проста ў клініку. У дарозе ёй быццам адняло мову, яна драмала або ўдавала, што дрэмле ў куточку задняга сядзеньня. Доктар выбег на вуліцу са свайго кабінэту, пачуўшы патройны сыгнал кляксону. Мяне трохі пацешыла і ўзрушыла спатканьне брата й сястры. Пацешны быў выгляд брата — волата, велічнага й энэргічнага, — і ягонаў дробнай, крохкай сястры, узянтай з ходніка для пацалунку. Узрушаў іхны дьялёг: *Vera, Veruccia, sorellina mia*. “Сястрычка” паўтарала ціхім шэптам слова “брацік”. *Fratellino mio*. Урэшце Дон Фаўста, горача падзякаваўшы нам за паслугу, амаль занёс у клініку на дужых руках Вэроніку, якая ўпершыню ў жыцьці прыбыла ў вялікую мэтраполію.

Настаў вялікі пэрыяд маўчаньня майго прыяцеля, я не насьмеліўся да яго абазвацца. Я адно пазвоньваў шпітальнай (і законнай) сястры, зь якой быў у сяброўскіх дачыненнях. Але сястра Маддалена была скупая на інфармацыю. Сястру Дон Фаўста рыхтуюць да апэрацыі, яшчэ невядома, як доўга гэта працягнецца. Адночы яна ціха дадала: “Небясьпечны ейны век і агульны стан згасаньня арганізму, сэрца таксама слабае”. Пэўнага дня *il professore* (так яго называлі ў клініцы) сыцяміў, напэўна, з кім размаўляе па тэлефоне сястра Маддалена, узяў у яе слушаўку і прамовіў зьмененым голасам, з ноткаю нецярпеньня: “Мы мусім надоўга перапыніць нашыя заняткі, я першы патэлефаную вам пасля апэрацыі”.

Але патэлефанаваў ня ён, а ягоны сакратар з “жалобнаю весткай”. Вэроніка памерла на сьвітаньні таго дня. Не пытаючыся згоды, я адразу паехаў у клініку. Сястра Маддалена правяла мяне ў пакой памерлай. Вэроніка, захінутая з галавы да ног белаю прасьціною, цалкам патанула на Божай пасьцелі, зьнікла пад

вязкамі кветак. Па абодва бакі падгалоўя паліліся высокія й тоўстыя грамнічныя сьвечкі. “Ах, *dottore*, — гэта нібы я, — *saro amico*, як дзіўна апэраваў Дон Фаўста, якія дзіўныя ў яго былі вочы”. Сястра абарвала свой шэпт, на ейным твары я пабачыў выраз чалавека, які сказаў зашмат.

Дон Фаўста завёз прах сястры у мэталёвай труне да Чьэці, там сям’я Ангеліні мела радзінны склеп. Я ня бачыўся зь ім да ягонага ад’езду. Ён прабыў у Мантэнэра тры летнія месяцы, у Нэапаль вярнуўся пад канец жніўня. З шэпту сястры Маддалены я зразумеў толькі, што вялікі хурург спуддаваў у гэтым, такім важным для яго, выпадку; што апэраваў “дзіўна”, то бок ніжэй за звычайнае сваё майстэрства. Але гэтая акалічнасьць ня выйшла на белы сьвет ні з вуснаў маладых асыстэнтаў-дактароў, ні з вуснаў сёстраў. Захаваньне таямніцы было знакам маўклівай пашаны да Майстра. Зрэшты, Майстар адразу ж абвесьціў пра сваё разьвітаньне з апэрацыйным сталом, а вернага захоўваньня таямніцы ўсімі сьведкамі незразумелай прамашкі было дастаткова, каб Дон Фаўста й надалей выклікалі сем’і хворых (за добрыя грошы) у якасьці “дарадцы” ў вылучна цяжкіх выпадках. Не зважаючы, як я думаю, на пратэсты хірургаў малодшай генэрацыі.

Ён запрасіў мяне ў нэапалітанскі палацык напачатку верасня. Ён істотна зьмяніўся. Зь цяжкасьцю стрымліваў сваё раздражненьне, пазьбягаў майго погляду, не чапаў свайго любімага тэматы, а калі з маіх вуснаў выпадкова вылецела слова *iettatura*, ён зірнуў на мяне з выклікам і не зрэагаваў. Аж занадта падкрэсьліваў сваімі паводзінамі, што разьлічвае на мой раньні сыход. Я скараціў свой візыт зь цьмяным пачуцьцём, што нешта ў нашых адносінах — не з маёй віны — парвалася. Я лічыў, што да гэтага спрычыніліся ягоныя нядаўнія перажываньні. Ён далікатна даў мне зразумець, што мы мусім перапыніць нашыя спатканьні. На разьвітаньне ён падараваў мне выдадзеную нядаўна ў Амэрыцы кнігу “Count Francisco Ildes Brandes — from the History of the Spanish Inquisition”. Я кінуў вокам на вокладку. Яе аздабляла рэпрадукцыя гравюры, што вісела ў сувоях ваконнай парт’еры ў ягоным пакоі, над вечным агенчыкам у чырвонай лямпе.

VII

Кніга апісвала гісторыю гэтак званых *maranos* або *conversos*, ці гішпанскіх жыдоў, якія перайшлі ў хрысьціянства. Аўтар вырашыў пачаткам адліку ўзяць 1391 год, калі пачаліся масакры “няверных”, “паганцаў”, “бязбожнікаў”, як іх называлі. Тады й папыла хваля пярохрысту, якую адныя лічылі працэсам

маскаванья, каб унікнуць перасьледу, а іншыя зычліва прымалі за крок да добрай веры. З пачатку 1440 году ўсё часцей выбухалі канфлікты й сутычкі, нават фізычныя, паміж *conversos* (вінавачаных у таемнай вернасьці юдаізму) і “чыстымі хрысьціянамі” ў Таледа і іншых гарадох Кастыліі. Пад канец пятнаццатага стагодзьдзя гісторык налічыў 100 тысяч *conversos* і 80 тысяч упартых юдаістаў, якія не спалохаліся перасьледу. На сцэну ўзышло ўжо трэцяе пакаленьне *conversos*, якіх увогуле лічылі беззаганьнімі хрысьціянамі, дапушчанымі да высокіх палітычных і каралеўскіх справаў у Кастыліі й Арагоніі. Колькасьць скептыкаў, якія ня верылі ў канвэрсію, меншала, аднак несупынна расла заядласць. Нават калі ўплывовы кардынал у Рыме і генэрал вялікага закону ў Кастыліі падкрэсьлівалі аўтэнтычнасьць пераходу *conversos* у хрысьціянства, супярэчнікі не складалі зброі. Нягледзячы на запэўніваньні шматлікіх рабінаў (асабліва ў паўночнай Афрыцы), што *conversos* ёсьць хрысьціяне, нягледзячы на поўны давер да маранаў сярод саноўнікаў пры двары Фэрдынанда й Ізабэлі, інквізыцыя наступала. Трыбуналы інквізыцыі адным з галоўных абвінавачаньяў выстаўлялі “таемную юдаізацыю” *conversos* праз два пакаленьні, іхную “паказную й фальшывую хрысьціянізацыю”.

Францыска Ільдэс Брандэс, галоўная постаць кнігі, належаў ужо да трэцяга пакаленьня маранаў, быў шчырым, старанна практыкуючым хрысьціянінам, пасья бацькі ўспадчыніў тытул графа з каралеўскага наданья; ва ўзросьце 35 гадоў, ужо галава вялікай сям’і (жонка й пяцёра дзяцей), стаўся ўраднікам амаль міністэрскага рангу ў родным Таледа. Ён карыстаўся вялізнай павагай, а часам і любоўю за глыбока ўкарэньня рысы справядлівасьці й чэснасьці. Але ворагі *conversos* не забываліся на сваю бульбу ў прыску. Инквізыцыя нараджалася й мацнела з кожным днём. Яна выстаўляла абвінавачаньні, галоўным чынам, у ерасі й блюзьнерстве, аднак усё часцей і сьмялей падазрэньні датычылі таемнай “юдаізацыі”. У 1459 годзе Дон (як паўсюдна называлі графа) Францыска Ільдэс Брандэс быў выкаіканы на трыбунал інквізыцыі ў Таледа. Падставы выглядалі нікчэмна, але судзьдзі трыбуналу ўмелі зь нічога зьяпіць цяжкія абвінавачаньні. Граф, катаваны ў цямніцы і на сэсіях працэсу, выстаўлены на асьмяяньне ў традыцыйным, сьпічастым і высокім капелюшы кшталту каўпака, адкідаў абвінавачаньні з адвагаю і яснасьцю думкі. На пераломе 1460 й 1461 гадоў ягоную сытуацыю пагоршыла тое, што ён нейкім чынам, празь верных прыяцеляў і абаронцаў, здолеў арганізаваць уцёкі з Таледа ў Вэнэцыю жонкі й пяці дзяцей. Трыбунал палічыў гэты факт за апошні доказ віны і закруціў шрубкі працэсу (гэта значыць, павялічыў

вычварнасьць і дозу катаваньняў), дасягнуўшы толькі большай цвёрдасьці вязьня, падмацаванага выратаваньнем сям'і. У красавіку 1461 году ў кульмінацыйным пункце перакрываванага допыту, спалучанага зь фізычнымі катаваньнямі, Дон Францыска раптам выпрастаўся на сваім жорсткім зэдлі, акрываўленай рукою зьбіў з галавы блазенскі капялюш і ўпіўся позіркам у старшыню трыбуналу па прозьвішчу Хэрнандэз. І здарылася незразумелае. Ягоны праніклівы (“д’ябальскі”, як казалі потым) позірк зьнерухоміў чальцоў трыбуналу, а Хэрнандэза забіў, як удар штылету паміж вачэй. Скарыстаўшыся з замяшаньня, Дон Францыска раскуў рукі — падчас катаваньняў іх бралі ў кайданы — і вырваўся на вуліцу. Апошні раз яго бачылі, як зьбягаў ён да паднятага вясною Тагу. Пасьля чаго зьнік бязь следу. Высланыкі паліцыі трыбуналу не знайшлі яго ў сям'і, якая схавалася ў Вэнэцыі. Ён не зьявіўся ніколі болей, “ані жывы, ні мёртвы”, як кажа аўтар кніжкі. 1461 год, без пазначэньня месяца й дня, сталі лічыць годам ягонай сьмерці.

VIII

З тых часоў цэлых паўстагодзьдзя гаварылі пра забойцу, узброенага “ліхім, сьмяротным вокам”. Бо сапраўды, удзельнікі той сцэны памяталі страшны, бязьлітасны, сталёвы позірк Дон Францыска, падобны да штылету, і былі перакананыя, што гэты позірк, скіраваны на іх, меў бы над іхным жыццём гэткую ж уладу, уладу забіваць. У 1485 годзе справу ажывіла таёмнае забойства ў Арагоніі інквізытара Пэдра Арбуэза. Аўтар кніжкі высунуў гіпотэзу, што на арагонскага інквізытара ўзьнялі руку калегі-інквізытары, каб спавадаваць узмацнёнае Сьвятое Інквізыцыі ў гэтым рэгіёне Гішпаніі. Праўда гэта ці не, але Дон Францыска Љдэс Брандэс ажыў у памяці і ўяўленьні гішпанцаў.

Я чытаў кніжку з палаючым тварам, кінуўшы сваю звычайку старанна аглядаць том, “абмацаць” яго перад чытаньнем і падчас чытаньня. Таму толькі пасля таго, як я перагарнуў старонку і зьбіраўся закрыць цвёрдую вокладку, я пабачыў на ейным унутраным баку ўклеены пад цэляфан ліст. Ягоным аўтарам быў Дон Фаўста.

Ён завяршаў, невядома, на падставе якіх матэрыялаў, гісторыю, апісаную ў кніжцы амэрыканскага дасьледніка. Насамрэч, Дон Францыска Љдэс Брандэс дайшоў, пераапрутугі і пад імем Дон Фэрдынанда Љдэбранда, да Вэнэцыі. У Таледа, відаць, ён здолеў правесці некалькі гадзін перад тым, як уцячы, бо ў Вэнэцыі ён зьявіўся з добрым стосам золата. Ён прывольна ўладкаваў сям'ю ў прыгожым доме над каналам, што суседзіў з

найстарэйшым у Эўропе гэта; такім чынам, ён зрабіў высновы з гішпанскага досьведу. Падкупіўшы вэнэцыянскіх ураднікаў, ён зьмяніў прозьвішча ўсёй сям’і на Ангеліні, а старэйшага сына забраў з сабой у падарожжа. Куды? У Абруццы, дзе ў ваколіцах Чыеці купіў ладны маёнтак зямлі, ажаніў сына з маладой і прыгожай італьянкаю і дапамог яму зрабіць зямельны маёнтак крыніцай значных даходаў, якія меліся служыць як наваўтворанай сям’і, так і той, што засталася ў Вэнэцыі (з пэрспэктывай хуткага пераезду пад Чыеці). Пасьля гэтага ён зноў зьнік, гэтым разам бяссьледна й назаўжды. Перш чым зрабіць гэта, Дон Францыска (а хутчэй Дон Фэрдынанда), ня толькі пераапануты для замятаньня даўніх сьлядоў, але й значна зьменены фізычна, з тварам, які з добрага й лагоднага стаўся злым і жорсткім; перад тым як зьнікнуць назаўжды, ён выклікаў у Чыеці й Пэскары жак як *ucello di malaugurio*, птах ліхой варажбы. Яго ўнікалі, баяліся нават мімалётнай ягонай прысутнасьці ў тых абодвух гарадох.

“Вось сапраўдны пачатак майго роду ў Італіі, — скончыў Дон Фаўста свой ліст. — І таму я пасылаю вам нечаканую для мяне, выдадзеную летась кніжку пра ягонья гішпанскія карані”.

IX

Позьняя восень (канец верасьня, пачатак кастрычніка) была такая прыўкрасная, такая цёплая й сонечная, што я бязладна соўгаўся па горадзе цэлымі гадзінамі, і гэта належала да рэдкіх радасьцяў майго ўзросту. У Ангельскім гатэлі, на высокім беразе Віктара Эмануэля пасялілася пара маіх сяброў зь Люксэмбургу, я заходзіў да іх апоўдні, і мы праводзілі шмат часу ў фатэлях абапал балкону, шырока расчыненага на затоку. Адтуль (чаго ня ведалі мае сябры) я мог сачыць за *Palazzetto Panoramico* Дон Фаўста. Вельмі рэдка мне даводзілася ўгледзець яго самога, калі ён вяртаўся ў палацык раньнім адвячоркам. Цяпер ён быў ссутулены, хадзіў цяжка, з пахіленай галавою, часам доўга стаяў пад дзьвярыма, пакуль не зьбягала кумяльгом зьверху служка Кармэла. Відаць, усё часьцей ён забываўся ўдома ключы. У пакоі, знаёмым мне па былых візытах, ён не адчыняў вокнаў і не падымаў жалюзі. Сядзеў там упоцемках, так што палацык выглядаў зьмярцвельным.

Кармэла сустракала мяне часам на бульвары, пыталася, чаго я не прыходжу, як калісь, і давала, уважліва гледзячы на мяне: “*Il Professore e trieste di recente*, прафэсар апошнім часам усё тужыць”.

Дон Фаўста запрасіў мяне да сябе ў першыя дні лістапада, перад самай дажджыстай парою. Я прыйшоў у прызначаны час з амэрыканскім томам Ёлтэра Мордэна (вяртаў). Кармэла правяла

мяне ў пакой з запаленым камінам, папрасіла, каб я пачакаў прафэсара, які “вернецца вось-вось”, але сказала яна гэта заклапочана, унікаючы маіх вачэй.

Я падсунуў фатэль да гравюры Дон Ільдэбранда. Я быў, невядома чаму, перакананы, што Дон Фаўста дома. Гэтак жа невядома, чаму ў мяне раптам забалела галава, чаго са мною зроду не здаралася, я быў чалавекам, ня схільным да мігрэняў. І адначасна мяне апанаваў раптоўны парыў уячы, немагчымы, бо мне здранцьвелі ногі, зьвісьлі з фатэля, як дзьве цяжкія калоды. Мне ўдалося, абапершыся рукамі аб падлогу, адварнуць крэсла ад гравюры да дзьвярэй. Я мог бы паклясьціся, што ў фрамуге была досыць глыбока выбітая невялікая адтуліна, празь якую мяне хтосьці аглядаў. Хтосьці... Я быў цэлем скіраванага на мяне вока. Вока ўзяло мяне ў палон, аплятала й як бы душыла, пакуль мяне не агарнула цемра.

Калі ўрэшце (ня ведаю, колькі мінула часу, апынулася потым, што празь дзьве гадзіны) я апрытомнеў, нада мною стаяў Дон Фаўста з поглядам, поўным трывогі.

“Вы самлелі. Я, на жааль, спазьніўся да нашага спатканьня. Зараз я агляджу вас”. Інстынктыўна я адчуў, што не хачу таго агляду, але не запырэчыў. “Вы, безумоўна, спрацаваліся. Вы мусіце заповольць тэмп працы”. Гэта быў нонсэнс. Я тады жыў вольна, працаваў мала.

Ж

Розныя дажджыстыя часы бываюць у Нэапалі: параўнальна лагодныя, з пералётнымі дажджамі, пераплеценымі кароткімі паўзамі праясьненьня, з завіслаю ў паветры імжою, ня гэткаю халоднаю, цяжкаю ды густою, як у пору, калі раптоўныя залевы з бурамі спавіваюць горад цемраю, надаюць моцы ўдарам высокіх марскіх хваляў аб узьбярэжныя скалы, насычаюць паветра пранізьлівай халадэчай (у мінулым стагодзьдзі расейскія падарожнікі з Сыберу скардзіліся ў сваіх дзёньніках на “невьносны холад” у неабаграваных тады нэапалітанскіх жытлах).

У сярэдзіне лістапада настала прыкрая дажджыстая пара, такая прыкрая, што людзі стараліся як мага радзей выбірацца з дому, без уласнае машыны немагчыма было перасоўвацца па горадзе.

Неўзабаве, пасля апошняга візыту да Дон Фаўста і пасля агляду, які ён правёў, я захварэў. Невядома на што, мой мастаянны лекар (і сусед) не знаходзіў ніякіх канкрэтных сымптомаў і заклапочана круціў галавою, не саромеючыся нават

далікатна й па-прыяцельску бурчаць пра “ўяўную хваробу”. Але гэта не змяніла таго факту, што я пачуваўся так, быццам усё маё цела насычанае атрутаю. Я быў слабы і пастаянна сонны, сон не прыносіў мне спачыну, а наадварот — я ўставаў з ложка абвядлы, быццам счадзелы. Прытым часта паўтараліся прыпадкі незнаёмай мне да таго мігрэні.

Сам, безь ніякіх мэдычных ці сяброўскіх парадаў, я пастанавіў некуды выехаць, змяніць паве́тра, *cambiare l'aria*, паводле італьянскага выразу, які належыць да сьпісу хатніх лякобаў. Паўстала пытаньне, куды. У сярэдзіне сьнежня я знайшоў у паштовай скрынцы паштоўку з каляднымі й навагоднімі віншаваньнямі, якую дасылалі нам ужо сёмы год сёстры-бэнэдыктынкi з умбрыйскага мястэчка Бэванья (праслаўленага казаньнямі сьвятога Францішка да птушак). Натуральна Бэванья, канечне Бэванья, паўтараў я пра сябе.

Мы былі там першы раз з жонкаю недзе 8 гадоў таму, заахвачаныя аповедамі сяброў, вясною, якая ўжо хілілася на лета. Сёстры-бэнэдыктынкi трымалі (і цяпер хіба трымаюць) ва ўмбрыйскім мястэчку гатэль з утрыманьнем у кляштары, маючы з таго заробак, гэтак як іншыя кляштары зарабляюць, разводзячы, напрыклад, пчолаў, або вырабляючы лікёры, або вышываючы. Аднак наняць пакой было немагчыма без рэкамэндацыі каго-небудзь з папярэдніх гасьцей; такім чынам ствараўся сяброўскі ланцуг, сяброўскі і ў дачыненьнях зь сёстрамі, якія жылі ў спэцыяльным, шчыгульна замкнёным крыле.

Бэванья, сьціплая й мілая гэтай сьціпласьцю, ляжыць ўзбоч Фаліньё, сярэднявечна-рэнасансовага гораду, поўнага помнікаў старасьвеччыны, а таксама важнага чыгуначнага вузла. Адтуль да Асызу ня больш за 15 хвілінаў язды. Мы заўсёды з прыемнасьцю згадвалі кароткі побыт у сёстраў-бэнэдыктынак. Удзень мы валачыліся па найпрыгажэйшым раёне Італіі, з частымі адведкамі Асызу; вечарам нас чакала амаль сямейная атмасфэра на сумеснай вячэры; уночы абсалютная кляштарная ціша аж да сьвітанку, калі ў паўсьне мы чулі ціхія крокі сёстраў, якія праходзілі на дыбачках, моўчкі, да вялікай капліцы, зь якой далятаў потым касьцельны малітоўны сыпеў. Амаль заўсёды нас цягнула да Асызу. І вось цяпер мяне ўноў туды пацягнула, зь пільнай патрэбы “змяніць паве́тра”. А можа, разумней было паехаць наўпрост да Асызу і там спыніцца ў гатэлі? Напэўна, так, але Асыз перад Божым Нараджэньнем быў перапоўнены. Таму заставалася мілая Бэванья як “экскурсійная база”.

У дзень прыезду ў кляштарны гатэль, адразу ж пасля размовы са знаёмымі законьніцамі, распакаваўшы валізкі ў прызначаным мне пакоі, я адчуў сябе лепей. І гэта адбылося цудоўным чынам, як

з дотыку чароўнага прутка. Было яскравае ўражаньне выйсьця за нейкую магічнай рысу, нешта падобнае ды вынырваньня саслабелага тапельца з вады на паверхню. Я глядзеў скрозь слёзы і з доляй эўфарыі на дахі камяніц па той бок вуліцы, сачыў за рухамі кабет, што вешалі бялізну, услухоўваўся ў іхнія размовы й сьмех, быццам усё гэта бачыў і чуў упершыню ў жыцьці. Як быццам я наоў нарадзіўся. Гэтыя пачуцьці не пакінулі мяне на малым кірмашыку, у пустой касьцельнай наве, на беражку фантану. Некаторыя мінакі паглядалі на мяне з цікаўнасьцю, відаць, у мяне быў асаблівы выраз твару. Я вярнуўся ў кляштар, кінуўся на ложак. Я спаў глыбока й моцна да раньняга адвячорка, а хутчэй да позьняга паўдня, а потым да павольнага зімовага сьвітанка. Прачнуўся ранкам, выспаны й бадзёры. Я ня мог утрымацца ад фразы: *удалосся зьбегчы, удалосся зьбегчы*. Чаму зьбегчы, ад каго?

Гатовы да прагулянкі, я найперш паехаў у Спалета. Спалетанская дольная катэдра (ніжэй касьцёл) заўжды захапляла мяне сваім фасадом. Вяртаючыся на вакзал, я затрымаўся пад турэмным пагоркам, даўняй сярэднявечнай крэпасцю. На ўскрайку даліны, пад маімі нагамі, веерам раскінуўся ўмбрыйскі краявід. Зіма таго году была пагодная, сонечная, цёпла-прахалодная. Як хутка й эфэктыўна лекаваў мяне гэты краявід!

У Асызе ўжо рыхтаваліся да сьвятаў. Нават на звычайна бязьлюдных вулічках штурхаліся-сьпяшаліся жыхары, сьвяточныя турысты разьбівалі лягеры ў сонцы на малых пляцах перад сьвятою Клараю і сьвятым Францішкам. Ясная справа, я схадзіў павітацца з Джотта ў верхнім касьцёле сьвятога Францішка і з цёмнай прахалодай дольнага касьцёлу, доўга ўглядаючыся ў начную зорку на партрэце *Cimabue*. Аднак я сыяшаўся да *Eremo di Porciuncola*, да пустэльні сьвятога й ягоных таварышаў. Цяжка даць веры, гледзячы, як час спыніўся ў гэтым куточку, як *Porciuncola* жыла мінуўшчынай і зь мінуўшчыны. Я заўжды лічыў, што жывая мінуўшчына ёсьць бальзамам на людзкія раны. Так я думаў і цяпер, седзячы на лаўцы, што абапіралася на адкрытае, пакручастае й сьцьвярдзелае карэньне ўдзеравелых кустоў, сярод якіх праходзілі стагодзьдзямі францішканскія пустэльнікі, “мілыя браты” сьвятога.

XI

Штодзённа ранкам я ездзіў у Асыз, там зьядаў абед, перад зьмярканьнем сядаў на аблюбаваны цягнік да Фаліне, а адтуль на аўтобусе да Бэваны. Я першы сыходзіў у рэстарачыйную залю на вячэру, аточаны трыма служкамі-законьніцамі. Адна зь іх ставілася да мяне з асаблівай цеплынёю і аднойчы вечарам, калі тыя дзьве пайшлі на кухню, прысела да майго століка. “Тэта ня ў нашых інтарэсах, — прашаптала яна, — але нашто вам марнаваць час на пераезды? Гатэлі ў Асызе поўныя, гэта так, але можна наняць пакой прыватна, пры сям’і”. Яна ўклала мне ў руку аркушык з адрасам.

У Асызе я бязь цяжкасьці знайшоў гэты адрас. Аднасьмейны дамок ляжаў над горадам, трохі збоку, у двух кроках ад сьцежкі, што вяла да пустэльні ў *Porciuncola*, што ў маіх вачох было нямалай вартасьцю. Дамок належаў пабожнай, самотнай удаве, якая здавала два пакоі. Абодва выходзілі вокнамі на базыліку сьвятога. Адзін быў вольны. У другім, як я адразу даведаўся ад гаспадыні, месяц жыў ірляндзкі ксёндз зь дзіўным прозьвішчам Экклезіус (“я называў яго падрэ Стэфана”), які прыжыўся ў Рыме пры ірляндзкім калегіюме. “Гаворыць па-італьянску, нібы мы з вамі. Вы зь ім ня будзеце замінаць адно аднаму. Падрэ Стэфана рана ляціць у архіў. Вяртаецца на вячэру”. Слова “ляціць” сьведчыла пра кагосьці маладога й спраўнага.

І сапраўды, каб ня цьвёрды каўнерык *clergyman* у цывільнай вопратцы, ксёндз мог падацца прафэсійным спартоўцам — такі ён быў рухавы й гнуткі. Скачкамі ён пераадольваў прастору ад нашага домку да дольнае вулічкі, а там было відаць, што ахвотна перакінуўся б з хуткага кроку на *jogging*. Ужо падчас другой вячэры ў таварыстве самотнай удавы мы адчулі ўзаемную сымпатыю. “Ірляндзец і паляк”, казаў ён і заразьліва сьмяяўся са шклянкай віна ў выцягнутай для тосту руцэ. Я пачаў абедаць у тракторыі, якую ён мне паказаў, часам мы вятраліся дахаты разам, а пасья вячэры й сыходу гаспадыні, якая клалася “з курамі”, мы дапазна сядзелі ў сталаўцы.

Яму было 30 гадоў, ён быў высьвечаны на ксяндза ў Рыме ў 25 гадоў, а потым пасланы ў навучаньне да славутага рымскага экарцысты, які, перакрочыўшы семдзсят гадоў, аддаліўся на заслужаны адпачынак. Ірляндзкі ксёндз спалучаў у сабе зайздросную фізычную спраўнасьць з глыбокай духоўнасьцю. І было ясна, што ягоны настаўнік Армані быў для яго любімым Майстрам. Адчувалася адразу, што ён паўтарае, верачы й сэрцам і

розумам, без усялякай асьцярогі, канцэпцыі, пачутыя ад вялікага экзарцысты або вычытанья ў ягонай вялікай працы “*Scienza nuova sul Diabolo*”. У Асыз коёндз прыехаў з акрэсьленым заданьнем, пасля кароткае ўступнае пабыўкі ў Пэруджыі: ён мусіў шукаць у касьцельных архівах сатанічныя матэрыялы з часоў нараджэньня й росквіту ордэну францішканаў. Я слухаў яго з цікавасьцю. Ягоны настаўнік і Майстар зараз пісаў дадатак да “*Scienza nuova sul Diabolo*”, заснаваны на досьведзе апошніх гадоў. Ці зьмяніліся, ці ўзбагаціліся веды пра Д’ябла? Зьмянілася ягоная стратэгія. Раней ён імкнуўся да таго, каб у ягонае існаваньне ня верылі. Цяпер зь цемры, дзе ў нашыя часы яго адчувалі толькі нявінныцы й вясковыя ксяндзы (і тое ня ўсе), ён выйшаў на асьветленую сцэну.

— Дастаткова штодня азірацца вакол, чытаць газеты, глядзець тэлевізію й кіно. Паўсюль Зло, яно ўзрастае, робіцца ненаедным, разбэшчаным. *Delectatio morbosa* — пачуцьцё, некалі асуджанае касьцёлам. Зло панавала заўжды, аднак ніколі яно не было гэтак насычаным чыннікам *gratuit*, часта без аніякай прычыны. Зло дзеля Зла. Хваравітай робіцца не абагаўленьне Зла, а цяга да Дабра. У Італіі сёньня існуе каля шасьці соцён сатанічных сэктаў. У чорным плашчы да костачак, у сыпчастым капелюшы, у масцы зь дзіркамі для вачэй я некалі ўціснуўся на чорную імшу ў гарах Кастэльі Рамані, пра гэта мяне папрасіў сябра. Мы ведаем сатанічныя абрады даўніх часоў з “Чараўніцы” Мішле. Яны былі перадусім абрадамі, праўда, оргіястычнымі, і праўда, што укленчанымі перад Злом, але сатаністы не атаесамлялі сябе са злом цалкам, пакідалі ў сабе рэшты людзкасьці. Тое, што я пабачыў у Кастэльі Рамані, было непрытомным і нястрымным імкненьнем растварыцца ў Зьле. Гэта было любоўю да Зла. Па-за Злом — пустака.

Мы маўчалі доўга, шукаючы сукцэсі, пазіраючы на асьветленую ўночы базыліку сьвятога.

— Невыпадкова да экзарцыстаў прыходзіць гэтулькі люду. Чым мацнейшы Дэман, тым мацнейшае імкненьне вырвацца зь ягоных кіпцюроў. Касьцёл дапамагае ў гэтым неахвотна і безь перакананьня. Большасьць сьвятароў ня верыць у Сатану. Здаецца, што яны не заўважаюць напльву хваробаў, разумовых расстройстваў, псыхічных дэпрэсіяў, крыніцай якіх ёсьць ліхі ўрок. Людзей падсыдэрагаюць дзьева катэгорыі дэманічнага Зла: *infestazione diabolica*, катаваньне людзей зьнешнімі сіламі, перамагчы якія ня могуць мэдычныя сродкі; *possessione diabolica* (непараўнальна рэдкая зьява), калі Сатана ўваходзіць у асобу, авалодвае ёй знутры; толькі экзарцыста можа (але не заўжды здольны) дапамагчы тут. У абодвух выпадках злы ўрок дзейнічае

размаітымі спосабамі, між іншымі, і праз *malocchio* (раней было *maloscchio*), д'ябальскае вока ў людзкой абалонцы можа паразіць чалавека. Сьвяты Павел апавядае, што яго неаднаразова катаваў Сатанінскі Анёл. Зрэшты, так здаўна называлі Дэмана. Самае важнае — памятаць пра адно: Дэман ня ёсьць безасабовай істотай, абстрактным злом, ён ёсьць канкрэтнай істотай, якая (як гаворыць сьвяты Павел) “нібы леў рыкаючы кружыць па сьвеце ў пошуках ахвяры”. У Новай Катэхезе выразна напісана: “Зло ня ёсьць абстракцыяй, яно абазначае асобу: Сатану, Злога Анёла — змагара з Богам”.

Набліжалася пара майго вяртаньня ў Нэапаль. Апошні тыдзень студзеня быў неверагодна сонечным і цёплым. Падрэ Стэфана прапанаваў мне развітальную прагулянку да *Porziuncoli*. Мы селі на каменную лаўку, укапаную на схіле, направа ад каплічкі.

У вольныя асыскія хвілі я чытаў “Жыцьцё сьвятога Францішка” Клары Фругоні, пізанскай навукоўкі, узнагароджанай разам са мною ў Віярэдзьіе.

— У 1226 годзе, — пачаў я, — сьвятога паслалі ў Сыену, бо ягоныя браты добра ведалі, што азначаюць пастаянныя крывацёкі, і што яго ня лечаць, а калечаць, прыкладаючы распаленыя прэнты да хворых месцаў. Аднак ён не памёр у Сыене, ягонае жаданьне было: “Перавязіце мяне ў *Porziuncoli*”. Так і зрабілі. Ён паміраў у сваёй цэлі, прасіў, каб ягоны боль суцішалі сьпевамі “Кантычак Брата Сонца”. Так і рабілі, цудам працягваючы ягонае згаслае жыцьцё. Перад самаю сьмерцю ён выклікаў брата Анджэла й брата Леонэ, зноў прасіў іх засьпяваць “Кантычку”, але гэтым разам з новай страфою: “Будзь пахвалёны, Пане мой, за Сьмерць цялесную, сястру, ад якой ніводны жывы сысьці ня можа”. Яны прасьпявалі, плачучы, а празь некалькі хвілінаў закрылі памерламу павекі й перахрысьцілі яго шмат разоў.

— У гэтых вечных і немагчымых уцёках ад нашай сястры, Сьмерці, — сказаў Падрэ Стэфана, — заключана ўсё, што патрэбна ведаць пра чалавека. Калі б сьвяты Францішак жыў, то ці назваў бы ён Зло нашым братам?

— Ня выключана, — адказаў я. — Сястру й брата лучыла б тое, што ад іх немагчыма ўцячы.

ХІІ

Рытм нарацці павінен адпавядаць рытму апісаных падзеяў.

Ледзь я пераступіў вечарам парог дому, жонка нагаварыла мне камплімэнтаў адносна відавочнай эфэктыўнасьці маёй умбрыйскай курацыі. Прачнуўшыся ноччу, перад сьвітанкам, а

чацьвёртай гадзіне, найгоршай гадзіне бяссонных пакутнікаў, я апынуўся ў зоне, якую знаўцы мора акрэсьліваюць як мёртвую. Вакол раптам паміраюць усе вятры, яны ляжаць на гладкай роўнядзі мора, як мокрыя прасьцірадлы, цямнее неба, слабеюць караблі, кладзецца варожая ціша. Маракоў ахоплівае ірацыянальны страх, што яны патрапілі ў незваротную смугу безруху, сьмяротнага безруху. Калі гэта трымаецца “бясконца”, а часам сапраўды бывае так, што не відаць канца, сярод маракоў здараюцца выпадкі вар’яцтва, або, як найменш, прыпадкі гістэрыі.

Таму рытм у гэтым разьдзеле будзе адбіткам гэтае мёртвае інтэрлюдзі. Мае паводзіны не абуджалі падазрэньняў, я рабіў тое, што належала, зноў сеў за пісаньне, быў (як казалі) “у дасканалай форме”. Але мёртвы марскі краявід раскрыўся й залёг ва ўсёй маёй істоце, я стаў толькі ягонай рамай. Штосьці ўвайшло ў маё жыцьцё, штосьці няяснае, і яно было параненае, але не пераможанае. Я хадзіў, як і раней, на прагулянку, толькі гулянку гэтыя былі (калі можна так сказаць) пустэльныя, я быў недасягальны для атачэньня і для мінакоў. Не, я ня быў задумены й у тым задумены рассьсеяны, я быў менавіта раздражнёны, я чакаў працягу перарваных падзеяў. Адночы я машынальна ўзьлез на верхні бульвар і перад *Palazzetto Panoramico* натыкнуўся на Кармэлу й сястру Маддалену, якія размаўлялі на вуліцы. Дон Фаўста, ці *il Professore*, даволі даўно зьехаў у падарожжа, *si riposa poveretto*, “адпачывае гаротнік”, уткнула слоўца служба, невядома, каалі вернецца. Кармэла не залежала ад ягонага звароту, яна акуратна атрымлівала ў банку свой заробак, а працы ў палацыку мела няшмат. Затое ў вачох сястры Маддалены сьвяціўся сум пакінутасьці.

Дагэтуль я не апісваў сястры Маддалены. Ёй было каля пяцідзесяці, і яна была прыгожая цьвёрдай вясковай прыгажосьцю; каб не манаскі габіт, ёй бы ў Нэапалі не бракавала залётнікаў. Каб яна не была законьніцаю і не прывандравала ў маладосьці ў нэапалітанскі кляштар з Сардыніі, быць бы ёй у роднай вёсцы добрай жонкай і маткаю гурмы дзяцей. Падчас побыту ў клініцы я заўважыў — і нельга было не заўважыць — яе таемнае каханьне да Дон Фаўста. Яна нема вадзіла за ім закаханым позіркам. Натуральна, клініка не была б італьянскай інстытуцыяй, каб па куткох не шаптаіся, нават хворыя, што сястра доўгія гады была каханкаю Дон Фаўста.

Жыцьцё маё ішло ў пустэчы, я жыў са схіленаю галавой, а вочы ўздымаў толькі для таго, каб праверыць, ці не надыходзіць вецер, ці не трымцяць на хвалях забытыя караблі.

Прыступ апэндыцыту другі раз прывёў мяне на ложкак у клініцы Дон Фаўста. Хуткая, удалая апэрацыя — і я зноў у тым самым пакоі з вакном на Затоку. Штодня каля паўночы мяне адведвала сястра Маддалена. Сядала на мой ложкак і заўжды аднолькавым, цалкам нявінным жэстам абдымала маю далонь сваёю. Мы размаўлялі пра тое-сёе, згадвалі Вялікага Хірурга, і раптам у маю апошнюю ноч у клініцы сястра Маддалена, зьлёгка зачырванеўшыся, нерухома гледзячы на Затоку, сказала: “Ці можна позіркам забіць чалавека? Ах, як ён дзіўна глядзеў, апэруючы сястру!” Другі раз яна дазволіла сабе такі неспакойны, трывожны ўздых.

Дома я знайшоў паштоўку ад Дон Фаўста з Таледа, зь відам майстэрні Эль Грэка над Тагам, у якой некалі месыцілася сынагога. Паштоўка ішла вельмі доўга, ад Богага Нараджэньня да канца лютлага. У ёй былі віншаваньні й вестка, што мы пабачымся ў Нэапалі напачатку красавіка.

З часоў маёй даўняй гішпанскай вандроўкі я з асаблівым захапленьем узгадваў Таледа, а менавіта гэты самы від, які даслаў мне Дон Фаўста, майстэрню Эль Грэка ў былой сынагозе.

ХІІІ

Мы не пабачыліся ў Нэапалі напачатку красавіка. Потым я даведаўся ад яго (“канфідэнцыйна”), што ён затрымаўся ў Таледа даўжэй, чым намерваўся, набыўшы крыло старога дома, у якім (паводле гісторыкаў гораду) перад інквізыцыйнай трагедыяй жылі ягоныя продкі. Ён гаварыў пра гэта ўсхваляваным голасам чалавека, які давярае нейкую таямніцу.

Ён зьявіўся ў Нэапалі ў першай палове жніўня, зьменены амаль да непазнавальнасьці, зарослы вялікаю барадою, з бледным поглядам ліхаманкавых вачэй, саслабелы; ледзь трымаўся на нагах, гаварыў невыразна й блытаўся ў гаворцы, аднак захаваў параўнальную яснасьць думкі. З дапамогаю Кармэлы ён перанёс свой ложкак у пакой, дзе раней ладзіў прыёмы (калі можна так назваць нашыя даўнія вечары), загадаў Кармэле хуценька запрасіць мяне й сястру Маддалену. Мы прыехалі толькі на трэці дзень уранку пасья ягонага вяртаньня, бо ён заснуў у вопратцы, адразу як перанёс ложкак, і спаў цэлую ноч моцным сном, пераплаценым з доўгімі трызьненьнямі (як нам паведаміла спалоханая й заплаканая Кармэла). Сястра Маддалена памерыла яму тэмпературу, было 39,5. Ён нас пазнаў, буркнуў прывітальныя словы зь няветлым выразам на твары. Ягоны калега з клінікі, выкліканы сястрой Маддаленай, не знайшоў ніякіх выразных

праяваў хваробы; гарачку прыпісаў змарнеласьці. Нам здалося, што хворы хоча застацца з Кармэлаю, але ён рэзкім рухам рукі запратэставаў супраць нашага сыходу. Так мы й засталіся, па чарзе даглядаючы хворага. Мне выпала ноч, бо сястра Маддалена мела начныя дзяжурны ў клініцы. Я прынёс з дому некалькі кніжак і нататнік. Дапускаю, што сястра Маддалена пасля начное працы ў клініцы праводзіла дзень, драмаючы ў фатэлі ля ягонага ложка.

Ці патрэбныя былі гэтыя дзяжурны, дзённыя й начныя, ля ягонага ложка? Ён не хацеў быць адзін, гэта мы добра разумелі. Але ён амаль бесперапынна спаў, прачынаўся рэдка і вадзіў няўцямнымі вачамі вакол, пасля чаго зноў засынаў. У сьне сапраўды трызьніў, але парванья мэталухі словаў былі незразумелья; ён кідаўся ў ложку, часам з горла яго вылятаў кароткі крык; і ўсё здзіраў зь сябе піжаму ад жнівеньскай сьпёкі. Кармэла карміла яго гародніннымі сокамі.

На працягу тыдня я вылавіў зь ягонага трызьненья толькі тры словы: *malefico*, *iettatore* і *sorellina*.

Жнівеньскія дні вымяталі людзей з вуліцаў, была пара ўцекаў з выпаленага Нэапаля. Трохі людней было вечарамі. Аднак не нагэтулькі, каб можна было не зьвярнуць увагі на натоўп, што бег завулкамі ў бок парку й мора. Я якраз ішоў на ноч да *Palazzetto Panoramico*, па дарозе падняў з ходніка кінутую ці згубленую кімсьці газэту. На першай старонцы вялізнымі літарамі было напісана, што апоўдні задрыжэла зямля і што абсэрваторыя на Вэзувіі чакае чарговага трусу (на шчасьце, ня надта грознага) апоўначы або на сьвітанку. Я ўвайшоў у пакой з газэтай. Дон Фаўста ня спаў. Ён ляжаў на ложку з шырока раскрытымі вачамі. Моўчкі выцягнуў руку, і я бяз слова падаў яму газэту. Ён перавярнуўся на жывот, у ягоных грудзях гучна заклекатала. Неўзабаве ён заснуў.

Роўна праз тыдзень ён устаў з ложка без чьёйсьці дапамогі, пайшоў у лазенку, дзе пагаліўся й прыняў душ, і вярнуўся ў пакой добра апрануты. Ня гледзячы на мяне, сказаў нармальным, гучным голасам: “У верасьні на цэлую восень паеду ў Мантэнэра. Хацеў бы ўзяць з сабою вас і сястру Маддалену, якой дам бестэрміновы адпачынак. Я яшчэ не гатовы стаць тварам у твар з самотаю”.

XIV

Назале, бы аса, не дае спакою пачуты дзесьці сказ. І чым больш ён надакучвае сваім назаланьнем і збыканьнем, тым болей раздражняе. “Стаць тварам у твар з самотаю”, — падаецца, я не ўпершыню сутыкнуўся з падобнай фармулёўкай, а аднак жа яна

мяне як перуном ударыла, зьяцеўшы з вуснаў Дон Фаўста. Яна прычাপілася да мяне з такой упартасьцю, што не пакідала ўсю дарогу да Мантэнэра, так што да мяне не даляталі абрыўкі размовы ў аўтамабілі; размовы, зрэшты, скупое, якую намагалася падтрымаць сястра Маддалена, выціскаючы з доктара аднаскладовыя мармытаньні.

Жыхары Мантэнэра з часоў майго мінулага побыту быццам бы скурчыліся яшчэ болей, цяпер было б дастаткова надзець ім на галовы высокія цыліндры ды ўсунуць у рукі кароткія кіёчкі, каб яны выглядалі як прыбышы са сьвету Бруна Шульца. Гэтаксама й камяніцы вакол кірмаша, і дамкі пры ўездзе ў мястэчка. Нязьменнымі, але яшчэ больш гаротнымі, чым раней, зрабіліся толькі катэдра над прорваю і замак на скалістым пласкагор’і.

Сястра Маддалена пасяілася ў пустой сямейнай камяніцы Дон Фаўста, а мы абодва, каб ёй не замінаць і не ствараць датклівае сытуацыі, — у замку. Я — у так-сяк мэбляваным дольным пакоі, узбоч уваходнай брамы; доктар у сваёй звычайнай гасподзе на другім паверху, пад замкавай вежай, злучанай сходамі зь ягоным вялікім пакоем. Ежу гатавала сястра Маддалена ў камянічцы на кірмашным пляцы. Там мы сустракаліся ўтрох.

На сьвітанку, перад сьняданкам, сястра Маддалена выбіралася ў катэдру. Не на імшу, якой не было каму адпраўляць, а на малітву перад алтаром. Яна была сама ў катэдры да поўдня, гадзіны закрышчэ; ніхто з жыхароў Мантэнэра туды не заходзіў. Пасьля поўдня катэдру не адчынялі ўвогуле. Яе лічылі тут помнікам архітэктуры, а ня домам малітвы. Жыхары Мантэнэра не гарнуліся да Бога, хаця й не падкрэсьлівалі адмыслова свае абыякавасьці да рэлігіі. Яны жылі так, быццам іхнае мястэчка было мёртвае або павольна апускалася ў сон сьмерці. Яны схіляліся ў чалавічых паклонах перад сваім Гулівэрам, бо менавіта так у параўнаньні зь імі выглядаў самавіты й высокі Дон Фаўста. Напэўна, гэткам жа чынам іхныя продкі ставіліся да ягонага бацькі. “Сваёю” яны лічылі толькі памерлую Вэроніку, бо яна мела роўную ім мініятурную фігурку. Кожны дзень побыту ў Мантэнэра сьцьвярджаў мяне ў перакананьні, што доктар прывёз нас у мёртвае мястэчка. І сам адчувае сябе тут панам і ўсёўладцам.

Я ахвотна заходзіў у заўсёды пустую катэдру. Неяк усё ж захаваліся парэшткі ейнай раманскасьці, дарма што яна рассыпалася на вачох, ігнараваная (невядома чаму) рэстаўрацыйнымі службаю ў Чыеці й Пэскары, не кажучы ўжо пра большыя гарады. Я ніколі ня мог вызваліцца з чараў раманскай суровасьці, асаблівай суровасьці раманскіх калёнаў, масьўных падвалінах нашага зямнога сьвету, у той час як готыка імкнулася да нябеснага сьляпення. З бодем я бачыў дзіркі ў калёнах і ўсё

часцейшыя воспы каменя на пабітай падлозе. Непатрэбны алтар заўважна абсоўваўся на зямлю, ён быў голы й пабіты дзеямі змрочнага часу, як і постаць Хрыста на крыжы. Можна было паверыць, ходзячы па катэдры, што яна прарочыла сьмерць рэлігіі. А гэты прыдуркаваты й напаўнямы служба ў лахманах, які сядаў на прыступкі алтара пасья падмятаньня наваў! Ён умеў правільна вымавіць толькі два словы, яго, напэўна, навучылі іншыя: *Montenero tuore*, Мантэнэра памірае.

Доктар прыехаў у Мантэнэра, каб пазбавіцца свайго душэўнага стану — ня ведаю, як яго назваць, ён сам ужыў азначэньне “дэпрэсія”, аднак я лічу, што тут было штосьці больш сур’ёзнае. Доўгія дажджы (цэлы тыдзень!) на парозе верасня заблекавалі нас цалкам, выраклі мяне й доктара на чытаньне, а сястру Маддалену на малітвы й спробы (ня надта ўдалыя) завязаць знаёмствы з суседзямі на кірмашыку. Дон Фаўста амаль не размаўляў са мною, трохі жвавейшы рабіўся толькі падчас сумесных абедаў. Няўжо гэтак мы павінныя былі дапамагчы яму “стаць тварам у твар з самотаю”? На шчасьце, пасья ўступнага дажджыстага тыдня настала прыўкрасная восень, цёплая й дзіўная чыстасьцю неба. Мы пачалі хадзіць на далёкія прагулянкі, адведалі Чьеці й Пэскару, нават выправіліся на цэлы дзень у Сульмону й Аквилю. Усе ўдзельнікі прагулянкі паружавелі, а Дон Фаўста аказаўся досыць прыемным правадніком.

Але зьбліжаўся канец верасня, час, калі я інстыктыўна адштурхоўваю і ва ўспамінах, і тым болей у апісанні. Ці здолею моцна ўтрымаць пяро ў пальцах, ці ўдасца мне абязброіць недавер чытача?

XV

Здаецца, замак збудаваў дзед Дон Фаўста ў палове мінулага стагодзьдзя. І нейкі час жыў там зь сям’ёю, запрашаючы ўлетку на гасыціны прадстаўнікоў астатніх галін роду. Дон Фаўста й ягоная сястра Вэроніка успадчынілі замак у маладосьці. Дон Фаўста, сьвежасьпечаны хірург, што ўжо тады асталяваўся ў Нэапалі, зьняў, а потым набыў для сястры дамок у Мантэнэра. Ён намерваўся адведваць яе як мага часцей, прычым хацеў жыць у замку адзін, а ня зь ёю ў камянічцы. Ня болей за кілямэтар з хвосцікам разьзялялі замак і мястэчка.

Замак быў архітэктанчным вар’яцтвам, творам спэцыяльна нанятага гішпанскага архітэктара. Ён лучыў у сабе карыкатурныя праявы сэцэсі ўнутры са зьнешнім абліччам крэпасці. Напэўна, сам фундатар навязаў архітэктару той заблытаны лябірынт, які

дашчэнт у адбіраў у прыбышоў элемэнтарнае пачуцьцё арыентацыі, так што здараліся выпадкі, калі госьці блукалі позна ўночы ў перамычках, таемных пераходах, на шматлікіх малых пляцоўках, і былі вымушаныя, калі дазваляла пара году, ладаваць сабе прымітыўны начлег у нейкай сыяанной нішы або пад вялікім навесам якое пляцоўкі. Архітэктанічнае шаленства не было плёнам неўраўнаважанай псыхікі архітэктара (або фундатора), але выглядала прадуманым, што надавала будынку своеасаблівы выгляд шэдэўру. Цалкам абгрунтаваным здавалася падазрэньне, што творцы замку захапляліся гатычнымі аповесцямі Энн Рэдкліф, асабліва “The Castles of Athin and Dunbayne” ды “The Mysteries of Udolfo”. У кожным разе, я быў задаволены і нават трохі ганарыўся тым, што, пабачыўшы замак зьблізку, але не знутры падчас маёй першай пабыўкі ў Мантэнэра, назваў яго “атранцкім”. Ўолпал быў сучасьнікам спадарыні Рэдкліф, і ягоны “The Castle of Otranto” схіліў выбітнага польскага ангеліста параўнаць гэтую таксама гатычную аповесць з навэляю Генры Джэймса “The Turn of the Screw”, а таксама да ганараваньня аўтара тытулам “калумба-адкрывальніка мэтафізычнага жаху”. Ўолпал быў зь першых аматараў Піранэзі. Гэта таксама супадала. Калі я пабачыў у мурах замку нікому не патрэбны зводны мост, які лучыў абодва бакі дзядзінца над адмыслова выкапаным ровам (калісьці, натуральна, запоўненым вадою, а цяпер высахлым), я ўзгадаў, што напісаў Олдас Гакслі пра “Вязьніцы” Піранэзі: “Яны выражаюць дасканаваю бязмэтнасьць: сходы нікуды не вядуць, апоры нічога не падпіраюць”. А можа, замак у Мантэнэра паводле задумы творцаў меўся нагадваць вязьніцу?

“Неяк ранкам, — пісаў Ўолпал у лісьце ад 1783 году, — я прысьніў, што я знаходжуся ў старым замку, — сон, цалкам натуральны для галавы, гэтак поўнай гатычнымі гісторыямі, як мая, — на балюстрадае макабрычных сходаў пабачыў вялізную руку са зброяй. Вечарам я сеў пісаць, ня маючы ніякага паняцця, што менавіта я хачу распавесці”. Так быў распачаты “The Castle of Otranto”.

Неяк уночы я абудзіўся ад моцнага сну бяз сноў і, быццам папхнуты нейкай сілай, накіраваў позірк на балюстраду нізкіх і драўляных сходаў, бачную ў падоўжаным вакенцы на столі майго пакою. У вакенцы я пабачыў як бы клуб дыму і напачатку падумаў, што на другім паверху нешта гарыць. Я ўжо зьбіраўся ўскочыць з ложка й патрывожыць гаспадара, калі вобалак дыму пачаў прымаць абрысы, падобныя да людзкой фігуры. Асабліва выразная была падоўжаная галава бяз твару ў высокім, сьпічастым абліччы ў форме каўпака. Толькі яе было відаць ды нешта падобнае на руку, якая спаўзала па парэнчах балюстрады.

Зьява пасунулася ў кірунку сходу з другое лесвіцы да брамы і знікла. Я ляжаў здранцьвелы, знямелы, нерухомы. Адно, што мог — напружыць слых. Але з пакою Дон Фаўста доўга не далятала ні гуку. Раптам, аднак, разнёсся гук, ледзь чутны, нейкі плач, сухое рыданьне. У шчыліне пад дзвярыма запалілася ліштвачка сьвятла, па падлозе адбіліся цяжкія крокі, раз ціхія, раз гучныя, гэта сьведчыла, што доктар кружыць па пакоі. Нарэшце ліштвачка сьвятла згасла, замак зноў патануў у цішы, а я — у сьне, які быў падобны на страты прытомнасьці. Раніцай я ня меў сіл, каб падняцца з ложка і пайсьці на абед да сястры Маддалены. Мне не ставала паветра, я задыхаўся; галава балела. Перад поўднем я пасьпеў у яшчэ адчыненую катэдру, але не пайшоў у дамок на кірмашы. Я не хацеў нікога бачыць. Сядзеў на лаўцы ля алтара, трымаў у далонях збалелую й абвіслую галаву, адчуваў патрэбу ў малітве, хай сабе й маўклівай. Служка не зьвяртаў на мяне ўвагі, скончыў якраз замятаць бочную наву. Але ягоны вытрапаны й падраны фартух дапамог мне ўсьвядоміць, што начная зьява мела на сабе бышчам бы палярыну, падраную на лахманы.

У той дзень я ня бачыў маіх таварышаў, скарыстаўся з пагоды і пайшоў з гары на дол, памятаючы, што праз 4—5 км ёсьць вясковая карчма. Брудная, дымная, з крыкам і галасам — якраз тое, што трэба. Сярод крыку й шуму я еў адзіную страву — густы гароднінна-мясны суп, папіваў дрэннае віно і з палёгкаю адчуваў, што аджываю. Я мог цяпер слухаць размовы ці, хутчэй, крыкі й віскат. Ударыла мяне адно: ня ведаючы, хто я такі, людзі згадвалі Дон Фаўста і Мантэнэра як ведзьмара й ягоную сядзібу. Пад вечар фургончык, што вёз прадукты, падкінуў мяне ў Мантэнэра. І я пайшоў найпрост у свой замкавы пакой.

У замку не было нікога, Дон Фаўста і сястра Маддалена, напэўна, вячэралі, рыхтаваліся да партыі ў карты або шашкі, можа, і турбаваліся, дзе я падзеўся. А я, не запальваючы сьвятла, падняўся па сходах у мяккіх бяшумных пантофлях на паверх і асьцярожна адчыніў дзверы пакою Дон Фаўста. Нягледзячы на восеньскі вечаровы холад, вакно было шырока расчыненае. На стала ляжалі стосы газэтаў і нажніцы. На начным століку — амэрыканская кніжка “Don Francisco Pdes Brandes” з выявай галоўнага героя на вокладцы. Дзверцы на вузкія сходкі да вежачкі былі прачыненыя. Я ня здолеў перамагчы спакусы. Вежачка, здалёку падобнае на галоўнае месца абстрэлу з крэпасці, была адным вялікім пакоем са шчыльна закрытымі й закітаванымі вокнамі. На сьцяне між вокнамі вялікая, добра маляваная фрэска ўяўляла зь сябе павялічаны інквізыцыйны партрэт Дон Ільдэбранда, але гэта быў не паясны партрэт (як на вокладцы кніжкі ці ў нішы нэапалітанскага палацыку). Дон

Ільдэбранда — постаць ад падлогі да столі — стаяў у поўны рост і глядзеў перад сабою гэтым сваім страшным позіркам. Я стаў насупраць яго, сэрца маё моцна білася, ногі прыраслі да зямлі. Колькі часу мінула? Калі я сыходзіў на дрыготкіх нагах дадолу, я пачуў зводдаль крокі Дон Фаўста па скальным пляцы, які вёў да замкавай брамы. Я пасьпеў хуценька ўсунуцца ў вопратцы пад коўдру. Дон Фаўста загнуў у мой пакой, хвіліну павагаўся, ці не разбудзіць мяне, але ўрэшце пайшоў да сябе, стараючыся абмінаць рыпучыя дошкі ў старых сходах.

Прайшло колькі дзён, якія паправілі настрой нашай тройкі. Ноч у ноч, пасья позняе гадзіны, я ўглядаўся з ложка ў балюстраду праз вакенца на столі. Я ні хвіліны не сумняваўся ў сапраўднасьці маёй першай візіі, спадзеючыся, што яна не паўторыцца. Уночы з суботы на нядзелю мы прывыклі спаць пазней, таму я ляжаў, паглыблены ў чытаньне (каторае ўжо?) “Майстра й Маргарыты” Булгакава. Жартаўлівы тон нарацыі расейскага пісьменьніка павінны быў узброіць мяне перад тварам жаху, які ўжо халадзіў маю скуру. Перш чым згасіць лямпу на століку, я глянуў на гадзіннік: была трэцяя ночы.

Менавіта тады, а трэцяй ночы, з пакою Дон Фаўста, а дакладней, зь вежачкі, вырваўся жудасны крык. Ня ціхі плач ці сухое рыданьне, які ўжо аднойчы я чуў зь ягонага пакою. Крык зь нейкімі гучна паўтараньмі словамі. Можна, у яго сардэчны прыступ, можна, яму памагчы? Я выскачыў з ложка і пабег босы ўгару, проста ў вежу.

Ён кленчыў перад фрэскаю, біўся галавою аб падлогу, як мусульманін у жарыцы малітвы, паўтараў адныя й тыя ж словы (па-гішпанку): *Librame del Mal*, вызвалі мяне ад Зла. Пасья кожнага ўдару галавой аб падлогу ўзносіў яе да выявы свайго далёкага продка на сыяне. Тое, што скажу зараз, шмат у каго з чытачоў выкліча ўсьмешку і пацісканьне плячымі. А я аднак скажу, бо занадта ўжо сучаснасьць давяла нам культ “здаравага розуму”. Мы сузіраем краёчкам вока невытлумачальныя рэчы, удаем, што мы іх увогуле ня бачылі, чытаем у сьмялейшых пісьменьнікаў пра духі памерлых, лічачы гэта за мрою і плён хворага ўяўленьня, абы толькі не закрануць наш “здоровы розум”, абы толькі не дазволіць выпхнуць сябе ў іншае вымярэньне, за парог “датыкальнай і адчувальнай рэчаіснасьці”. Мы праходзім праз жыцьцё з адным ужо надта завостраным вокам, а з другім — сьляпым, забельмаваным. Дастаткова, каб бачыць? Не, недастаткова.

Дон Ільдэбранда выйшаў са свайго партрэту ў сыяне, зрабіў вялікі крок над тым, хто кленчыў і біўся галавою аб падлогу, і зрабіўшы яго, не адварочваючыся, выцягнутай назад нагою

копнуў яго так моцна, што Дон Фаўста распластаўся на падлозе ўсім целама і ляжаў нерухома. Я кінуўся ўцякаць. Са свайго пакою пасьпеў пабачыць на балюстрадазе постаць, якая аддалаялася павольна і годна, і абсунуўся на зямлю, самлелы.

Я ачнуўся позьнім ранкам, у поўным сьвятле дня, вырванага зь цемры, і, зь цяжкасьцю апаноўваючы слабасьць, абяруч трымаючыся за парэнчы, узьдэрсся на другі паверх. Пакой доктара быў пусты. Пустая была й вежачка з фрэскаю на сьцяне паміж вокнамі.

БУРА

Усе пошукі скончыліся нічым. Шукала й італьянская паліцыя, і Інтэрпол. Дон Фаўста зьнік бязь сьледу. Італьянская паліцыя ператрэсла ўсе мясцовасьці Італіі, у якіх ён бываў. Інтэрпол абшукаў Таледа. Мы абое — сястра Маддалена і я — гойсалі па Нэапалі, як псы, пушчаныя па сьледзе. Былі разасланья пашуковыя лісты, на сьценах зьявіліся плякаты з фотаздымкама згінугала і значнай сума ўзнагароды за знаходку ці талковую падказку. Натуральна, пасьпаліся лісты й данясенні мітаманаў. Не выключалася магчымасьць самагубства, таму прамацалі абодва азёрцы блізу Мантэнэра. Нейкі час была папулярнай вэрсія пра адзіны ў Італіі сыцылійскі касьцёл, які патрабаваў ад нэафітаў абсалюнай ананімнасьці, улучна з кляштарнымі могілкамі, на якіх магільны былі абазначаныя толькі законнымі імёнамі. Хтосьці, аднак, перарэзаў гэтую нітку, згадаўшы, што Дон Фаўста быў запеклы бязбожнік.

Праз паўгоду пасья ягонага зьнікненьня згодна з законам быў складзены акт сьмерці. Гэта дазволіла вядомаму нэапалітанскаму адвакату апрылюдніць тэстамэнт Дон Фаўста, які той таемна прадыктаваў перад апошнім выездам у Мантэнэра. Як *Palazzetto Panoramico* ў Нэапалі, гэтак і флігель дому ў Таледа Дон Фаўста адпісаў клініцы, даўно ўжо ператворанай у акцыянэрнае прадпрыемства.

Яшчэ праз год, на схіле восні, газеты й тэлевізійныя прагарамы паведамлілі пра раптоўныя залевы ў Абруцы. Падзея была ашаламляльная. Я ведаў ад свайго абруцьянскага сябра, што пасья параўнальна лагоднай восні ў тых краёх надыходзіць цяжкая зіма, з заваламі й сумэтамі на дарогах, з ізаляванымі цалкам вёскамі, якія трэба забясьпечваць з паветра. Гэтым разам — як было паўстагодзьдзя таму — усё стала наадварот: восень лупцавала ўвесь рэгіён навальніцамі і бурамі, якія бесперапынку

гойсалі вакол, зіма ўзялася добра толькі ў студзені, бязь сьнежных засьпаў і затораў, з сонцам, што прыгравала апоўдні.

Буры залівалі струмянямі вады ўвесь раён Абруццы, асабліва, аднак, згнушчаліся з Мантэнэра й ваколіц, з Мантэнэра, забытага Богам і людзьмі.

Выпадак хацеў (але ці існуе ён, выпадак, ці ня ёсьць ён толькі незразуметай і нябачнай для нас кампазыцыяй здарэнняў?), “выпадак” хацеў, каб акурат тады я скончыў (яшчэ раз!) “Майстра і Маргарыту”. Калі ў тэлевізіі падаваліся “спэцыяльныя паведамлены” аб “катастрофе” ў вялікай частцы Абруццы, я чытаў якраз апошнія разьдзелы аповесці Булгакава: “Тым часам бура, пра якую казаў Воланд (Князь Цемры), нарасталала на даляглядзе. На захадзе зьявілася чорная хмара, адразаючы паўсонца. Потым засланіла цалкам. Цемра, што прыйшла з захаду, спавіла вялізны горад. Зьніклі масты й палацы. Усё зьнікла ў цемры, быццам ніколі не існавала. Скрозь усё неба прабег вогненны пасак. Потым горад патрос грукат, другі, і надыйшла бура, і ў яе смуге зьнік Воланд”.

Два перуны ўдарылі ў Мантэнэра. Адзін — у замак, спавадаваўшы пажар, што выпаліў знутры ўсё, перадусім драўляныя сходы, жылыя пакоі і зводны мосыцік, так, што спаруда ўпадобілася да шкілета. Другі — у катэдру, у брыдкую вежачку з гадзіннікам, што прыбудаваў да раманскай сьвятыні напрыканцы мінулага стагодзьдзя. Перуновы ўдар быў дастаткова моцны, каб пакінуць па сабе доўгую трохкутную адтуліну ў бочнай сьцяне катэдры.

Ледзьве буры змоўклі, а хутчэй сплылі, грозна мармычучы, на паўночны ўсход, з гор на даляглядзе рынулася паводка. Яна зьмятала ўсё, што занадта крохкае для жыцця, у тым ліку Мантэнэра. Частка жыхароў-ліліпутаў загінула у багне, што абсоўвалася з гор, частка здолела ўцячы да дольнай разьвілкі, дзе балотная лавіна была плыткаю.

“Усё прапала ў цемры, быццам ніколі й не было”.

Студзень—Люты 1996

Багаславёная, сьвятая

За год мае стасункі з самай буйной газэтай поўдня Італіі “Суд” так пашырыліся і ўмацаваліся, што рэдакцыя вырашыла пашырыць і рамкі маёй першапачатковай “спэцыялізацыі”. Маёй “спэцыялізацыяй”, якой і я, і газэта дагэтуль пільна прытрымліваліся, была палітычная праблематыка Ўсходняй Эўропы й Расеі. І вось галоўны рэдактар запрасіў мяне на каву ў свой кабінэт і з парогу сказаў: “Вы пісьменьнік і ня можаце кіснуць у гэтым вузкім, усё вузейшым загончыку. Я маю для вас прапанову, напачатку прынамсі часткова звязаную з вашай радзімай і з Эўрапейскім Усходам”.

Ён паклаў перада мной дэпэшу з інфармацыйнай агенцыі, пажурналісцку складную, якую, падаецца, ня выкарысталі іншыя газэты.

— Падзеі, як бачыце, адбываюцца ў мястэчку Мацэра, якое ляжыць высока над Патэнцай. Толькі адзін аўтобус ідзе раніцай у Мацэру з Патэнцы, дзесяць кілямэтраў па стромкай і даволі выбоістай дарозе. Начаваць вам давядзецца ў Патэнцы, мы ноймем вам пакой у добрым гатэлі, каля аўтобуснага прыпынку. Агледзьцеся, няма чаго сьпяшацца. Як мне здаецца, справа вельмі далікатная і нават датклівая, больш надаецца на аповесць ці на цыкл рэпартажаў. Калі вас зацікавіць прапанова, то пашукайце даступныя звесткі ў Нэапалі і паведамце нам, калі замовіць гатэль ў Патэнцы.

“Пошук даступных звесткаў у Нэапалі” быў няпросты. Пасья першай і адзінай спробы выявілася, што неабходная кароткая паездка ў Рым. Інфармацыйная дэпэша, якую я прачытаў шматкроць (урэшце вывучыўшы на памяць), уяўляла сабой кароткае паведамленьне, падобнае на чыста абскрэбаны шкілет жывога стварэння.

Маладую дзяўчыну, Марыяну К., родам зь вёскі пад Кельцамі, перад выбухам югаслаўскай грамадзянскай вайны запрасіла ў Гораждзе сястра, што некалі пасья II сусьветнай вайны выйшла замуж за басьнійскага доктара, зь якім пазнаёмілася ў Нямецчыне. У сям’і было дзьве дзяўчынкі-блізняткі, значна старэйшыя за Марыяну. Доктар і ягоная жонка (таксама доктар) загінулі на вуліцы ад куль сэрбскіх “выбаровых стральцоў”. Тры дзяўчыны — дзьве дачкі доктаркі ў веку каля 30 гадоў і ейная сямнаццацігадовая сястра — трапілі ў рукі сэрбскіх салдатаў падчас “этнічнай аблавы”. Іх замкнулі ў бараку для жанчын, прызначаных на ўцеху сэрбскіх жаўнераў, і чатыры месяцы штоноч гвалцілі на месцы або ў салдацкіх кватэрах. Дочкі

басьнійскага доктара й яго польскай жонкі скончылі жыццё самагубствам (адна была цяжарная) адразу ж пасля звальнення са “службы”. Марыяна была таксама цяжарная, але вырашыла нарадзіць дзіця — па ўласнай волі й закліку каталіцкага манаха зь місіі ў Сараеве. Гэты сьвятар з дапамогай сваіх братоў у Патэнцы забяспечыў ёй выезд у Італію. Ксёндз зь мястэчка Мацэра пад Патэнцай прыняў яе да сябе ў плябань і папрасіў сваю старую маці даглядаць яе. Ращучасьць, зь якой яна зьбіралася нарадзіць дзіця гвалту, зь якой кожную вольную хвіліну праводзіла ў касьцёле на малітвах, моцна здзіўляла ці ня ўсіх жыхароў Мацэры, прыхільнікі называлі яе *Beata* ці нават *Santa*.

Аднак не набожныя жыхары Мацэры выдумалі прыдомак да ейнага імя. Ён зьявіўся спачатку ў безыменнай нататцы бюлетэня біскупства ў Патэнцы; адтуль нататку перадрукавалі на больш паважных старонках бюлетэня арцыбіскупства ў Нэапалі. Такім чынам, гэты прыдомак набыў адценьне амаль афіцыйнае, ва ўсякім разе яго ўхваліў арцыбіскуп-кардынал.

Я ведаў у Нэапалі аднаго ксяндза, “кавалера пяра” (як ён сябе называў), графамана, які марыў надрукаваць свае жудасныя “рэлігійныя” вершы, але быў няздольны сягнуць вышэй за апісаньні касьцельных сьвяткаваньняў у бюлетэні арцыбіскупства. Пасля доўгіх распытаў ён выдаў “рэдакцыйную таямніцу”: і нататку ў бюлетэні біскупства ў Патэнцы, і перадрук у бюлетэні арцыбіскупства ў Нэапалі арганізаваў “высокі” й “годны” чалавек з Ватыкану. Неахвотна, просячы захаваць таямніцу, ён назваў і ягонае прозьвішча. Я не мог нават і марыць стаць перад суровым абліччам гэтага чалавека, апранутага ў пурпур, але выпадкова даведаўся, што ягоны асабісты сакратар ксёндз В. — мой чытач. Гэта спрасьціла справу. Узамен на абяцаньне падпісаць кніжку В. згадзіўся спаткацца ў кавярні каля брамы Сьвятой Ганны.

Малады ксёндз В. зрабіў на мяне цудоўнае ўражаньне: ён быў рухавы, шмат ведаў, меў жывы розум; спатканьне ён пачаў з цікавых заўваг пра маё пісьменства. Потым я падпісаў прынесеныя кніжкі. Урэшце я нясмела сказаў: “Я таксама маю просьбу”. Спачатку ён даволі грозна нахмурыў бровы, аднак я зразумеў, што гэта такі чыноўны рытуал. І сапраўды, пасля далікатных распытаў, крыніцы ягоных ведаў адкрыліся, і ён зь несхаваным задавальненьнем граў ролю інфарматара “такой вядомай і шаноўнай асобы”.

Адзінае, што ён ведаў дакладна: яго начальнік выслаў рэкамэндацыі біскупу Патэнцы і арцыбіскупу Нэапалю, заахвачаны кімсьці больш значным у каталіцкай ерархіі. Ксёндз В. ня ведаў, хто быў інспіратарам, ці прынамсі зрабіў выгляд, што

ня ведае. Перад разьвітаньнем ён адчуў патрэбу кампэнсаваць маё сур'ёзнае (як ён меркаваў) расчараваньне. Выдавала на тое, што ў маладой цяжарнай палячцы, якая вырашыла з мацярынскай любоўю нарадзіць на сьвет дзіця гвалту, Ватыкан бачыў *un preclaro esempio della virtu cristiana*, “найяснейшы прыклад хрысьціянскай цноты”. Ледзьве вярнуўшыся з Рыму ў Нэапаль, я прыняў прапанову рэдактара “Суду” і паведаміў дату майго выезду ў Патэнцу.

Патэнца — вельмі брыдкі горад. Цікава, што ў Італіі гарады сярэдняй велічыні альбо вельмі прыгожыя, альбо страшэнна брыдкія, як быццам істота італьянскай прыгажосьці прызнае толькі экстрэмальнасьць. Прыцягальнасьць Патэнцы, а хутчэй ейных досыць далёкіх ваколіц — у постаці мадрыгаліста й забойцы XVI ст. Карла Гезуальда, князя Вэносы. На думку знаўцаў (у тым ліку й Олдаса Гаксьлі), ён быў адным з самых чужоўных кампазытараў-мадрыгалістаў, на думку крымінолягаў — меў мала роўных сабе па жорсткасьці. Высачыўшы ў алькове сьвайго нэапалітанскага палацу здраду прыгожай і маладой жонкі, ён загадаў слугам ня толькі забіць, але й пасячы каханкаў на дробныя кавалкі. Ён зьбег ад нэапалітанскай юрысдыкцыі ў родны маёнтак Вэноса, на захад ад Патэнцы. Кніжкі пра яго, партрэты, малюнкi, выявы сцэны злачынства, паэмы народных *cantastorie*, дыскі з мадрыгаламі — гэта асноўныя сувэніры для турыстаў. І, напэўна, адзіная падстава пахваліць горад.

Гатэль знаходзіўся сапраўды вельмі блізка ад аўтобусага прыпынку, але я прыехаў у Патэнцу занадта позна, каб ехаць у Мацэру, адзінае, што я зрабіў — патэлефанаваў у плябань. Маці ксяндза, а потым сам ксёндз не хавалі задавальненьня, пацуюшы, што я паляк: “Нарэшце яна здолее паразмаўляць на роднай мове”.

Яна і сапраўды ведала толькі пару сэрбскахарвацкіх выказаў, а за двухмесячны побыт у Італіі вывучыла тую асаблівую італьянскую гаворку “тугавухіх” замежнікаў — мешаніну ламаных слоў і бездапаможных жэстаў. Яе радасьць пры маім зьяўленьні была такая нястрымная, што яна схпіла мяне за руку, дакранулася вуснамі да маёй шчакі і паўтарала: “Мой Божа, дзякуй табе, Божа”, — быццам я быў яе родзічам. У пэўным сэнсе й быў. Яна паходзіла з тых краёў, што й я, ейны бацька быў ляснічым у раёне Загнаньска, пасярэдзіне дарогі ад Кельцаў да Сухаднёва.

Мы сядзелі ў добра зацэненай альтанцы ля плябані, быў канец жніўня, яшчэ ня скончыўся пал *solleone*. Спачатку яна маўчала, гладзіла маю руку, час ад часу выцірала насоўкай сьлёзы і ўсё шаптала сваё: “Мой Божа, дзякуй табе, Божа”. Яна была, як мне

пасья вітаньня сказаў на вуха ксёндз Пётра, на пятым месяцы цяжарнасьці (дадаў таксама, яшчэ больш ціха: “Мы клічам яе *Beata, Santa*, але яна гневаецца на гэта”). Ейнае паўгадзіннае маўчаньне дазволіла мне аглядзець яе.

У тварах палячак часьцей, чым у іншых кабет, сустракаецца мілая й прыцягальная звычайнасьць. Яны не прыгожыя й ня брыдкія, яны, як кажуць, прыемныя. Хто ведае, можа менавіта з такіх і павінны пісаць мадонну — без рэнесанснай саладжавасьці або жахлівай гатычнай драматызацыі. Калі я глядзеў на Марыяну, што абапіралася на слупок альтанкі (яна больш любіла стаяць, чым ляжаць на шэзлонгу), я згадаў “Цяжарную Мадонну” П’ера дэля Франчэска з капліцы ў Мантэрчы: старэйшую, але з тварам паялянску прыемным, вельмі правільным у рысах і зь вельмі простым выразам праніклівых вачэй. А можа, такую асацыяцыю выклікаў факт, што Марыяна мела дакладна такую ж, як на карціне польскага мастака, пашыраную на жываце сукенку з парай шырокіх гузікаў, якая падкрэсьлівала ейны стан так, быццам роды былі ўжо блізка (а я ведаў, што яна яшчэ толькі на пятым месяцы). У гэтым апісаньні я абмінуў, аднак, самую важную рысу: і з твару, і па фігуры яна была падобная да дзяўчынкі, што асабліва ўражвала ў складзе яе вуснаў, якія час ад часу мімалётна крывіліся ў грэмасе плачу, лёгка трымцелі; тады яе вочы зацягваліся вільготнай імглай.

Адразу ж, як яна схамянулася й загаварыла, мы пачалі ўзгадваць родныя краі. Ясна, што ейная памяць была жывейшая, сьвязэйшая пасья кароткага расстаньня: прайшло ўсяго паўтара года ад яе выезду зь леснічоўкі ў ваколіцах Заганьску. Перад маімі вачамі пасья гэтулькіх гадоў замігцелі вобразы, быццам за тоўстай замутненай шыбай. Але ўрэшце паўмёртвая памяць ажыла, і я ўсё спрытней пасьпяваў за маёй маладой суразмоўніцай. Мы зьбіралі ягады й грыбы ў густых заганьскіх лясах, палохалі зайцоў на палянах і прасеках, лавілі ракаў пад каменнем і вялікіх рыбаў у рэках; уздоўж чыгункі, каб не заблукаць, ішлі да старога цёмнага бору ў Гумбіне; яна ведала наш цёмны стаў у Бярозаве, бо ездзіла туды з маткай у Міхнеў і ва Ўздолы, дзе жылі іхныя родзічы, якія таксама працавалі ў адміністрацыі дзяржаўных лясоў. Яна была так радая гэтым вандроўкам, такая шчаслівая! І можа, менавіта гэта тлумачыць і часткова апраўдвае маю памылку: я запытаўся, чаму яна не вяртаецца дадому, каб там нарадзіць дзіця, замест таго каб гасьцяваць у добрых, але чужых людзей, зь якімі да таго ж цяжка паразумецца з-за моўнага бар’еру. Раптам яна пачырванела, адварнула галаву й моўчкі паклала рукі на жывот. Я зразумеў сваю

сапраўды недаравальную нетактоўнасьць і хуценька вярнуўся да нашай настальгічнай, радаснай вандроўкі. Яна крадком глядзела на мяне з удзячнасьцю. Як я мог не здагадацца, што яе рашэньне нарадзіць не зьмяніла пачуцьця незажыўленай ганьбы? А ганьба, вядома, мацней за ўсё адчуваецца сярод найбліжэйшых людзей. Адвячоркам я вярнуўся ў Патэнцу і, не вячэраючы, лёг у ложка, смакуючы горыч сораму. Напэўна — слабое суцяшэньне! — я падсьвядома здагадаўся, што прапанова рэдактара газэты была адным з тых чыньнікаў, якія адкрываюць двухсэнсоўнасьць (каб не сказаць болей!) журналістыкі. Але толькі цяпер я ўсьведамляў гэта дастаткова выразна. Было відавочна, што я мог гаварыць з маёй маладой суайчынніцай пра ўсё, за выключэньнем таго, што яна перажыла ў Гораждэ. Я мусіў паводзіць сябе так, каб адкінуць яе няшчасьце ў нябыт. Я мусіў быць для яе крыніцай палёгкі, а не напругі. Мне нельга было адкрыцца, зь якой мэтай я прыехаў з Нэапаля; на шчасьце, коёндз П’этра прадставіў мяне як паляка, якога нэапалітанскае арцыбіскупства папрасіла наведаць суайчынніцу.

Пасьлязаўтра з раницы я вырашыў растлумачыць маё становішча рэдактару “Суду”. Перад тым як заснуць, мяне перасьледала карцінка, якую я ўбачыў у Мацэры. Групка старых людзей (з Мацэры й Патэнцы?), мужчын і жанчын, прыйшла ў альтанку каля плябані, іх прывёў туды незнаёмы мне, вельмі малады коёндз. Яны кранаі далонямі жывот Марыяны, пасля чаго цалавалі яе й пабожна складалі далоні. Дзяўчына літаральна ўцякла з альтанкі і ў страху забылася разьвітацца са мною. А я раптам згадаў паўднёвы звычай дакранацца да труны з мошчамі сьвятога і пасля цалаваць пальцы.

Мяне здзівіў сваёй тонкасьцю рэдактар “Суду”, якога я лічыў клясычным журналістам, гатовым паляваць на любую сэнсацыю безь якіх-небудзь маральных згрызотаў, *by hook and crook*, як кажуць ангельцы. Ён выслухаў мяне, не перапыняючы, нягледзячы на тое, што я даволі доўга тлумачыў. Калі я скончыў, у слухаўцы запанавала доўгая ціша. “Я цудоўна разумею вас, — сказаў ён нарэшце, — на вашым месцы я зрабіў бы гэтаксама. Але, калі ўжо заплацілі за гатэль наперад, то я раю вам выкарыстаць гэта да канца й штодзённа наведваць вашу суайчынніцу. Я проста гэтага патрабую”. Я быў расчулены і даў яму гэта адчуць.

Я пакляўся пазьбягаць усялякіх, хаця б найменшых алюзіяў на тэму сэрбскіх перажываньняў Марыяны й ігнараваць яе цяжар, гэта праўда; але пад той праўдай хаваецца іншая: усе мае думкі безупынна круціліся вакол тэмы, кранаць якую я сабе сурова забараніў. Таму я глядзеў на яе напаўдзіцячы твар, гаварыў занадта шмат і занадта жартаўліва, каб толькі выклікаць яе

ўсьмешку й іскрынку весялосьці ў вачох; а ў гэты ж час я быў думкамі далёка, там. Нельга было даць гэтаму рады, мой погляд час ад часу несьвядома скіроўваўся да яе жывата. Я цешыўся толькі тым, што яна ня бачыць, не адчувае маёй дваістасьці, я даў ёй адчуваньне блізкасьці й сымпатыі, нягледзячы на ейную мінуўшчыну й цяперашні стан. Мяне цешыў кожны дробны знак, што яна пачынае давяраць мне і разгінаецца пад цяжарам, які несла.

З газэт я ведаў, што кабетам, якіх вызвалілі з сэрбскай “этнічнай” няволі, стваралі спрощаныя ўмовы, каб зрабіць старон — калі яны таго хацелі; калі інстынкт жыцьця ў іх быў дастаткова моцны, каб дзень за днём ня прагнуць самагубства. Што пераважыла ў Марыяны? Набожнасьць, набытая ў роднай хаце, усмактаная з мацярынскім малаком? Ці непераможны імпульс мацярынства? Непераможны, нягледзячы на абставіны зачацьця, нягледзячы на стаптаньне хрысьціянскага прынцыпу, што дзіця мусіць быць плодам каханьня, а не нянавісьці. Я ня меў нават упэўненасьці, што яна здольная да нянавісьці — з гэтым сваім дзіцячым тварыкам, з вачамі, празрыстымі ў сваёй чысьціні. А можа, да мацярынства яе схіліў каталіцкі манах зь місіі ў Сараеве, можа, ён падаўся ёй заменнікам ейнага бацькі? Можа, занадта крохкае дзіцячае сэрца ня здолела супраціўляцца яго патрабаваньням? На якой мове ён гаварыў зь ёй? Не было адказу на гэтыя маўклівыя пытаньні, якія множыліся ў маіх думках. Адное цягнула за сабой наступныя і наступныя, не было ім канца, і я браў у далоні яе рукі, прыцягваў яе да сябе, як пакрыўджаную й зьнямелую дачку. Я пачаў рабіць гэта больш сьмела, калі яна аднойчы сказала, што ня хоча перапівсацца з роднымі. Відавочна, што добраахвотнае сіроцтва дапамагала ёй перанесьці цяжкія выпрабаваньні.

Мой тыдзень заканчваўся, абавязкі клікалі мяне дадому, у апошні дзень я паехаў у Мацэру вельмі раннім аўтобусам, каб пасьпець на зваротны аўтобус а першай гадзіне і на цягнік у Нэапаль а другой.

Марыяна яшчэ спала ў сваім пакойчыку, тут жа, каля альтанкі. Мяне крыху заняла маці ксяндза Пятра, пачаставала кавай у альтанцы. Яе сын пасля раньняй імшы прымаў вернікаў у сталовай на плябані, якая штораніцы ператваралася ў “офіс”. Адтуль даносіліся прыцішаныя галасы, пробашч выразна дбаў пра цішыню. Дбала і ягоная матка, але па-свойму, з тыповым для старых людзей заклапочаным тварам носьбіткі нейкай таямніцы. Таямніца, то бок трывога, датычылася, натуральна, Марыяны. Здаралася, што дзяўчына — як сёньня — прачыналася вельмі

позна, ранішнія гадзіны сну былі дзіўныя, Божа, якія дзіўныя! Больш, чым да сну, яны былі падобныя да доўгага помараку: яна ня рухалася, была вельмі бледная — белая як пасьцель, здавалася, што яна ня дышае; рукі Марыяна сплятала на жываце, як памерлая й падрыхтаваная да пахаваньня. “Доктар з Патэнцы супакоіў мяне й сына, каб мы не баяліся, але ці можна верыць дактарам? Колькі расказваюць пра іхныя памылкі! Вось вы самі паглядзіце, я толькі прыадчыню дзьверы, дастаткова шчыліны”.

І сапраўды, у паўзмку, у пакоі з закрытымі жалюзі, я ўбачыў трывожнае відовішча. Я стараўся злавіць зрокам хаця б мінімальнае трымценьне на шыі, хаця б торгат скуры ці жылкі, углядаўся ў шырока адкрытыя вусны, у далоні, скрыжаваныя на жываце, у вочы, закрытыя цяжкімі павейкамі. Было штосьці страшнае ў гэтым сьне без дыханьня.

Дзяўчына прыйшла ў альтанку дакладна апоўдні, каці на вежы касьцёлу ўдарыў звон. Яна села насупраць мяне на лежаку, яшчэ не прачнуўшыся як сьлед. Упершыню я заўважыў у яе штосьці кшталту дваістай рэакцыі. То яна гладзіла ў задуменьні свой жывот з усмешкаю гчасьця ці задавальненьня, з усмешкаю ўсіх цяжарных; а то правай далоньню быццам адціхвала свой плод, рысы ейнага твару на імгненьне завастраіліся ў грывасе нелюбаві, нежаданьня і, можа, нават пакуты. Нам засталося мала часу на разьвітаньне, яна ўстала зь лежака ды свабодна, бязь ценю нясьмеласьці абняла мяне са слязьмі й паклала галаву на маё плячо. Памятаю, я суцяшаў яе тым, што ксёндз П’этра мае на плябані тэлефон. І што падарожжа з Нэапалю да Патэнцы займае ўсяго 4 гадзіны.

Пасля дзвюх кароткіх размоў я зразумеў, што яна ня любіць тэлефон, больш за тое — ён яе чамусьці палохае. За трэцім разам яна загадала матцы ксяндза Пятра перапрасіць мяне, бо яна стамілася й ня мае сілы падысьці да апарата ў канцы калідора. Я стаў пісаць ёй, яна адказвала хутка й прыгожа, почыркам і стылем добрай вучаніцы, якая вывучала каліграфію. У кожным лісьце яна пыталася, ці хутка я прыеду. “Я хацела б хоць трохі паразмаўляць на роднай мове. Па-італьянску не навучуся ўжо хіба ніколі, хаця ксёндз Пётр Скопала і ягоная маці, пані Малгажата, вельмі цяраплівыя й добрыя”.

У другой палове кастрычніка ўтварылася шырокая фортка ў маіх занятках, я лёгка мог выкарыстаць яе для візыту да Марыяны й ейных апекуноў. Аднак я адцягваў гэты візыт, адкладаў выезд з дня на дзень, пакуль мяне не падштурхнуў пакет ад рэдактара “Суду”. Я атрымаў яго позьнім вечарам, адразу ж прачытаў і раніцай ужо сядзеў у цягніку да Патэнцы.

Гэта было вуснае, запісанае сябрамі міжнароднай Камісіі абароны правоў чалавека, сведчанне саракагадовай бяснэйкі, бяздэтай удавы, якая нават назвала сваё імя, прозьвішча й адрас у Гораждзе, але я не хачу тут публікаваць гэтыя звесткі. Яна некалі была, як сведчылі сябры камісіі, вельмі прыгожая, аднак цяпер перад імі стаяла старая жанчына. Яна прыйшла да іх па ўласнай волі, ніхто яе не запрашаў і не заахвочваў; і ад першых сказаў было відаць, што яна хоча любой цаной сведчыць, не абмянаючы ніякіх жахлівых і саромных падрабязнасьцяў, лічачы сваё сведчаньне падвойнай карай: катам і сабе самой за тое, што была бязвольнай ахвярай, няздольнай да акту распачы й адвагі. Другое было нават мацнейшае, часам здавалася, што аўтарка гвалціць сябе, быццам гэта было адзіным, што ёй яшчэ ў жыцці засталося. Але — што гэтак жа здзіўляла — яна вытрымлівала здорвы й халодны парадак апавяданьня.

Яна была ў ліку жанчын, забраных у Гораждзе “этнічнай” сеткай, закінутай сэрбскімі жаўнерамі. Фармальнай мэтай гэтай акцыі было “папраўленьне расы”, а на самай справе, натуральна, вялося пра стварэньне салдацкага бардэлю. Кабет трымалі ў замкнёным бараку, куды салдаты прыходзілі ўночы, выбіраі партнэрак і на вачох астатніх задавальнялі свае мужчынскія патрэбы. Спачатку ўпартых наложніц зьбіваі аж да крыві. Потым упартасьць і супраціў саслабелі, на іх месца прыйшла тупая пакорлівасьць. У сярэднім кожную кабету на працягу ночы гвалцілі шмат разоў па трое салдатаў. Потым жаўнеры захацелі большай “інтымнасьці”, яны забіраі кабет у казармы. Урэшце ў бараку ўстанавілі тэлефон, і абраных кабет выклікаі й праводзілі да “адрасата” з дапамогай аднаго зь пяці вяртаўнікоў “унутранай службы”. Праз чатыры месяцы жыхарак барака адпусцілі. Тады ўжо, на думку аўтаркі сведчаньня, траціна зь іх, а можа і болей, чакаі дзіця. Так, яна чула пра самагубствы, але ня ведае дакладных лічбаў. Пераважным было імкненьне да абортаў. Яна сама з трохмесячнай цяжарнасьцю адразу ж пайшла да знаёмага гінэколяга.

Яе сведчаньне налічвала каля 70 старонак машынапісу й было перакладзенае (для ўжытку сусьветнай прэсы) на ангельскую, французскую, нямецкую й італьянскую мовы. Ад рэдактараў “Суду” я атрымаў італьянскі экзэмпляр з допісам: “здадзена ў рэдакцыйны архіў”. Натуральна, я замаўчу падрабязнасьці, якія шчодрой рукой з прагай зрабіць сабе балюча расьсеяла ў сведчаньні аўтарка. На маю думку (якая ўсё часьцей ігнаруецца й высмейваецца, як у газэтах, часопісах і на тэлебачаньні, гэтак і ў літаратуры), існуе пэўная мяжа таго, што можна людзям сказаць пра людзей.

Рэдактар дакумэнту, сябра Камісіі, якому далі яго для шліфаваньня, выдавочна, меў нейкія літаратарскія амбіцыі, бо надаў сьведчаньню эпіграф: *Para eso habeis nacido* — “Для таго вас пусьцілі ў сьвет”. Гэта была назва афорта Гойі з “*Los desastres de la guerra*”, якая ўяўляла сабою завалы трупаў і сьведку масакры, які глядзіць на іх і ня можа ўтрымаць ванітаў.

Я прыехаў у Патэнцу рана, крамы й бары ўжо паадчынляліся, знайшоў сьціплы гатэль, таксама недалёка ад аўтобусага прыпынку да Мацэры. Нейкі псыхалягічны блёк не пускаў мяне адразу ж выехаць у Мацэру. Надвор’е было восеньскае, звычайны на поўдні кастрычнік, змрочны, душны й дажджлівы. Не было сэнсу цягацца па горадзе, гэтай гарачай турэцкай лазьні. Я прыняў у гатэлі падпсаваны душ і сеў у крэсьле каля вакна, стомлены падарожжам. Вакно выходзіла на малую вулку. Зь дзіўнай палёгкай я прыглядаўся да рэдкіх мінакоў. Я шукаў спосаб супакоіць нэрвы, змучаныя чытаньнем у цягніку.

Яшчэ раз я пераканаўся, якое ўбогае нашае ўяўленьне. Да прачытаньня рапарта, дзякуючы жыцьцёваму досьведу й максымальнаму рэалізму, я меў нейкае ўяўленьне пра сэрбскую “этнічную чыстку”, але насамрэч яна была значна больш жорсткай і брыдкай. Рэчаіснасьць рабіла абсалютна неверагодным выгляд Марыяны. Ці магчыма, перажыўшы ўсё, што яна перажыла, заставацца такой, якой я яе пазнаў — дзяўчынкай, моцна ўрослай у сваё дзяцінства, духоўна (здавалася мне) нескранутай? І ці магу я забыцца на сваё новае, страшнае веданьне, гледзячы на яе й размаўляючы зь ёй? Ня будзе вялікага перабольшаньня, калі я скажу, што вельмі баяўся спатканьня з Марыянай.

Я зьявіўся на плябані апоўдні, выклікаючы радасьць усёй тройкі. У вачох ксяндза й ягонай маткі я ўбачыў цень клопату, у вачох Марыяны — чыстую радасьць. Яна якраз выбіралася на кантрольны візыт у амбуляторыю (Мацэра ганарылася добрай санітарнай службай), і я без ваганьня згадзіўся яе суправаджаць замест пробашча. Мілы культурны доктар, дзіця Мацэры, быў задаволены вынікам агляду. Ён прадбачыў роды ў сьнежні і перасыцерагаў, што можа разьвіцца родавая гарачка (Марыяна, якой я пераклаў яго перасыцярогу, кінула галавой). Ён рэкамэндаваў, апрача таблетаў і сіропаў, прагулкі й дзьве гадзіны сну ўдзень. Якраз надарыўся й выпадак для прагулкі. Яна мяне ўзяла пад руку й прытулілася з давераівасьцю дачкі; жыхары Мацэры разглядалі нас, напэўна, як бацьку й дачку, што туляцца адно да аднаго зь сямейным даверам. Марыяну ўвесь час віталі й віншавалі мінакі, і гэта зьмяняшала для яе прыемнасьць прагулянку, якую цалкам запоўніў ейны голас. Яна была як ніколі гаваркой.

Мяне не дзівіла гэтая гаварлівасць пасья вымушанага посту маўчанья. Я быў рады і за яе, і за сябе: за сябе, бо тое, што я перажываў, вымагала майго маўчанья.

Мы вярнуліся дадому да зьмярканья, ксёндз і ягоная матка нагадалі Марыяне пра абавязак дзвюжгадзіннага “ляжанья”. Яна пакорліва ўвайшла ў свой пакой і зачынілася. Мы сядзелі ўтраіх у кухні, папіваючы нямоцнае віно. Цень клопату, які я бачыў на тварах гаспадароў адразу ж па прыбыцці на плябань, меў падставу. Прыцішана, амаль шэптам, яны расказалі, што іх выхаванка часам (не заўсёды) гаворыць штосьці падчас пасьялабедзенай дрымоты. Гаворыць на роднай мове, якую яны не разумеюць. Нельга быць упэўненым, што гэта бессэнсоўнае трызьненне, нейкія словы, нейкія сказы, якія выплываюць на паверхню плыткага сну. А раптам яна гаворыць штосьці, чаго не асьмельваецца сказаць ім наяве? А раптам гэта нейкія жаданні? Адночы ксёндз ціха ўвайшоў да яе ў пакой і глядзеў на яе. Яго здзівіў яе зьменены твар, пазбаўлены звыклай пяшчоты; яго ўразіла таксама, што яе словы гучалі маркотна й горка. Можна яны перабольшваюць, можна гэтая іхняя турбота непатрэбная, але яны хацелі б, каб я паслухаў тое, што яна гаворыць, пры першай жа магчымасці. Бо зараз — вы чуеце, як ціха? — нічога, дзякуй Богу, не каламуціць яе спакойны сон.

Праз два дні зьявілася гэтая “магчымасць”. І так раптоўна, што гаспадары падскочылі з фатэляў, глянуўшы на мяне ўмольна й запытальна. Я ўвайшоў на дыбачках у ейны пакой (упершыню!), не адпускаючы клямкі. Пакой быў прыцемнены жалюзі, на голай сцяне насупраць дзвярэй, над яе ложкам, вісеў здымак папы, за ўзгалоўем ложка стаяў высокі круцыфікс, а пад ім — даволі высокі падкаленьнік. Яна ня толькі гаварыла, ня толькі выкідала зь сябе нейкія словы, але й крычала, няголасна, быццам душачы ў сабе выбухі плачу. І мяркуючы па яе завострым твары, выбухі нянавісьці. І ў гэты час, у цалкам расшпіленай сукенцы, яе ўзняты жывот выглядаў так, быццам праз хвіліну раскрыецца. Я нахіліўся над ёй, намагаючыся дакладна злавіць словы. Калі б мяне хто ўбачыў у гэтай позе, то яго б здзівіў, напэўна, выраз майго твару: я перакананы, што гэты твар аблівала кроў румянцу й адплывала, саступаючы месца бледнасьці. “Ах, гэта зразумела, — сказаў я гаспадарам, што насцьярожана чакалі мяне за зачыненымі дзвярамі, — яна час ад часу ўспамінае жажлівых падзеі ў Югаславіі”. Гаспадары ўздыхнулі разам, як па камандзе.

Паслязаўтра ранкам мяне выклікалі ў Нэапаль, і я быў рады гэтаму. Я дамовіўся з гаспадарамі, што зноў прыеду каля дзясятага сьнежня, доктар прадабчыў, што роды будуць у другой палове

месяца. Мне прапанаваі пасяліцца ў плябані, у малым, але мілым пакойчыку каля пакою Марыяны.

Першыя дні дома, вечарамі, пасля заканчэння спраў, я то сядзеў над нататкамі, прывезенымі з Патэнцы (я рабіў іх у цягніку), то кружляў па пакоі, як дзікі зьвер у клетцы, у прыступе раптоўнага раздражнення.

На аркушах я занатаваў словы, выразы, вокрыкі, выслоўі, якія выляталі з паўсоннага трызьнення Марыяны. Я не падаю іх тут, як не падаў раней фрагменты сьведчаньня баснійскай удавы, запісанага сябрамі міжнароднай камісіі. І з той жа самай прычыны. Бо істотныя ня тыя ці іншыя лахманы Зла, якія выклікаюць жах і агіду, якімі любяць эпатаваць (і атручваць) гэтак званую “простую публіку” “паляўнічыя на голюю рэчаіснасьць без прыкрасаў” ад журналістыкі і літаратуры. Істотным заўсёды было і застаецца надалей само ЗЛО.

Ня памятаю ўжо, якому пісьменніку належыць сьцверджаньне, што літаратура — гэта нястомныя думкі пра сьмерць. Я дадаў бы — і пра магутнасьць зла. У тым ці іншым выпадку, літаратура намагаецца зразумець незразумелае, злавіць няўлоўнае, трохі, бадай, растлумачыць “ядро цемры”. Але трымаюцца звычайна так, быццам выразная дэмаркацыйная лінія адздыяляе Жыцьцё ад Сьмерці, Дабро ад Зла. А для мяне важнае й складанае для пранікненьня было й ёсьць памежка, гэтая, кажучы словамі Конрада, “смуга ценю”, якая азначае нерухомасьць, мёртвае знаходжаньне сярод шалёных стыхіяў. Няма сьмерці, недаступнай для непасрэднага адчуваньня, па-за межамі жыцьця. Няма Зла, якое падкрадваецца спакваля, здаля, з-за межаў Дабра. Тут пануе закон осмасу¹.

Ці сапраўды пануе, ці адчуваем мы яго? На першы погляд, так, больш за тое, нам падаецца гэта банальным, але адно — ведаць пра яго, а іншае — убачыць. Як я пад вульгарнымі словамі і скрыўленым абліччам Марыяны бачыў яе чысты дзіцячы тварык.

Мы зноў распачалі карэспандэнцыю. Не зважаючы на мае кароткія адказы на нэапалітанскіх паштоўках зь відамі горада (шмат гадоў таму я знайшоў такое вырашэньне сваёй эпістальнай бяздарнасьці), яна пісала лісты ўсё большыя і з усё большым смакам. Яна вырашыла расказаць мне пра сябе ўсё, ад самага самага раньняга, захаванага ў памяці, дзяцінства да атэстата стаасьці, здадзенага ў агульнаадукацыйнай гімназіі ў Скаржыску. Яна апавядала, не шкадуючы занадта дробных і часам сьмешных падрабязнасьцяў свайго жыцьця, каб унікнуць самоты. Акрамя таго, яна ведала, што я пісьменнік, і гэта было, відаць, стымулам “пісаць прыгожа”, часам яе высілкаі “пісаць прыгожа” былі аж

занадта відавочныя. Незадоўга да родаў і майго прыезду ў Мацэру яна мімаходзь згадала пра свайго хлопца са скаржыскай гімназіі. Яна, аднак, жыла ў занадта суровым доме, пад занадта пільным і старанным наглядам бацькоў і загнаньскага ксяндза, каб тое ледзь завітнелае пачуцьцё магло да чагосьці прывесьці. Зрэшты, пасля добрай атэстацыі на сталасьць яе ў якасьці ўзнагароды адпусьцілі да старэйшай сястры ў Босьнію.

Я доўга задумваўся над крыніцамі маёй прывязанасьці да Марыяны. Галоўная прычына, як я мяркую — простае спачуваньне яе няшчасьцю. (“Ці ты часам, — сказаў мне калісьці вельмі блізкі сябар, — не закаханы ў любы людзкі боль?”) Яшчэ перад тым, як я зь ёй пазнаёміўся, я амаль з абурэньнем пачуў заклік касьцёлу да кабет у яе стане, каб рашыліся, па-хрысьціянску адважыліся нарадзіць дзяцей гвалту й нянавісьці, перамогшы спакусу вытрузіць плод, адклаўшы на потым хрысьціянскую натуральную цягу да дзяцей каханьня. Марыяна ўзбуджала маю цікаўнасьць, бо была абьякавая, нават раздражнёная атмасфэрай “сьвятасьці”, якой яе атачылі. Дык чаму ж яна вырашыла нарадзіць дзіця гвалту? Як перамагла ў сабе гнеў зганьбаванай, пазбаўленай годнасьці, зняважанай, бітай і мучанай кабеты? Нягледзячы на гэта, услахоўвалася ў сыгнал жыцьця, якое расло ў ёй і сьпела, кожным рухам падмінаючы яе ўласнае жыцьцё? Гэта здзіўляла, прыцягвала мяне. Не, яна не была для мяне ні “багаславёнай”, ні “сьвятой”, яна была шэдэўрам інстынктыўнай велікадушнасьці й дабрывіні, дзіўных у яе ўзросьце. І яшчэ адно, чаго ў імя поўнай праўды нельга мне хаваць: ад хвіліны, калі я пачуў яе паўсоннае трызьненне і ўбачыў яе зьменены твар, я палюбіў яе яшчэ мацней за спляценьне і барацьбу людзкіх супярэчнасьцяў. Я б не хацеў, каб яна была алеаграфічнай “чыстай сьвятой”, я хацеў, каб яна была сьвятой рэальнай, гэта значыць — глыбока ўражанай.

Я стрымаў слова і дзясятага сьнежня пагрукаў у дзьверы плябані. Мяне пасялілі ў цесным пакойчку, каля пакою Марыяны. Цесната ня мела вялікага значэньня, бо зь першай хвіліны мне стала ясна, што я хачу ў сябе толькі спаць (і то гатовы сарвацца з малога ложка на кожную просьбу суседкі). Удзень і гаспадары, і (употай) Марыяна чакалі майго сталага знаходжаньня каля яе ўзгалоўя. Спачатку я ня быў упэўнены, ці яна таго хоча, такая далікатная, алергічная на кожную лішнюю ўвагу да сваёй асобы. А потым я даведаўся, што гэта было ейнае жаданьне, якога яна не адважвалася выказаць найпрост, а таму падкінула ідэю ксяндзу П’этра і ягонай маці, просячы, каб яны захавалі таямніцу. Яе апанаваў страх перад родамі. Цяжарнасьць была цяжкай, дзяўчына ледзь хадзіла па пакоі й з палёгкай вярталася ў ложка.

Ейны зблажэлы, паараны вузкімі зморшчынкамі і барознамі твар часам набываў даўною сьвежасьць з цудоўным дзіцячым складам вуснаў. Я гладзіў яе далонь, а часам браў яе ў свае, яна не пярэчыла, а наадварот, усміхалася з удзячнасьцю. Часам я гладзіў ейны твар і лёгка цалаваў шчокі, заўсёды выклікаючы гэтым ейныя сьлёзы. Яна прагнула ласкі, як змучаны вандроўнік прагне вады ў пустэльні. Мы размаўлялі пра наш родны край; я ніколі ня думаў, што столькі можна пра яго сказаць, затое ні разу й словам яна не згадала побыт у Босьніі, нават шчасьлівыя хвіліны перад вайной.

<...>

Малады доктар з Мацэры заходзіў кожныя два-тры дні, ён лічыў, што роды могуць пачацца кожную хвіліну. У амбуляторыі ён уладкаваў для Марыяны спэцыяльную палату й запрасіў добрага гінэколяга з Патэнцы, бо пра тое, каб завезьці яе ў патэнцыянскі шпіталь выбістай дарогай, не было нават размовы.

Экзальтаваная гаварлівасьць ксяндза П'этра, ягоная "рэлігійная" алюзійнасьць (напрыклад, каляндарная, бо набліжалася Божае Нараджэньне), ягоная жэстыкуляцыя (пабожна складваў рукі і ўздываў вочы ў неба) — усё гэта прыводзіла да таго, што з дня на дзень множыліся візыты "пілігрымаў" і з Мацэры, і з Патэнцы. Хоцькі-няхоцькі, я пачаў граць ролю даволі жорсткага ахоўніка Марыяны. Ніхто, апрача мяне й маці ксяндза, ня меў права пераступіць парог ейнага пакою.

Родавыя болі пачаліся 19 сьнежня, вечарам. Адразу ж яе перанесьлі ў амбуляторыю. Яна ўвесь час крычала. Я чуў на плябані яе крык, падобны да немага енку, і гэта была адзіная мая лучнасьць зь ёй. У амбуляторыю нікога не пускалі, гэты загад выдаў малады мясцовы доктар, відаць, па растараджэньні гінэколяга з Патэнцы, што праз паўгадзіны мусіў быць. Доктар прыехаў разам з біскупам Патэнцы, якога вітаў ксёндз П'этра. Я сядзеў у кухні з маткай ксяндза, мы моўчкі глядзелі адно на аднаго, устрывожаныя тым, што крык усё ўзмацняўся. Ён сыціх а дзевятай гадзіне, праз 15 хвілінаў у кухню ўвайшоў ксёндз П'этра. "*Taglio cesareo*", — мармытаў ён, што азначала — кесарава сьчэньне. І выбег у касьцёл.

Нарадзіўся хлопчык, вельмі вялікі, а маці самлела. Яна нават не рэагавала на спробы прыкласьці ёй дзіця да грудзей. Ксяндзу дазволілі пяціхвілінны візыт у амбуляторыю. Ён нічога не хацеў пра яе расказаць, толькі ўвесь час хрысьціўся й шэптам маліўся.

Марыяна памерла праз суткі, ранкам, дваццатага сьнежня. Апоўдні адчынілі брамку касьцёлу. На шчасьце, нельга было занадта наблізіцца да мёртвай, якая была густа абстаўленая

палісадам доўгіх і тонкіх свечак, і таму адпадаў страх, што тлум кінецца цалаваць труну. Марыяна мела спакойны, лагодны твар, які хутчэй нагадваў пра першую камунію, чым пра пахаваньне. Паміж пальцамі сплеценых далоняў ёй утыркнулі круцыфікс. Паміж грудзьмі паклалі авальны медальён з выявай Мадонны, дзіця забралі манашкі з Патэнцы. Жалобную імшу адслужыў дваццаць другога сьнежня біскуп Патэнцы, якому асыставаў ксёндз Пётра. Ён і прамаўляў над труною, засыпанай кветкамі й вянкамі. Я ня слухаў яго, мяне разьятрыў галоўны матыў — “*un preclaro esempio della virtu cristiana*”. Было зімна, дзьмуў вецер, спадалі на вечка труны цвёрдзя грудкі зямлі. Натоп разьбегаў, як статак зьмерзлых авечак. Я кінуў сваю грудку, абняў ксяндза Пётра й ягоную матку ды скалелы пацягнуўся на плябань па сваю торбу. Незнаёмы з Патэнцы завёз мяне на сваёй машыне на вакзал.

У сярэдзіне красавіка наступнага году мяне наведаў у Нэапалі малады доктар з Мацэры. Я ўсьміхаўся мімаволі, калі слухаў яго аповеды. Ён быў прапраўнукам флабераўскага аптэкара *Homais*, толькі што інтэлігентным і дасыціпным. Ня мог ён зразумець сьмерці Марыяны: усё было зроблена як належыць. А ягоны шануюны калега з Патэнцы мучыўся думкай, што скажа патэнцыянскі біскуп (“Вы ж разумеце?”). Дзіця? Здаровы й моцны хлопчык, ім згадзіліся заняцца сёстры-ўрсулінкі з Авэліна. Ксёндз Пётра? Увесь час шукае цудаў *ad maiorem Dei gloriam*, распавядае, нібыта чуў адразу ж пасля пахаванья гукі з магілы, быццам Марыяна не памерла цалкам. Празь месяц адбылася эксгумацыя ў прысутнасьці ватыканскага *monsignore* і доктара з Рыма, і гэта ксёндз Пётра палічыў за чарговы слушны крок у працэсе бэатыфікацыі Марыяны. І ведаеце што? Ён ужо тыдзень як змаркатнеў, нічога не гаворыць, відаць, нехта зьверху прытармазіў ягоную актыўную дзейнасьць.

Актыўны й энэргічны быў і сам доктар з Мацэры, таму я ўздыхнуў з палёгкаю, выпраўляючы яго да станцыі мэтро.

Інтуіцыя падказвала мне, што я павінен убачыць ксяндза В., сакратара ўплывовага кардынала з Рымскай курыі. Шлях да новага спатканья мне вымасьціў шчасьлівы выпадак, а менавіта — пад канец ліпеня выйшла мая новая кніжка па-італьянску, да таго ж адначасова каталіцкае выдавецтва на поўначы выдала кніжачку ксяндза В. пра сьвятога Францішка. Я яе купіў, прачытаў (вельмі добрая), напісаў да ксяндза В. ліст з камплімантамі і дадаў да гэтата асобнік маёй кніжкі з прачулым надпісам. Праз тыдзень прыйшоў адказ, ксёндз В. быў на сёмым небе, нават не спрабаваў схаваць сваёй эўфарыі. Прапанаваў

спаткацца. Я запрасіў яго на абед у мілай кавярні каля Ватыкана сёмага жніўня. Ён прыняў запрашэньне й час.

Я ведаў, што ўдача маёй рызыкаўнай справы залежыць, галоўным чынам, ад таго, ці здолею я на хвіліну стаць актёрам. Таму я сканцэнтраваны спачатку на яго кніжцы й не даваў яму сказаць рэваншных хвалебных слоў пра маю. Мне гэта давалася тым больш лёгка, што я ўважліва вывучыў напачатку году вялізны гістарычны твор касцёлу пізанскага ўнівэрсытэту аб праблеме “стыгмату сьвятога Францішка”, твор, які імпанаваў эрудыцый і ўменнем апаведаць. Натуральна, ксёндз В. яе таксама прачытаў, і таму нашая размова, вельмі шчодро акропленая віном, была турнірам эрудыцыі з маімі ўхвальнымі ўстаўкамі пра яго кніжку. За кавай і каньяком я вырашыўся злёгка прыўзняць маску. Я быццам выпадкова, без імгэнту прыгадаў нашу папярэднюю размову. Ён уважліва паглядзеў на мяне, я не апусціў вачэй, бо ведаў, што ён выпрабуе мяне й вагаецца. Аднак гэты паядынак, невыносна доўгае скрыжаваньне поглядаў, я вытрымаў да канца. Ён выпіў яшчэ адзін кілішак каньяку й задумаўся, нэрвова выпіраючы лоб сурвэткай.

Мушу аддаць яму справядлівасьць: з ажыўленага элегантнага суразмоўцы ён за імгэнне ператварыўся ў чалавека, глыбока і шчыра ўражанага, бяз ценю гульні. “Гэта трагедыя, страшная трагедыя”, — паўтараў ён, і відаць было, як моцна яго гэта ўразіла, у яго абвісьлі мяшэчкі пад вачамі, і, нягледзячы на вэнтыляцыю, пот акрапіў ягоны лоб буйнымі кроплямі.

Я ня здолею аднавіць ягонага аповеду дакладна (ён час ад часу перарываў яго сухімі рыданьнямі й словамі: “Кідаю гэта ў вашу душу, як у глыбокую студню”). Таму я падаю шкадобліва сухі скарот “страшняй трагедыі”. Эўфарычную навіну ксяндза П’этра наконт гукаў, што даносіліся з магілы на трэці дзень пасья пахаваньня, зусім у іншай танальнасьці пераказала біскупаўская курья ў Патэнцы ў адпаведную ватыканскую дыкастэрыю, што займаецца працэсамі бэатыфікацыі й кананізацыі. Там устрывожыліся, і ў Мацэру выбраўся рымскі прэлат у таварыстве доктара, што працаваў на апостальскую сталіцу. Яны зрабілі эксгумацыю, да якой не дапусьцілі нікога, за выключэньнем двух далакопаў з Рыму, якія прынеслі прысягу. Адкрытае вечка труны адсланіла памерлую, якая перавярнулася на бок, з тварам, перакрыўленым у грымасе жаху, з шырока расплюшчанымі і так навечна застылымі вачамі, з расшчэпленымі далонямі, зь якіх выпаў круцыфікс. Медальён Мадоны быў заціснуты паміж перакручаным целам і сыценкай труны. Ускалмачанья беляя валасы здаваліся даўжэйшымі, адрослымі, гэтак жа, як і пазноці. Марыяну К. пахавалі жывую, пагружаную ў такі глыбокі

каталептычны сон, які здараецца вельмі рэдка і не распазнаецца без ускрыўця цела або без удару нажом, які ўжываўся зь Сярэднявечча да пачатку нашага стагоддзя. Чым быў выкліканы гэты сон? Ксёндз В. чытаў заключэнне ватыканскага доктара, але мэдыцынская тэрміналогія зрабіла яго герметычна закрытым. Трагедыя, у якой ніхто не вінаваты, і хутчэй, адзінкавая, чым рэдкая (ксёндз ужыў італьянскі выраз *piu unico che raro*), аднак працэс беатыфікацыі аўтаматычна й натуральна перапыняецца. Пакутніцкая сьмерць мусіць быць сапраўды сьмерцю. Ён хацеў сказаць, *іншай* сьмерцю.

Жнівеньская спёка лупіла як з гуты. Праходзячы мостам праз Тыбр, я згадаў даўнейшыя (пасьяваенныя) добрыя часы, калі рака не была яшчэ спаскуджаная і спацучаная, тады можна было сысці на адной з прыстаняў і паплаваць у павольнай вадзе. За Тыбрам я цудам злавіў таксі, якое ехала з Тэрміні. Я не вярнуўся ў Нэапаль. У апошнія хвіліны я ўлез у цягнік з таблічкай *Roma—Potenza*.

Я праляжаў ноч у гатэлі, дыхаючы зь цяжкасцю і ўвесь час баючыся за сэрца. Першым аўтобусам, а шостаі раніцы, я паехаў у Мацэру. Мясцічка яшчэ спала, вулкі былі пустыя, і я змог незаўважаным прайсці на могілкі. Магіла Марыяны была ўся засыпаная кветкамі (прывялымі), мяркуючы па выглядзе, прыбыў толькі сьвежы вянок са стужкамі, на якіх залатымі літарамі былі напісаныя два выслоўі Яна Паўла II: “Часта мацярынства — гэта акт гераізму” і “Маці — гераіні нашага часу”. На магільнай пліце з новага мармуру былі толькі імя й прозьвішча Марыяны з датамі нараджэння й сьмерці, пад імі надпіс *Madre di Jan*, ніжэй — кароткае разьвітаньне залатымі літарамі — *REQUIESCAT IN PACE*.

Могілкі ў мясцічку Мацэра маюць са зваротнага боку браму, якая вядзе да сьцяжынкі, што зьбягае наўскос праз пагоркі да рабочага прадмесця Патэнцы. Калісьці, на адным з нашых шпацыраў, я стаяў там з Марыянай, але мы баяліся крутога спуску на сьцяжынку. З гары было відаць жанчыну, якая падымалася ў Мацэру з кардоннай скрыняй на галаве, відавочна цяжкай, бо яна спынялася праз кожную пару крокаў. Гэта мне нагадала геніяльны эпизод вялікай Анны Маньяні ў няскончаным фільме Рассэліні “*Stromboli*”. У горную родную вёску зь вялікага горада вярталася — з валізаю, перавязанай вяроўкамі, — прастытутка, якая шмат гадоў таму пакінула вёску. Яна ішла вельмі павольна, спынялася, твар яе змакрэў ад высілкаў, сьвяточная чорная сукенка была пакрытая плямамі поту. Сцэна абсалютна недасягальная, найвышэйшая ва ўсім сусьветным кінематографе, сучасная Галгофа. І я сказаў гэта Марыяне, яна зачырванелася й шапнула: “Не блюзьнерце”. А потым, праз пару хвілінаў маўчанья, ужо за

брамай могілкаў яна дадала такім самым шэптам і яшчэ больш зачырванеўшыся: “Тое, што вы казалі, прыўкрасна й праўдзіва”.

Я саскочыў з маленькага абрыўчыка на сьцежку й намерваўся пехатой вярнуцца да Патэнцы. За ўзгоркам на даляглядзе сядала чырвонае сонца; раньняя сьвежасьць зеляніны, нягледзячы на гарачы жнівень; контуры дрэваў, попелыная шэрасць скалаў, на лугох клубкі начной імглы, уздоўж дарожкі бляск ручаёў — ах, Божа, які цудоўны Твой шэдэўр стварэньня! Аднак я глядзеў толькі пад ногі, сыходзіў у дол, як самаасьлеплены. Бываюць у жыцці хвіліны, калі раніць да крыві, жорстка кпіць з нас багатая Прыгажосьць Сьвету.

Жнівень, 1994 г.

Жалобны мадрыгал

I

Можа, я быў нават злёгка падзакаханы ў Анну Ф., якой мяне прадставілі колькі гадоў таму на канцэрце таварыства *Scarlatti* пры нэапалітанскай кансэрваторыі, дзе яна зь нядаўніх часоў выкладала музыкалёгію. Анна была па бацьку расейка, па маці полька. Ёйным бацькам удалося пасьля рэвалюцыі ўцячы ў Рым. Там маці памерла падчас нараджэньня Анны, а бацька, з адукацыі пецярбургскі італьяніст, здолеў дабіцца месца выкладчыка расейскай літаратуры. Яны з таго жылі, месціліся на Затыбер’і, дзяўчына адразу пасьля сканчэньня сярэдняй школы атрымала стыпэндыю на музыкалягічнае навучаньне ў Нэапалі. Яна й сама была някепская піяністка. Бацька, зь невядомай прычыны, не схацеў пераяжджаць у Нэапаль, а таму дачка пунктуальна бавіла ўік-эндзі ў Рыме.

Падчас знаёмства мы былі яшчэ параўнальна маладыя; раўналеткі 1919 году нараджэньня. Мяне прыцягвала ў ёй, апроч прыемнай, але ненадзвычайнай прыгажосьці, тая асаблівая расейская жаночасьць, галоўнай рысай якое ёсьць крыху экзальтаваная любоў да мастацтва (у ёйным выпадку — музыка, і ў дапрэжак, плястычныя мастацтвы й літаратура), а асобы мусяць задаволіцца другім плянам. Альбо, што я ўсьвядоміў пасьля больш дакладнага вывучэньня жыцця й паэзіі Марыі Цьвятаевай, мастацтва й блізкія людзі робяцца напрыканцы цэласьцю, існуюць як два непаруйна зрослыя арганізмы. Ці была Цьвятаева

закаханая ў Рыльке й Пастэрнака? Ейная любоў да паэзіі перамянілася ў “закаханасць” (плятанічную) у аўтараў.

Калі я пазнаёміўся з Аннай, яна была сяброўкай мастака, які ні разу не крануўся з роднага Рыму (нават практычна з мастакоўскай вуліцы *Margutta*). Такім чынам, яна штотыдзень ездзіла ў Рым дзеля двух мужчынаў. Ва ўступных словах апавядання я ўжыў выраз “падзакаханы”, бо, невядомы ў іншых мовах, апроч польскай, ён добра апісвае стан простаі сардэчнасці й далікатнага захаплення, якое ведае, што ніколі ня стане чымсьці большым. Я думаю, што гэтым жа было пачуццё Анны ад самых першых нашых сустрэчаў (пераважна мы бачыліся на канцэртах, часам у кавярні, у якой засядалі музыкі). Было відавочна, што й яна мае да мяне слабасць. Я мяркую, на тое было дзье прычыны. У ёй адгукнулася ейная польскасць па маці, якую яна ведала толькі са здымкаў. Аньне было прыемнае знаёмства зь пісьменьнікам. Яна загадвала чытаць ёй на памяць польскія вершы (а я добры дэкламатар). Я мусіў даць ёй усё, што мне ўдалося надрукаваць па-італьянску. Натуральна, яна ведала й расейскую, але расейская ня ведала мяне як пісьменьніка. Нявыключана, што чытаньне маіх кніг адкрыла ёй мае пісьменьніцкія магчымасці, што надало смеласці зрабіць мне спачатку вельмі няясную прапанову.

— Ці вам гаворыць нешта імя вялікага італьянскага мадрыгаліста *Carlo Gesualdo*, князя Вэносы? Мару напісаць манаграфію пра яго, тоўсты том пра ўсё, што ён стварыў. Натуральна, гэта быў бы музыкалягічны твор, а Гезуальда — гэта нешта большае, чым Князь Музыкаў, як яго часта называюць...

Памяць паслужліва падсунула мне нарыс Олдаса Гакслі, які я чытаў вельмі даўно. Гакслі быў знаўцам музыкі, але хутчэй мэляманам, чым сур’ёзным даследнікам. Таму мяне ўразіла, што ён прысьвяціў цэлы эсэй мадрыгалісту, які жыў на пераломе XVI і XVII стагодзьдзяў, пра якога я ніколі ня чуў, хоць і прабавіў большую частку жыцця ў Нэапалі. І гэта не была забаўка калекцыянэра мастацкіх цікавостак. Гакслі захапляўся князем Вэносы і паставіў яму маленькі помнік. Для Анны гэта было навіной, том эсэяў Гакслі не перакладаўся на італьянскую.

— Нештачка за нештачка, — сказала яна, сьмеючыся. — Я здабуду сабе ангельскі нарыс, нехта мне яго перакладзе, а заміж каштоўнае інфармацыі я падарую вам трошкі тэкстаў пра жыццё Карла Гезуальда. Такога пісьменьніка, як вы, гэта можа зацікавіць.

II

Абцяцанья “тэксты” я дастаў у вялікай паштовай капэрце. Анна неўзабаве пасья нашай размовы атрымала вакантную катэдру музыкאלёгіі ў Леццэ. Яна не прыяжджала адтуль і не зьвязвалася са мной (як потым выявілася, досыць цяжка перажывала расстаньне са сваім сябрам-мастаком), відавочна, яна абмінала Нэапаль у сваіх штотыднёвых выправах да бацькі ў Рым.

Перапынак у нашым знаёмстве (хутчэй нават сяброўстве), адварнуў мяне ад чытаньня зьмесьціва капэрты. Закінуў яго на паліцу.

У 1985 годзе зьвестка пра выезд Анны разам з бацькам у Пецярбург — тады яшчэ Ленінград — уразіла мяне нагэтулькі, што я “эксгумаваў” князя Вэносы. Ліст Анны, напісаны ў Рыме на калене перад самым адэздам, паведамляў, што яе састарэлы й хворы бацька хоча памерці й ляжаць у родным месьце. Дачка спрабавала яму нагадаць, што яны абое набылі некалі месца вечнага спачыну на інтэрнацыянальных могілках у Рыме, побач з магілай ягонай жонкі й ейнай маткі. “Ён занаравіўся з упартасьцю, якое я ў ім ніколі ня бачыла і не адчувала. Я была прыкра ўражаная, быццам ён *кінуў* маю маці”. Анна вырашыла, што няможна пускаць яго аднаго ў такім веку й пры такім стане здароўя ў далёкую айчыну, пасья гэтулькіх гадоў эміграцыі. “Ці пабачымся мы яшчэ? Жыцьцё выкідвае нечаканья конікі. Адзіная мая ўцеха — сумка з матэрыяламі для мае манаграфіі. Прашу Вас, у імя нашага сяброўства, не спыняйце жыць ва ўявах побач з князем Вэносы”. Гэтая просьба змусіла мяне залезьці на паліцу. Некалькі вечароў я перагортваў выразную, скупую “Гезуальдыяну”. Вынікам тых вечароў стаўся запіс у маім дзёньніку ад 10 лютага 1985 году.

III

“Князем-мадрыгалістам займаліся шмат разоў. Для гісторыкаў музыкі й музыколягаў ён быў найперш “аднаўляльнікам жанру” пад канец XVI стагодзьдзя і напачатку XVII; з пачуцьця абавязку яны згадвалі, што Гезуальда быў забойцам. Аўтары, якія смакавалі “скандальныя гісторыі”, дык наадварот: ледзьве згадвалі ягоныя мадрыгалы, каб потым усю ўвагу засяродзіць на забойстве. Вось жа, існуе Карла Гезуальда, князь Вэносы, у выглядзе мармуровага бюсту ў пантэоне італьянскай музыкі. А таксама Карла Гезуальда,

князь Вэносы, — герой “чорных хронік” XVI стагодзьдзя, забойца жонкі ды ейнага каханка. У “*Les dames galantes*” Брантома ён выступае ў разьдзеле “*Sur les dames qui font l’amour et leurs maris cocus*” (натуральна, у ролі раганосца). У Ангельшчыне ў 20-х гадох нашага стагодзьдзя выйшла пра яго кніжка “*Musician and Murderer*”, у якой, падаецца, мяжа паміж музыкам і забойцам была адмыслова сьцёртая. Нялёгка зараз знайсці ейны асобнік. (Дапісана ў 1996 годзе: Вэрнэр Герцаг зьняў апошнім часам фільм “*Gesualdo — Death foe five Voices*”, які ня надта ўдаўся, за выключэньнем музычных партыяў.)

Карла Гезуальда паходзіў са знакамітага нэапалітанскага роду, чый княжы тытул зьвязваў яго з маэнткамі ў ваколіцах Вэносы, на мяжы Апуліі ды Люканіі, ягоны дзедзічны фэод знаходзіўся ў мясцовасьці Гезуальда ў Ірпініі, на ўсход ад Авэліна. Праз маці князь быў крэўным папы Пія VI і сьвятога Карла Барамея. Ажаніўся ён з Марыяй д’Авалёс, якая паходзіла зь ня менш слаўнага нэапалітанскага роду. Двух папярэдніх мужоў яна хутка выправіла на той сьвет, заслужыўшы мяно “пажыральніцы мужчынаў”. Яна лічылася найпрыгажэйшай жанчынай Нэапалю й уцялесьненай пачуцьдэвасьці. Ёй было дваццаць два гады, калі яна выйшла замуж за ўжо славутага мадрыгаліста, першы раз Марыя выходзіла замуж пятнаццацігадовай дзяўчынкай.

Князь Вэносы быў старэйшы за яе. Меў дзьве жарсьці: музыку й паляваньне. Тагачасныя летапісцы падкрэсьліваюць найперш музыку. Ён праводзіў дні і ночы ў сваёй “музычнай майстэрні”, у нэапалітанскім палацы каля *San Domenico Maggiore*, Пляцу сьвятога Дамініка (вядомае месца, паданьне гаворыць, што зь яшчэ захаванага гаўбца даўняга дамініканскага кляштара прамаўляў першыя казані сьвяты Тамаш Аквінскі). Шмат мадрыгалаў князь стварыў на словы Тарквата Таса, паэта, зь якім сябраваў.

На думку летапісцаў, ён памыліўся, ажаніўшыся з жанчынай нагэтулькі прыгожай і тэмпэраментнай, бо быў здольны толькі да адной любові: да Музыкі. Бывала, што ён нават не заглядваў у сужэнскі алькоў, дзе Марыя — самотная й разгневаная — слухала згукі інструмэнтаў ды сыпевы, што даляталі з “майстэрні”. Ён трактаваў яе як інструмэнт рэдкіх “капрызаў” і сэксуальных уцех.

Марыя д’Авалёс лічылася найпрыгажэйшай жанчынай Нэапалю, а найпрыгажэйшым мужчынам, “арханёлам”, менавалі Фабрыцыё Карафа, князя Андрыі. Іхны раман бліскавічна ператварыўся ў жарсьць, не стрыманую ніякімі тармазамі. Ледзь князь-мадрыгаліст выпраўляўся на паляваньне, князь-“арханёл” бавіў цэлыя ночы ў спахывальні ягонай жонкі. Здавалася, ніводны з каханкаў не адчуваў пагрозы, асабліва Марыя. Пагружаны ў мадрыгалы князь жыў з заплюшчанымі вачамі. Ён расплюшчыў іх

у 1590 годзе. 16 кастрычніка ён імітаваў выправу на паляваньне, каб празь некалькі гадзінаў, апоўначы, вярнуцца ў палац. Разам з сакратаром і трыма служкамі муж уварваўся ў спачывальню Марыі.

Са сьведчаньняў вынікае, што пасья забойства абодвух каханкаў здраджаны муж вярнуўся ад парогу і з крыкам: “*Non credo esser morta!*”, “Ня веру, што яна мёртвая!” рассек парэшткі вераломнай жонкі кароткім мячом, ад пахвіны да шыі. Хранікёры пішуць пра падвойнае самазабыцьцё. Пра самазабыцьцё здраджанага мужа, які здэкеуецца над трупам жонкі, і пра самазабыцьцё двух каханкаў, якія той ноччу ведалі з абсалютнай упэўненасьцю, што іх чакае, і рыхтаваліся на сьмерць у “абдымках каханьня”.

Справу хутка замялі. Карла Гезуальда ўцёк з Нэапалю ў замак у Гезуальда, баючыся помсты сям’і д’Авалёс і сям’і князёў Андрыі. Пасья году самотнасьці, выняткова багатым на кампазытарскую творчасць, ён прыехаў у маёнтак д’Эстэ ў Фэрары. Ён ажаніўся там паўторна — з Элеанорай д’Эстэ, набожнай і пакорлівай дзяўчынаю, ды забраў яе да сваёй Вэносы. У няшчасным выпадку загінуў ягоны дарослы сын ад першага шлюбу з Марыяй д’Авалёс, а перад тым памёр, адразу ж пасья нараджэньня, сыноч ад другога шлюбу з Элеанорай д’Эстэ. Князь жыў далей, нягледзячы на паўторны шлюб, самотна, са сваёю адзінай, праўдзівай каханкай, Музыкай, усе больш пённы як мадрыгаліст. Ён памёр у 1613 годзе. Элеанора неўзабаве пасья ягонай сьмерці пайшла ў кляштар”.

Праз тры дні пасья гэтага запісу ў маім дзённіку зьявіўся наступны. Ён істотны для далейшага цягу апавяданьня, таму мушу яго тут прывесці.

IV

“Што тут хаваць, пра князя Вэносы я думаў, найхутчэй, як аматар “Італьянскіх кронікаў” Стэндаля. Ці ведаў Стэндаль гэтую гісторыю? Праўдападобна, не, бо калі б ведаў, яго б пярэ не абмінула такі тэмац. Не з-за постаці князя Вэносы, які столькі гаворыць майму ўяўленьню. Стэндаль быў бы захоплены Марыяй д’Авалёс, кабетай, апантанай каханьнем, кабетай, якая ня лічыцца ні з чым, чыя жарыць кідае выклік сьмерці і буйна квітнее ў цянні сьмерці. Няважна, праўдзівы альбо не стары кранікёрскі запіс пра пару каханкаў, якія чакалі пакутаў у “абдымку каханьня”. Пэўна адно: “арханёл” Фабрыцье Карафа зрабіў інстынктыўны рух да ўцёкаў, калі каханкі ўсьвядомілі, што князь Вэносы напаў на сьлед

іхнага зьвязку, і Марыя д'Авалёс абвінаваціла яго ў “баязьлівасьці”, быццам бачачы ў рызыцы моцную любоўную стымуляцыю. Стваральнік Матэльды дэ ля Моль зразумеў бы Марыю д'Авалёс, больш за тое, ён захапіўся б ёю, бо (калі мне памяць ня здраджвае) ён недзе напісаў, што “каханьне ёсьць вораг развагі”. Ваніна Ваніні з цудоўнай навэлі пад той жа назвай не выносіць думкі, што радзіма — ейная суперніца ў сэрцы маладога карбанарыя. Княжна Кампабаса з “*San Francesco a Ripa*” загадвае забіць свайго разважлівага й занадта памяркоўнага францускага каханка. Стэндаль, як гэта ўмее толькі ён, некалькімі непараўнальна цэльнымі сказамі скіраваў бы ўсё сьвятло на “ашалелую” Марыю д'Авалёс, зводзячы вобраз князя-мадрыгаліста да акрутнага й тупога рагача, а князю-арханёлу прызначаўшы ролю каханка гатунку *poveroi diavolo*.

Я ганаруся, што я амаль дзэсяць гадоў таму з такім дакладным пачуцьцём меры й прапорцыі, дзякуючы кантрапункту Стэндаля зразумеў ядро нэапалітанскай трагедыі. Карла Гезуальда, злачынца, які “гаворыць майму ўяўленьню” больш, чым незвычайная, зрэшты, постаць Марыі д'Авалёс, ахвяры злачынства. Гэтану я застаўся верны да канца — я, запеклы стэндаліст. Праўдзівую ахвяру злачынства я бачыў у князі Вэносы, а Марыю д'Авалёс я абвінаваціў у тым, што яна забіла князя на дваццаць тры гады жыцьця, пазбаўленага жыцьця.

І ў тым духу я напісаў вялізны ліст у Пецярбург. Анна адпісала мне адразу ж. Ах, як цяжка перадаць тут ейную радасьць, трымценьне пяра! Я амаль фізычна адчуў нашу блізкасць, я не сумняваўся, што герой ейнай манаграфіі злучыў нас назаўжды сувяззю *amitie amoureuse* (у нашым веку!). Яна бяз памяці бараніла злачынцу й нават дайшла да сьцьверджаньня, быццам нехта намаўляў яго да злачынства, нехта ўсунуў меч у руку закаханага — нягледзячы на здраду, нават насуперак здрадзе! — кампазытара, аднаўляльніка жанру любоўных і пабожных мадрыгалаў. Яго ўважалі за “музычнага петраркіста”, ён і быў ім да апошняга дыханьня, музыка са смутным тварам сьмяротна ўражанага забойцы. “Я лічу цудам, — скончыла Анна свой ліст, — ваша й маё духоўнае братэрства, сувымернасьць сэрцаў. Прагнучы яго, я ня верыла, што яно калі-небудзь настане”.

V

Так нарадзілася наша карэспандэнцыя. Штомесяц мне прыходзіў ліст зь Пецярбургу і ў той жа дзень я адпісваў і высылаў адказ. Анна была ў сталым кантакце са сваімі нэапалітанскімі

сябрамі з музычнага асяродку, таму я мог смела абыходзіць у ліставанні нэапальскія цікавосткі. Затое ейныя лісты складаліся з партыяў пра Князя Музыкаў і пра Пецярбург. Прызнаюся, што іх я прагнуў асабліва. Я хацеў ведаць, як яны з бацькам уладкаваліся ў ягоным родным горадзе. І мне было вельмі важна ўведаць пра новае жыццё ў Саветах пасля ўпадку камунізму ў апісаньнях блізкай асобы і на чужой для цэнзараў мове — кожны моўны нюанс, зразумелы для нас, быў недаступны для тапornaга кантролю.

Пачатак іхнага жыцця быў цяжкі. Анна з бацькам напачатку пасяліліся ў жахлівай кватэры; паступова расплываліся назьбіраныя ў Італіі грошы. Сьтуацыю трохі лагодзіў духовы стан бацькі. Ужо вельмі стары чалавек, ён быццам эўфарычна перажываў нанова сваё пецярбурскае жыццё — ад дзяцінства да ўнівэрсытэцкай вучобы й рэвалюцыі. Яго абмінула мясарэзка “пераломных гадоў”, таму ўспаміны былі сьветлымі. Ён ня мог ня бачыць ранаў, якія нанесла гораду вайна, асабліва блякада, але такія рэчы зрок вельмі хутка пачынае прапускаць. Стары вечна быў у руху са сваім старэчым кійком, знаходзіў даўніх, дзівам ацалелых сяброў; гарэлка ў існасьці сваёй схіляе да супольнага плаваньня ў мінуўшчыну. Ён нават знайшоў брата сваёй жонкі Ванды, рэшта сям’і загінула ў лягерах. Жыццё старому псавала толькі малюсенькая кватэрка, якую ён мусіў дзяліць з дачкою. У Рыме ён прывык да ўласнага пакою, а вядома, што значыць у жыцці чалавека ўласны пакой. “*A Room of One’s own*”, — часта з сумам паўтараў ён назоў кнігі Вірджыніі Вульф, не памятаючы, зрэшты, пра што ў ёй гаворыцца.

У любым выпадку, для Анны настрой бацькі быў вялікай палёгкаю, яна ўсьвядоміла (я адчуваў у ёй цень мэлянхалічнай задумы), што, прыехаўшы ў Пецярбург паміраць, бацька ў ім аджыў. А вось яна была дзіцем Італіі, хаця й ведала, дзякуючы бацьку, расейскую мову й часткова культуру (музыку, літаратуру). Нават пэрыяд фашызму, які прыпадаў на часы ейнай раньняй маладосьці, нават *los desastros de la guerra* напрыканцы вайны не адабралі ў яе таго спэцыфічнага смаку да жыцця, які і ў няшчасьці застаецца часткай італьянскай экзыстэнцыі і які, дарэчы, нейкім асаблівым і невьтлумачальным чынам заўжды раздражняў ейнага бацьку. Для яго адзіным “сур’ёзным” народам былі расейцы.

Шчасьлівыя зьмены насталі праз год, у 1986. Аньне ўдалося зьмясьціць вялікі нарыс пра італьянскага князя-мадрыгаліста ў пецярбурскім музычным квартальніку, які час ад часу выдавала Акадэмія музыкі. Карла Гезуальда добра вядомы сярод расейскіх музыкаў (у 1960 годзе Стравінскі прысьвяціў яму кароткі твор

“*Monumentum ad Carolum Gesualdum*”), але вельмі павярхоўна. Ёй далі ў Акадэміі невялічкую пасаду й выдзелілі халодны пакоік пад бібліятэку мадрыгалаў. Яна гэта ўважала за пік шчасьця. Амаль у той жа самы час Анна пазнаёмілася з выкладчыкам ліцэю, удаўцом і ўладальнікам двухпакаёўкі. Бацька нарэшце застаўся адзін у сваёй кватэрцы. “Мы, — пісала яна пра сябе й свайго сябра (яны ня бралі шлюбу), — раўналеткі, Дзьмітрый любіць музыку”. Да ліста далучыла здымак. Ягоны суровы твар са згаслым позіркам кантраставаў зь ейным, усё яшчэ прыгожым, жывым і шляхетным, трохі падобным да твару шасьцідзесяцігадовай Ахматавай.

VI

О, сьвеце нэапалітанскага антыкварыяту! Закрыты сьвет, каралеўства эрудытаў, якое авявае пах воглай або высушанай паперы! Хто кахае старыя друкі, хто любіць паляваць на рукапісы, пахаваныя пад стосамі кніжак, хто паціху верыць у сваю шчасьлівую зорку адкрывальніка, няхай ніколі не выходзіць з крамкаў, мармычучы сабе пад нос “зноў нічога”. Аматыры антыкварыяту жывуць са штодзённых даставак, як спажывецкія крамы. Учора ты выйшаў з пустымі рукамі, а сёньня табе бліснула ўдача — сярод пустых шпаргалак, як кляйнот, мільгануў нейкі твор, якога ты здаўна шукаў, з кожным днём усе больш упадаючы ў распач і ўжо вырашыўшы кінуць гэта.

Вуліца, якая расьсякае Нэапаль — *Spaccanapoli* — дзеліцца на адцінкі, кожны зь якіх мае сваю назву. Адцінак, над якім шмат стагодзьдзяў лунае дух сьвятога Блажэя, апекуна кнігалюбаў — найбагацейшая сяліба букіністыкі. Ведаючы ўладароў букіністычных крамак, можна спадзявацца на сьвежую інфармацыю, каштоўную, нават бяспэчную, калі ўлічыць кепскі ўзровень каталёгаў, пераважна не дапаўняных з моманту выданьня.

Мой букініст (“мой” азначае ступень знаёмства) здаўна ведаў, што я шукаю зьвестак пра Князя Музыкаў. Было шмат чароўнага ў тым, што тры пакоікі ў Амфілядзе, забітыя пад столь папераю, былі так недалёка ад *Palazzo di Torre Maggiore*, палацу князёў Гезуальда, каля Пляцу сьвятога Дамініка. Можна ўяўляць (а кніжная моль без уяўленьня напаўмёртва я й ледзь варушыць крыльцамі), што старадрукі (называныя “белымі варонамі”) старымі лёхамі прадзіраюцца з палацу ў запаленыя крамкі. І мая мара збылася: аднойчы мне затэлефанаваў мой букініст. Ён адмовіўся сказаць па тэлефоне, у чым справа, быццам баяўся раскрыць банкаўскую

таямніцу рабаўнікам, што віжучоць праз тэлефон, але папрасіў, каб я прыйшоў увечары: “Вы не пашкадуеце”.

Я й сапраўды не пашкадаваў. Абтрэсеная ад пылу брашурка ў 20 старонак, год выданьня — 1620, то бок празь сем гадоў па сьмерці Карла Гезуальда, насяла назву “*La verita sul pīncipe assassino*” (“Праўда пра князя-забойцу”). Аўтарам выступаў *Duca Federico Ignotus*, відавочна, аўтар ў масцы. Без усялякіх угавораў я заплаціў дастаткова пякучыя грошы. Я нёс брашурку дадому на грудзях, пад кашуляй, хаця добра ведаў, што не такія скарбы будзяць апэтыт вулічных злодзеяў.

Было незразумела, ці меў права аўтар называцца герцагам, ці сапраўды сябраваў з Князем Музыкаў, як сьцьвярджаў (зрэшты, цалкам ненавязьліва), і ці інфармацыя паходзіць зь першых вуснаў, а не пачарпаная з буянай гушчэчы плётак. Урэшце я вырашыў лічыць усё праўдай. Зрэшты, я быў не гістарычным шукальнікам, а пабочным назіральнікам, які ўплёўся ў гэтую справу празь сяброўку, доктарку музыкалёгіі. Таму я вырашыў перадаваць ёй усякія знаходкі, каб яна сама вырашыла, што вартае, а што нявартае ўвагі. Фатакопію брашуркі я паслаў у Пецярбург.

VII

Аднак я ня мог утрымацца ад спакусы далучыць свой камэнтар да зьвесткаў герцага Фэдэрыка Невядомага. Аўтар пісаў толькі пра псыхалягічна-звычайныя прычыны злачынства, зусім не кранаючы мадрыгалістыку, якая яму, відаць, была такой жа чужою, як і мне.

Найвялікшы давер выклікалі ягонныя сувязі з эксклюзыўным сьветам нэапалітанскай арыстакратыі, невядома, непасрэдна сямейныя ці толькі сяброўскія. Ён пісаў аб высоканароджаных з такой нязмушанасьцю, што цяжка было западозрыць у ім варону ў павіным пер’і. Некалькі разоў аўтар далікатна намякаў, што псэўданім “Невядомы Герцаг” быў расшыфраваны шмат кім зь ягонных сяброў, але аўтар пакінуў гэты псэўданім і ў наступных рэдакцыях брашуркі (з-за нейкіх юрыдычных прычынаў, мне незразумельх). Асяродак нэапалітанскіх нобіляў давёў мне й Аньне, што гісторыя мадрыгаліста-раганосца была паўсюдна вядомая: ня толькі тым, хто быў яму роўняю, але й люду вакол замку Гезуальда (напэўна, ад замкавых служак). Усе ведалі, што дзеялася ў трохкутніку Князь Музыкаў — прыўкрасная Марыя д’Авалёс — князь Андрэй.

Гэтае сьцьверджаньне аўтара брашуры пацягнула за сабой іншае, яшчэ больш прывабнае. Арыстакратычны асяродак чакаў

ад мужа, каб той змыў ганьбу. Увесь асяродак, не выключаячы сям’і каханка. Такія тады былі нормы паводзінаў сярод высоканароджаных, зрэшты, яны ня надта розніліся ад “плебейскіх” поглядаў. Зынявага, якою Марыя д’Авалёс і Фабрыцыё Карафа пакрылі князя Гезуальда й Вэносы, была крывавым афронтам і вымагала крыві ў адплаце. Паўтараю, такі быў супольны суд тытулаваных і подлых.

Невядомы Герцаг падкрэсліў гэта ў сваёй брашуры з асаблівым націскам, каб чытач ні на хвіліну не забываўся, што перад Князем Музыкаў было адзінае выйсьце — хацеў ён таго ці не. Ці мог ён не хацець гэтага? Невядомы Герцаг, хаця й асыярожна, не выключай такой магчымасьці, ківаючы на тое, што Карла Гезуальда быў хутчэй музыкам, чым князем, ён выказваў большую цягу да нотаў, чым да родавых традыцыяў гонару.

У высновах Невядомага Герцага бракавала адной рэчы, якую ён падаў чытачу толькі на апошняй старонцы брашуры. Гэта быў кароткі й пранізівы ліст князя-ўцекача, напісаны за мурамі замку Гезуальда аўтару брашуры, празь сем гадоў пасля ўцёкаў з Нэапалю. Аўтэнтчны гэты ліст альбо выдуманы? Тэкст схіляў мяне да перакананьня аб аўтэнтчнасьці. Спачатку ішла лінейка кропачак, якая хавала сапраўднае прозьвішча й поўны тытул адрасата. “Казалі, што я кахаў больш Музыку, чым Марыю, і гэта стала прычынай трагедыі. Я прырэчу з усяе сілы майго збалелага (*addolorato*) сэрца. Нікога й нічога ў жыцьці не кахаў я так, як ад першага спатканьня пакахаў Марыю. Я зараз ня толькі забойца жонкі й ейнага каханка. Я ўдавец, які быў асуджаны на існаваньне (спадзяюся, кароткае) жывога трупa. Усё, што ўва мне было, памерла 16 кастрычніка 1590 году, — дзень забойства. — О, каб Бог хоць трохі зыітаваўся над спакутаванай душой чалавека, за якога прасіў сьвяты Караль Барамей. Я прызнаюся, што вагаўся, ці страшная цана сужэнскай здрады вартая адплаты за ўваскрашэньне каханай, нягледзячы ні на што, жанчыны”.

Кароткая прыпіска дробнымі літарамі ў брашуры тлумачыла, чаму Князь Музыкаў цэлы год чакаў у замку Гезуальда прыезду ўзброеных мужчынаў і крывавай помсты князёў Андрыі зь сям’і забітага Фабрыцыё Карафы; было ж добра вядома, што яны, як і ўся нэапалітанская арыстакратыя, лічылі, што злачынца невiнаваты, і судзьдзі на трэці дзень пасля злачынства падпісалі памілаваньне, і гішпанскі віцэ-кароль падпісаў яго, як слушнае й згоднае з рыцарскімі правіламі. “Справа ў тым, — пісаў аўтар брашуры, — што Карла Гезуальда не забіваў жонку й ейнага каханка ўласнаручна, але з дапамогаю сваіх пахолкаў, такім чынам, пачуцыё абразы маглі выклікаць ўдары, якія нанеслі князю Андрыі плябейскія рукі”.

VIII

Прачулы адказ Анны зь Пецяярбургу больш сьведчыў пра яе задавальненне, чым пра радасьць. Яна шчыра дзякавала мне за фатакопію брашуры Невядомага Герцага, выяўляючы “абсалютную ўпэўненасьць”, што яна аўтэнтычная, нават спрабавала ўгадаць асобу аўтара. Яна ўжо пачала перакладаць брашуру на расейскую мову, падпісала дамову зь Пецяярбурскім музычным выдавецтвам аб паралельным выданьні па-расейску твору пра вялікага італьянскага мадрыгаліста (нэапалітанскі выдавец ужо даўно чакаў ад яе арыгіналу). Ліст быў мне прыемны. *Amice amariosi* вельмі часта нараджаецца з супольнага прадпрыемства, якое ўсё мацней ды інтымней злучае дзьве асобы. Гэта якраз быў наш выпадак, хаця мы былі ўжо немаладыя, Анна мела спадарожніка жыцця ў Пецяярбургу, а я быў жанаты ў Нэапалі.

Некалькі разоў прачытаўшы ліст, я ўсьвядоміў, што было падставаю для радасьці Анны. Пішучы твор пра Князя мадрыгалістаў й ягоную творчую спадчыну (а яна ведала ўсе мадрыгалы Карла Гезуальда), яна, натуральна, не магла абмінуць ягонага жыцця, асабліва трагедыі. Яна займела ўласны погляд на яе яшчэ ў Нэапалі напачатку працы, але знаёмыя музыколягі скептычна паставіліся да ейнай думкі. І брашура, якую я выграб з букіністэчных завалаў, была паважным аргумэнтам, які яна кінула на сваю дагэтуль пуставатую шалю. Анна з інтуітыўнай упартасьцю сьцьвярджала, што Карла Гезуальда забіў вераломную жонку й ейнага каханка *contre coeur*, то бок падштурхнуты да злачынства асяродкам, а насамрэч ён быў закаханы, нягледзячы ні на што, у Марыю д’Авалёс. Анна абяцала паказаць гэта асьцярожна, падчас музыкалягічнага аналізу мадрыгалаў, але было зразумела, што яна шукала апоры ў бібліяграфічных пошуках. Брашурка Невядомага Герцага якраз была добрай апорай. Аднак брашура абмінала адзін момант у злачынстве, які для Анны быў галоўнай перашкодай у ейных чыста інтуітыўных домыслах. Калі прыняць погляд Анны й часткова аўтара брашуры, то адкуль гэты прыступ шалу ў злачынцы, гэтае ягонае вяртаньне ў алькоў з крыкам: “Ня веру, што яна памерла!” і гэты ягоны страшны ўдар, які расьсек цела ад пахвіны да шыі?

Анна празь некалькі дзён напісала мне ў наступным лісьце з ноткай трыюмфу (я лічу, занадта пасьпешлівага), што наведала ўнівэрсытэцкага сябра ейнага бацькі, прафэсара псыхалёгіі Літаева, якога ўважалі за вялікага спэцыяліста — як у родным Пецяярбургу, гэтак і ў шматлікіх заходніх унівэрсытэтах. Была доўгая размова са жвавым і ўсё яшчэ бліскавічна разумным старым, якога вельмі зацікавіла гісторыя забойства ў

шаснаццатым стагодзьдзі ў Нэапалі. Анна далучыла да ліста кароткі канспэкт выснаваў псыхоляга: нельга выключачь, што Карла Гезуальда, з такой жарсьцю й жорсткасьцю здзекуючыся над сваёй мёртвай жонкай, быццам забіваў самога сябе, рабіў самагубства з распачы. Пецяўбургскі прафэсар сьцьвярджаў, што такія выпадкі рэдкія, але ўсё ж здараюцца ў складаных лябірынтах чалавечай псыхікі. Выпадкі, якія можна акрэсьліць як “самагубства праз забойства”.

Анну асьляпіла яркасьць гэтай высновы, а хутчэй, гіпотэзы (бо размова ішла пра выпадак, аддалены ў часе й прасторы). Яна пыталася, ці ня мог бы я наведачь у Нэапалі на *Piazza Gesu* ейнага знаёмага, прафэсара псыхалёгіі Марконі, зь якім неаднойчы размаўляла пра гэтую нэапалітанскую трагедыю на *Piazza San Domenico*, каб асьцярожна прэзэнтаваць яму гіпотэзу ягонага пецяўбургскага калегі? Я не ўтрымаўся ад усмешкі. Анна добра ведала, што я заўсёды зь недаверам ставіўся да таёмнай псыхалёгічнай навукі.

IX

Усё здарылася на адцінку некалькіх соцень мэтраў. З Пляцу сьвятога Дамініка, дзе некалі месціўся палац сям’і Гезуальда, я прайшоў па кароткім адцінку *Spaccanapoli*, не ўваходзячы па дарозе ў любімы касьцёл Сьвятой Клары на *Piazza gesu* (Пляц Езуса), і даволі неахвотна зазірнуў у *Chiesa Gesu*, касьцёл Езуса. Неахвотна, бо за арыгінальным фасадам гэтага даўняга рэнэсанснага палацу хаваўся ацяжэлы, перабудаваны барочны інтэр’ер. Але я ўсё ж пастаяў хвілю перад бакавым алтаром, які прысьвячаўся сьвятому Ігнацыю Ляёле. Ля ног сьвятога Ігнацыя быў адразу пасья сьмерці пахаваны Гезуальда, Князь Музыкаў, што не сустрэла — о, дзіва! — ніякіх прырэчаньняў з боку касьцельных уладаў. Вялікі мадрыгаліст быў злачынцам, гэта праўда, але папа, кардыналы й нават адзін сьвяты адпусьцілі яму правіну. Дакладна насупраць касьцёлу Езуса, па іншым баку пляцу, за цэнтральнай барочнай калёнай, стаяла колькіпавярховая абшарпаная й пабітая камяніца, якая мне заўсёды здавалася копіяй пецяўбургскага даходнага дому, у якім Раскольнікаў забіў ліхварку ды ейную сястру. За зьнішчаным франтонам хаваліся прыгожыя, вытанчаныя апартаменты. У адным зь іх жыў прафэсар Марконі.

Ён ведаў Анну з даўніх часоў, а таму зь цяраплівай і зычлівай усмешкаю выслухаў мой аповед пра брашуру Невядомага Герцага, пра гіпотэзу пецяўбургскага псыхоляга Літаева й пра

надзею Анны, што ён пацьвердзіць гэтую гіпотэзу. “Не магу я яе пацьвердзіць”, — гучна расьсьмяяўся ён, — бо я й прафэсар Літаеў, два ці тры артыкулы якога я чытаў у заходніх аналях псыхалёгіі, належым да розных дасьледчых школаў. Рэзка адрозных, дыямэтральна адрозных. Па мне, канцэпцыя самагубства праз забойства, адпрэчваньне свайго жьцьця праз забойства іншай асобы — гэта недарэчнасьць. Калі Анна яшчэ жыла ў Нэапалі, яна часамі прыходзіла тут да мяне, мы разам слухалі музыку (я трохі мэляман), і заўсёды я ёй раіў, каб яна дала сабе спакой з тымі псыхалёгічнымі дасьледаваньнямі й абмежавалася аналізам твораў. Артыст — гэта перш за ўсё ягонья творы, а грэбацца ў ягонай біяграфіі — глупства. Праўда ў мадрыгалах, а не ў забойстве жонкі й ейнага каханка. Я не сумняюся, што Карла Гезуальда досыць радыкальна зьмяніўся пасья гэтай сваёй крывавай афэры, я перакананы таксама, што гэтая зьмена адбілася ў ягонай творчасці й менавіта там яе трэба шукаць. Нічога тут няма, апроч інтуіцыі Анны і дуротна нацягнутай гіпотэзы Літаева. Вы гэта адкрыта напішыце ў лісьце”.

Я выканаў просьбу Марконі. Адказ не прыходзіў доўга, я падазраваў, што Анна пакрыўдзілася. Аднак прычыны маўчаньня былі іншыя. Урэшце памёр ейны стары, але ўсё яшчэ порсткі бацька (п’яны ўпаў са сходаў), а ейны муж мусіў забраць ад бацькоў у Харкаве свайго сына ад першага шлюбу. Асірацеўшы, Анна стала маткаю. Ліст сьведчыў, што ў яе сэрцы затрымцела новая прыемная струна. Некалі я быў упэўнены, што пасья сьмерці бацькі яна вернецца ў Італію. Але цяпер усё зьмянілася, нават свой італьянскі пашпарт яна зьмяніла на расейскі. Бацька быў бы рады, але ейная польская матка ляжала самотная на міжнародных рымскіх могілках.

У гэтым лісьце былі выслоўі, якія сьведчылі, што нашая “любоўная дружба” стала яшчэ больш цеснаю. Анна, не бяз пэўнага паэтычнага таленту, пісала так, быццам насьледавала лісты вечна закаханай Марыны Цьвятаевай, якія тая пісала часам да выпадковых мужчын, нашмат прасьцейшых за Пастэрнака й Рыльке (адзін такі ліст да вельмі звычайнага й тупаватага расейскага паэта я чытаў колькі гадоў таму ў Мюнхене, дзякуючы самахвальству адрасата).

Урэшце, ліст утрымліваў пачатак сур’эзнага навуковага дакладу пра шлях разьвіцьця мадрыгалаў Князя Музыкаў, хаця яна не назвала прафэсара Марконі й нават словам не згадала пра мой візыт да яго. Было ясна, што яна паслухалася ягонай парады.

Х

Увесь гэты час, ад хвіліны знаёмства з Аннаю й уваходзінаў у кола ейных зацікаўленьняў, я сыстэматычна збіраў плыткі з мадрыгаламі Князя Музыкаў. Я стаў рэгулярным спажыўцом нямецкай дыскаграфічнай фірмы ў Кёльне (рэкамэндаванай Аннай), для якой Карла Гезуальда быў культавым кампазытарам (і магчыма, крыніцай значных даходаў, як маэстра моднай цяпер мадрыгалістыкі).

Я ня знаўца музыкі, я проста яе люблю. Кароткія творы на пяць або шэсьць галасоў, якія так арганічна ўпляталіся ў музычны фон (галоўным чынам, арфавы й лютні), то пабожныя, то жарсныя, то драматычныя, то лёгкія, амаль вясёлыя, захаплялі мяне ўсё болей транспазыцыйнай паэзіі на мову музыкі. Ня ў тым справа, што словы напісалі вялікія паэты (Тарквата Таса, напрыклад, быў сталым суаўтарам героя нашай аповесці), але ў тым, што мастацтва мадрыгалаў (наколькі памятаю, гэта заўважыў Гакслі) набыло характар музычных, лірычных вершаў. Закаханыя ў паэзію ведаюць: нават найпрыгажэйшы лірычны верш няздолны перасягнуць межы слова, верш — дзіця й нявольнік мовы. У мадрыгалах музыка цудоўным чынам вызваляла верш, не парушаючы яго нага моўнага аблічча. Гэта па-першае. А па-другое, нават найвялікшыя паэты ня ў стане пазбегнуць пўнай лірычнай манатоніі, якая ў мадрыгалах абарочваецца неспадзяванай размаітасцю. Колькі багацьцяў здолеў здабыць Карла Гезуальда зь верша Пэтраркі!

Настрой, мадуляцыі, стыль дазваляюць падзяліць творчасць кожнага добрага мадрыгаліста на асобныя блёкі ці пэрыяды. Як і ў паэзіі, мы гаворым “ранні” або “позні” пэрыяд творчасці, а часам уводзім геаграфічныя пэрыядызацыі (дзе якія творы ўзьніклі). Анна раіла мне прачытаць фрагмент у “*Breve storia della musica*” найвыбітнейшага італьянскага музыколага Масьсіма Міля. Мае чыста аматарскія дачыненні з музыкаю патрабуюць, каб я дакладна працытаваў вучонага знаўцу: “Нэапалітанец Карла Гезуальда, князь Вэносы, удзельнік жахлівай шлюбнай трагедыі й забойца з рэўнасьці, здолеў далучыць да ненасытнай храматычнай гарачкі сваёй музыкі нязмерны хаос жарсьцяў. Ад Марэнца да Гезуальда прасочваецца пераход ад зладжанай гармоніі рэнэсансу да канвульсійнай бязладнасьці барока. Зьбег шматлікіх дысанансаў, злоўжываньне храматызмам, капрызы гармоніі вядуць да поўнай танальнай анархіі, якая люструе духоўную пакуту, што нагадвае слухачу пра рамантызм *avant la lettre* Караваджа”. Нават без асьцярогі Анны маё музыкалягічнае невуцтва прымусіла мяне вылучыць з прыведзенага ўрыўка

найістотнейшыя думкі. Масьсіма Міля трапна заўважыў гарачку й канвульсыўнасьць мадрыгалаў Гезуальда, якія прыпадабнялі ягоную музыку з мастацтвам Караваджа, гэтая геніяльная заўвага. Але Анна з катэгарычным націскам патрабавала, каб я памятаў, што гэтае апісаньне датычыць толькі нэапалітанскіх мадрыгалаў, напісаных перад трагедыяй. Насуперак прынятай думцы, Карла Гезуальда быў гвалтоўны й моцны ў пачуцьцях, вельмі лёгка аддаваўся жарсьціям. Як Караваджа. Але “канвульсыўная гарачка” мастака ўвесь час расла й штурхала яго да злачынства, яна давяла яго да прыступаў і ўрэшце сьмяротна ўразіла з дапамогаю малярый і сонечнага ўдару. Затое Князь Музыкаў апагею сваёй “канвульсыўнай гарачкі” дасягнуў 16 кастрычніка 1590 году, у дзень забойства жонкі й ейнага каханка, потым гарачка пачала спадаць, каб не сказаць болей.

Я ня быў стоадсоткава ў гэтым перакананы, але прыняў пункт гледжаньня Анны. У раньніх мадрыгалах Гезуальда сапраўды выразна чуецца гульня жарсьцяў, падобная да пастаяннай буры ў сэрцы Караваджа.

XI

Так, я ня быў цалкам перакананы, пункт гледжаньня Анны здаваўся трошкі нацягненым. Аднак частае слуханьне плятак з мадрыгаламі кампазытара-забойцы, мадрыгаламі, створанымі ў гады ўдаўства й новага шлюбу, то бок у другой палове жыцьця Князя Музыкаў, плята за плятаю, мадрыгал за мадрыгалам уцягвала мяне ў атмасфэру, якой я дагэтуль не заўважаў. Тут я маю ахвоту, нават патрэбу, скарыстацца мэтафарычным апісаньнем. Гэта было так, быццам галасы й гукі нёс вецер, які пранікаў праз шчыліны ў вокнах; быццам гэтыя галасы й гукі адбіваліся ад сыценаў зь дзіўным, ледзь чутным стогнам; а самае важнае, з холадам, страшным холадам. Сапраўды, я нарэшце адчуў, можа не ў такой моцнай ступені, як Анна, адрозьненне паміж прыхаванай жарсьцю часоў шчасьлівай і буянай маладосьці — і пазьнейшай тугою самотніка сярод людзей, які безвынікова шукаў месца ў раптоўна спусьцельным сьвеце. Я, натуральна, не наважуся на мастацкія ацэнкі, ня стаўлю першага пэрыяду творчасці вышэй за другі альбо наадварот. Хаця я й быў аматарам вечнай буры ў сэрцы Караваджа, а таму, паводле пэрыядызацыі прафэсара Міля, схільны да раньняга Карла Гезуальда, я — насупраць — палюбіў ягонья позьнія мадрыгалы. І часам я намагаўся сабе ўявіць, натхнёны тонкім параўнаньнем музыкаляга, “супакоенага” Караваджа. Мастака, які пасья ўсяго,

што перажыў у маладосці, пасля крываваых прыгодаў, жарсыцяў і ўцёкаў, вярнуўся ўрэшце у каханы Рым і надаў свайму, некалі бурліваму мастацтву, клясычную раўнавагу спакою й самоты.

*

Сапраўды незвычайная рэч, што я, жывучы ў параўнальна невялікай адлегласці ад палацу Гезуальда, уведаў менавіта з ліста Анны, што 16 кастрычніка 1990 году, дакладна ў чатырохсотую гадавіну нэапалітанскага забойства, на радзіме Князя Музыкаў вырашылі справіць свята. Мяне запрасілі на яго дасьледнікі сьліннага мадрыгаліста з усяго сьвету. Ясная справа, прозьвішча Анны адкрывала ліст запрошаных, бо ў колах знаўцаў музыкі XVI—XVII стагодзьдзяў было вядома, што Анна даволі даўно працуе над вялікай кніжкай пра Гезуальда. Прыезд Анны супольна аплацілі Пецярбургскае таварыства музыкі і *Societa Carlo Gesualdo* ў Авэліна, горадзе паблізу палаца мадрыгаліста. Ліст Анны паведамляў пра падзею й прасіў мяне прыехаць, прасіў так чула й прыязна, што я не вагаўся ні хвілі.

Апоўдні, прыехаўшы ў мястэчка, запоўненае стракатым натоўпам, я праз пару хвілінаў натыкнуўся на Анну, якая сядзела пры століку ў кавярні, паблізу ад касьцёлу айцоў-капуцынаў *Santa Maria della Grazie*. На крэсьле каля яе ляжаў стос італьянскіх газэтаў. Я не адразу пабачыў ейны твар, заслонены газэтаю, я бачыў толькі фігуру: мая раўналетка, нягледзячы на свае 70 гадоў, была ўсё яшчэ стройная й ладная, як у колішнія італьянскія часы. Ніхто б не ўгадаў на вока ейнага ўзросту. Нягледзячы на таннае й кепскае адзеньне, было відаць у ейнай паставе нешта неперадавальна шляхетнае: добры плён бацькоўскага выхаваньня, бо бацька яе прэтэндаваў на шляхецкае паходжаньне. Я стаў ля яе, захопленай чытаньнем, так блізка, што мае калені дакрануліся да ейных. Толькі тады яна падняла галаву, і ейны твар, таксама яшчэ малады, амаль бяз зморшчыкаў, перамяніўся ў адную шырокую й радасную ўсьмешку. Яна сарвалася з крэсла, мы кінуліся адзін аднаму ў абдымкі, цалаваліся, як муж і жонка пасля доўгага расстаньня. Яна мяшала мовы: “*дорогой, caro*”, і мне падавалася, што яна свабодней гаворыць па-расейску, на шкоду для трошкі напружанай італьянскай. Мы зь цяжкасьцю прабіліся праз тлум да шумнага, як вулей, касьцёлу, напханага па самыя беражкі нязмушаным натоўпам. На шчасьце, Анну пазнаў знаёмы з кансэrvаторыі ў Нэапалі. Дзякуючы ягонаму заступніцтву, нас пусьцілі да Абраза.

Я пішу гэтае слова зь вялікай літары, бо гэта адзіная бачная спадчына “Музыкі й Забойцы” (як называе яго ангельская кніжка). Амаль немагчыма паверыць, але Анна бачыла яго ўпершыню (апроч рэпрадукцый) і ўпершыню была ў Гезуальда, як і я (што больш зразумела). Касьцёл і прылеглы да яго кляштар Карла Гезуальда загадаў пабудаваць у 1592 годзе. Праз 16 гадоў пасля ягонае сьмерці кляштар і касьцёл пашырылі па загаду пляменьніка папы Рыгора XV, які ажаніўся зь пляменьніцай Князя Музыкаў. Абраз тут быў у якасьці “пярліны”, для якой зрабілі касьцёл-ракаўку. Яго называюць *Il perdono di Carlo Gesualdo*. Вядома, што Князь Музыкаў замовіў яго ў флярэнтыйскага мастака (не надзвычайнага) па прозьвішчы Байдуччы, але невядома, калі мастак выканаў замову. Як невядома й тое, хто каму “прабачае”. З назвы быццам вынікае, што “прабачае” Карла Гезуальда вераломнай жонцы й ейнаму каханку. Але пэўныя дэталі сьведчаць, што гэта якраз ён просіць прабачэньня за забойства пары каханкаў. Можна, мадрыгаліст адмыслова надаў назьве абразу двухсэнсоўнасьць. Нельга забывацца, што ягоны першы мадрыгал, створаны ў маладосьці, зваўся “*Delicta nostra ne reminiscaris, Domine*”, “Не памятай нам нашых грахоў і злачынстваў, Пане”.

Анна ўтаропілася замглёным ці нават змутнелым позіткам у левы ніжні рог абразу. Карла Гезуальда наўколенцах, з блягальна складзенымі далонямі, у чорнай пелярыне з карункавым каўнерыкам, ля яго стаіць ягоны крэўны, сьвяты Караль Барамей, паклаўшы далонь на плячо мадрыгаліста, з жэстам рэкамэдацыі і заступніцтва, скіраваным да Маткі Божай, групы сьвятых і Збаўцы ў верхняй і сярэдняй частцы абразу. У правым ніжнім рогу Элеанора д’Эстэ ў такім самым строі й такой самай пазыцыі, як муж. Паміж імі чыстцовае польмя, у якім гараць голыя каханкі, а таксама група анёлаў, якія ўзносяць з польмя гэтых грэшнікаў. Збаўца стаіць на воблаку паміж найсьвяцейшай Паннай Марыяй і найсьвяцейшым арханёлам Міхаілам.

Якім поглядам глядзела Анна на свайго Князя Музыкаў! Ці перабольшу я, калі скажу “закаханым”? Ягоны твар, занадта падоўжаны мастаком і занадта пажоўклы, напэўна, ня быў аж такі прыгожы. Але ў ім злучаліся мужчынская шляхетнасьць і тонкасьць мастака, які ахвяруе свой дар Богу, просячы прабачыць яму пад апякунчымі крыламі сьвятога. Такім чынам, няўжо менавіта ён просіць прабачэньня, адначасова прабачаючы Марыі д’Авалёс і Фабрыцыё Карафа, якія палаюць у агні ці то чыстца, ці то жарсьці? Калі нарэшце Анна паднялася з каленяў і спакрыёма выцерла хустачкай мокрыя вочы, яе ўсьмешка была прызначаная мне.

Мы зьелі абед у рэстарачыі, вокны якой выходзілі на замак у Гезуальда. Землятрус 1980 году, дзесяць гадоў таму, трошкі раскалоў ягоны фасад і пакінуў шчыліны ў мурах, асабліва ў бэльвэдэры вежы, дзе месціўся музычны кабінэт і жытло мадрыгаліста. Увесь замак быў абнесены парканам з тонкіх калкоў, дзе-нідзе віселі шыльдачкі, якія асьцерагалі: *Pericolo! Ingresso severamente vietato*.

Я не пашкадаваў таго, што Анна, углядаючыся ў замкавую башню, не зьвярнула ўвагі на маё пытаньне пра ейнае жьццё ў Пецярбургу. Можна, яна нават яго і ня чула. А можна, такім чынам намякала на тое, што ня хоча размаўляць пра сваю радзіму, быццам бы сапраўдную, але насамрэч навязаную пасля Італіі. Гэтая здагадка здаецца мне больш слушнай. Я ўжо някепска ведаў рэакцыі іншых расейскіх “возвращенцев”. І справа ня ў тым, іх гняце развал, выкліканы камунізмам, альбо цяжкасьці прызвычаеньня. Проста саветы стварылі іншую Расею, над якою іншае паветра, цяжкае для прыбышоў з Захаду.

Тым часам сьвята набірала тэмп і інтэнсыўнасьць, як ва ўсіх італьянскіх сьвятах, якія паступова сягаюць вечаровага апагею. Па вуліцы з касьцёлу *Santa Maria della Grazie* ішла працэсія ў такт аркестру й набліжалася да нашай рэстарачыі з намерам (як нам растлумачылі) абысьці вакол замку Гезуальда. Пад чырвоным багдахінам бурмістр мястэчка вёў пад руку біскупа Авэліна й урадніка з дэпартаменту аховы помнікаў у Нэапалі. Ужо лопаліся першыя ракеты; сапраўдная бура фаэрверкаў і стрэлаў з паляўнічых ружжаў павінная была распачацца ад заходу сонца й да поўначы. Каалі змаўкаў аркестар, ажывалі школьныя хоры. Біскуп Авэліна багаслаўляў разявак па абодвух баках вуліцы. Пры гэтым ён не хаваў задавальненьня, як быццам сьвята было трыюмфам касьцёлу.

Але ж — сапраўднае дзікунства! — тут урачыста сьвяткавалася чатырохсотая гадавіна забойства, крыві, пралітай у нэапалітанскім палацы здраджаным мужам. Няўжо дастаткова, каб ён быў арыстакратычным нобілем, блізкім крэўным сьвятога й пурпураносцаў, якіх уважалі за *parabilli*, пратаганістаў будучых *conclave*?

ХІІ

Кастрычніцкі дзень быў паглядны, сонца прыгравала як летам, мы бязмэтна лазілі па Гезуальда, трымаючыся за рукі, спыняючыся каля спусьцельных крамаў, пастаянна азіраючыся на палац, які быў бачны адусюль. Словы “можна, я быў зьлёгка падзакаханы ў Анну

Ф.” былі ўсё яшчэ актуальныя, узрост тут ня граў ніякай ролі. Гэтая закаханасць выклікала бесперапынную плынь пяшчоты.

Мы зьелі вячэру ў той самай рэстарачыі. Легла густая цемра, замак на хвілю зьнік, аднак адразу ж запаліліся рэфлектары. Анна пайшла ў лазенку. Не вярталася так доўга, што я пастукаў у дзьверы. Адказу не было. Занепакоены, я адшукаў на паркінгу за касьцёлам аўтамабіль з таблічкай CD, пазычаны Аньне расейскай амбасадай у Рыме на час побыту ў Гезуальда. Аўто было замкнёнае. Уражаны няясным прадчуваньнем, я вярнуўся ў нашу рэстарачыю. Я сядзеў ля століка да першай гадзіны ночы, да хвілі, калі згаслі рэфлектары, якія асьвятлялі палац. Апускаючы жалюзі на вокнах, мне далі ветліва зразумець, што кельнэры чакаюць, калі я сыйду. Я выйшаў і сеў на парапэт прыгожага фантану, які Карла Гезуальда загадаў пабудаваць у 1605 годзе. Ноч праглынула мястэчка й ягонае сьвята.

Маё няяснае прадчуваньне было небеспадстаўным. У вежы, у вакне пад бельвэдрам бліснуў і хутка згас агенчык ці то кішэннага ліхтарыка, ці запалкі. Навакольная пустэча паддала мне сьмеласьці, я падышоў да драўлянага паркана. Перакročыць яго было лёгка, цяжкасьці пачыналіся далей, на замкавым узбоччы, заваленым друзам. Аднак мне ўдалося, асьцярожна ставячы ногі й ня раз абсоўваючыся на каені, дайсьці да атвору быццам бы калідору, гэта сапраўды быў калідор, засыпаны каменнем, але даступны для павольнага прасоўваньня. У тым канцы ледзь сьвязілася выйсьце. Калі я спрабаваў прайсьці, то пабачыў над сабою Анну. Яна нахілілася й падала мне руку.

Вялікае памяшканьне, забруджанае й запыленае, з хісткім сталом, з фатэлем на трох нагах, з шафаю, поўнаю папяровага сьмецьця, з вокнамі, завешанымі мешкавінаю, зь вялікім разьбітым ложкам было, напэўна, майстэрняй і спачывальняй Князя Музыкаў. Анна здолела распаліць маленькі агенчык у пячурцы, падобнай да каміна. Яна расклала перад ім свой цяжкі плашч (ён выглядаў як пераробка з вайсковага шынялю), запрасіла мяне сесці побач.

— Тут, — сказала яна ціха, амаль шэптам, — яго напаткаў сьмяротны ўдар. У яго застаўся толькі адзін блізкі чалавек на сьвеце — Эмануэль, сын ад першага шлюбу з Марыяй д’Авалёс. Другую жонку — Элеанору д’Эстэ, якая нарадзіла яму сына Альфонсіё, неўзабаве памерлага, — ён ледзь трываў, яго раздражняла ейная пакорлівая й занадта вялікая пабожнасць. Эмануэль зьвязваў яго з адзінай каханай кабетай. Ён вырас энэргічным хлопцам, ажаніўся ў Чэхіі, меў ужо дачушку й чакаў наступнага дзіцяці. 20 жніўня 1613 году падчас паляваньня ён

зваліўся з каня, які ішоў галопам, ды забіўся на месцы. Ягоны бацька выклікаў да сябе чатырох чалавек, каб тыя засьведчылі новы тэстамэнт, а потым замкнуўся ў сваім пакоі. Ён адмаўляўся есьці. Такім чынам ён хацеў скончыць з сабою. На працягу васьмнаццаці перадсьмяротных дзён ён напісаў апошні мадрыгал на пяць галасоў, да нядаўняга часу зусім невядомы. Ён даў яму назву “Сьмерць: жаданая, багаслаўная”. Ён памер 8 верасьня, адвячоркам.

Яна замаўчала й павярнула твар да сыцяны. Мы доўга сядзелі ў маўчаньні, я намагаўся падтрымаць малы агонь у пячурцы, падобнай да каміна. Урэшце Анна ўстала і з кутка прынесла падарожную валізу, якую ўзяла, напэўна, з машыны, перад тым як падняцца на замкавую вежу. У валізе быў сучасны кампактавы прайгравальнік. Яна асьцярожна паставіла яго на менш хісткі бок стала. І загучалі гукі апошняга мадрыгалу Князя Музыкаў.

У назьве апаবাদаньня я назваў яго “жалобным”. Ён быў жалобным і ня быў. Подых блізкай сьмерці пераплятаўся ў ім з радасным поклічам. Слова “вітаю” у галасох паўтаралася вельмі часта. Але яго заўсёды суправаджала фраза, хаłodная, як павеў: *delicta nostra*, “злачынствы нашыя”. Мадрыгал ўраджаў і ўрэшце быў сапраўды жалобны, і я раптам падумаў пра квартэт Шубэрта, напісаны за некалькі гадзінаў да сьмерці. Калі слухаш падобныя творы, то расьце вера ў існаваньне таго сьвету, які рэдка, але дастаткова выразна ахінае сваёй аўрай душу паміраючых. Ах Божа, Божа мастакоў і вернікаў з чыстымі душамі, як цудоўна Ты ў хвіліну сьмерці паказваеш краёчак Сваёй прысутнасьці! І як старанна мастакі мусяць працаваць, каб заслужыць гэты прывілей перад адыходам з нашай горкай і бясплённай зямлі.

Анна ўжо, не хаваючыся, плакала, заслухаўшыся жалобным мадрыгалам. Я глядзеў у яе замглёныя вочы і ў думках паўтараў адзін сказ: “Ты злёгка быў падзакаханы ў кабету, якая была адпачатку закаханая ў іншага”. Закаханая ў мадрыгаліста, злачынству якога якраз сёньня споўнілася 400 гадоў? Так, гэта было менавіта так. Рэдка лёс дазваляе нам бачыць (або перажываць) каханьне да памёрлых. Людзі сьмяротныя, аднак несьмяротныя пачуцьці да іх. Ці ж Марыя Цьвятаева, суайчыньніца Ганны, не напісала некалі, што ад раньняга дзявоцтва, праз гады сталасьці й да старасьці кахала Пушкіна як паэта і як мужчыну? Яна здраджвала яму з жывымі, але гэта было мімалётна.

Перад сьвітанкам мы пачалі спускацца зь вежы, сьвецячы маім літарыкам. Для работнікаў, якія рэстаўравалі замак, было яшчэ зарана. Было пуста й цёмна, калі не лічыць запаленай лямпы ў кутнім бары. Мы выпілі там кавы ды пайшлі на паркінг. Анна

сыпшалася ў Рым, самалёт да Пецярбургу (з перасадкаю ў Маскве) вылятаў у абед. Мы абняліся, яна мне шапнула на вуха: “Ніколі цябе не забуду”, — спачатку па-італьянску, потым па-расейску. Гэта азначала, што я ніколі болей яе ня ўбачу. Я глядзеў на чырвонае сьвятло яе аўтамабілю, што знікаў за паваротам. Пасья пачаў грэць матор майго самаходу.

Вось я трымаю ў руках італьянскае выданьне кніжкі Анны Фядотавай, тоўсты том, багата ілюстраваны здымкамі й нотамі. Мяне кранае, што ў эпілёгу апісаны наш супольны сыход з замкавай вежы. Яна назвала сваю кніжку “Князь Музыкаў”, а пад назваю дала маленькімі літарамі ў якасьці дэвізу: “*Nobilissimus Carolus Geualdus, Princeps Venusinus, nostrae tempestatis Musicorum, ac Melopaeorum Princeps*”, “Найшляхетнейшы Карла Гезуальда, князь Вэносы, у нашай эпосе Князь Музыкаў і Сьпевакоў”.

Так назвалі яго ў балонскім слоўніку Блянкануса ў 1615 годзе, праз два гады пасья ягонае сьмерці.

Верасень—кастрычнік 1996 году.

Белая ноч каханья

Тэатральная аповесць

А можа, я быў створаны,
Каб хоць адную хвілю
Быць ля твайго сэрца?

*Іван Тургеней, “Кветка” (дэвіз да “Белых
ночаў” Фёдара Дастаеўскага)*

БРАТ І СЯСТРА

Жывыя людзі! Жыццё трэба паказваць не такім,
якое яно ёсць і быць павінна, а такім, якім яно
бачыцца ў маргах.

Антон Чэхаў, “Чайка”

Лукаш Клебан выйшаў з камяніцы на *Bayswater*. На шчасьце, ягоны лекар, добры акуліст, жыў і прымаў на першым паверсе, дастаткова было, асыярожна ступаючы і абапіраючыся на кульбу, справіцца зь некалькімі прыступкамі да брамкі. Ці магчыма такое, што апошні дыягназ выклікаў раптоўнае пагаршэньне? Ён бачыў горш, чым тады, калі стаяў тут апоўдні, а зараз была яшчэ толькі другая. Шэрае паветра кастрычніка 1998 году аж загусьцела ў сваёй шэрасьці. Ці гэта таму, што дыягназ доктара Мэйх’ю перакрэсьліў слабую надзею?

Ён ведаў, як, не зважаючы на згусьцелую шэрасьць, дайсьці, трымаючыся муру, да кавярні “*Golden Bay*”. Гэтая назва яго заўсёды пацяшала. “Залатая Затока” ў гэтай частцы *Bayswater* — выключна змрочнай, з дамамі, пранізанымі рэшткамі сажы яшчэ са старых фабрык!

Хаця ён і слаба бачыў (што замінала разгледзецца ў змутнелым навакольлі), ён даверыў ролю павадыра сваёй інтуіцыі. Сёмета ён бываў тут часта, прысаджваўся ў кавярні пасьяя візыту да акуліста, меў ужо пратапаную сыцежку паміж столікамі да кута ўзбоч вітрыннага вакна, побач з малой эстрадай для вечаровых музыкаў. Аднак сёння ён заблукаў на гэтай сыцежцы паміж

столікамі, а таму адчуў палёгку, калі хтосьці далікатна ўзяў яго пад руку.

Незнаёмы ўмасьціў яго за столікам у куце, нахіліўся на ім і прашаптаў:

— *Sir Luke*, я ганаруся, што здолеў асабіста пабачыць вас (*sir*, бо ягонае прозьвішча летась патрапіла ў каралеўскі Сьпіс Адзначаных). Менавіта вам мы абавязаныя такім багацьцем расейскай драматургіі ў рэпэртуары лёнданскіх тэатраў. Грыбаедаў, Астроўскі, Гогаў, Чэхаў, асабліва ў *“The Sea-Gull” Theatre*. Я лічу, што ваша сцэнічная трактоўка “Белых ночаў” Дастаеўскага — проста шэдэўр. Я памятаю яе дагэтуль.

Лукаш ветліва падзякаваў, але за столікам хацеў бы застацца адзін. Ён чакаў Уршулю. Ад пэўнага часу ён баяўся грамадзкага транспарту, нават таксовак. Калі грэба было, Уршуля забірала яго на сваёй машыне ад цэнтру гораду і потым адвозіла ў іхны домік ва Ымблдоне. Што праўда, то праўда, у яго была досьць вялікая пэнсія пасья гэтулькіх гадоў рэжысэрскай працы ў *“The Sea-Gull” Theatre* на Стрэндзе, але Ёршуля і цяпер працавала там памочніцай у адміністрацыі, атрымліваючы сьціплы (і неафіцыйны) заробак, які прыдаваўся ў сямейным бюджэце.

Яна была маладзёйшая за яго на восем гадоў, то бок ёй не было яшчэ васьмідзесьці. Выглядала яна нашмат маладзёйшай. Можна, дзякуючы нязвычайнай, рэдкай прыгажосьці старасьці. Тонкая, усё яшчэ зграбная, з амаль празрыстым тварам, у якім расплываліся зморшчыны, энэргічная, нават юная ў рухах, яна глядзела на сьвет зялёнымі, вялікімі вачамі, поўнымі ўсё гэткай жа цікавасьці і пяшчоты, яна нічым не была падобная да ацяжэлага і звалістага мужчыны, на выгляд моцнага, але насамрэч змучанага жыцьцём. Ніхто не здагадаўся б, што яны былі дзецьмі аднаго бацькі.

— Ну і? — запытала яна, беручы ў свае маленькія й вузкія далоні ягоную шырокую лапу.

— Ну і, — адказаў ён і зь вялікай пяшчотай утапіў свой прыцьмёны позірк у яе зялёных вачох. — Канчатковы дыягназ кепскі. Мэйх’ю сьцьвярджае, што гэтага працэсу нельга стрымаць лячэньнем. Ён прасунуўся на край сьлепаты. Сапраўды дапамагчы можна толькі апэрацыя. Яны не заўжды атрымліваюцца, ёсьць вялікая рызыка цалкам асьлепнуць, але быццам бы ў Падуі жыве італьянскі лекар-цудатворца. Гэта ён апэраваў амаль сьляпую жонку Сахарава. Вось ягоны адрас і адрас ягонай клінікі.

Ён пасунуў да яе картку і надоўга замаўчаў. Пасья роздуму зноў загаварыў сумным і павольным голасам:

— Здаецца, звычайна пацыенты чакаюць два месяцы да дня апэрацыі, складанай і небясьпечнай. Пасья апэрацыі — тры тыдні ў клініцы з завязанымі вачамі. І што ж мы маем? Цяпер

кастрычнік, на апэрацыю можна разлічваць перад Божым Нараджэннем. І што ж мы маем? — паўтарыў ён. — Ляжаць удзень дома ў цёмных акулярах, хадзіць на рэдкія й кароткія шпацыры, слухаць, як ты чытаеш уголас, калі табе гэта хутка не надакучыць, моўчкі ўспамінаць мінуўшчыну, усё жыццё... Катэгарычная забарона пісаць, ну, і далі сьпіс лекаў, якія дапамагаюць або не дапамагаюць у перадапэрацыйны пэрыяд. Як бачыш, са мною будзе шмат клопату, ня ведаю, ці адолееш, хаця ты і маладзейшая за мяне. Мы мусім наняць служку, прынамсі на час тваёй працы ў тэатры. Пакуль вытрымліваеш, нельга табе кідаць “Чайку”. У выніку: я згрыбеў ад старасьці, а цябе яна надзвычайна шкадуе.

Аб гэтай пары кавярня была пустая, толькі рэдкія наведнікі каўталі свой пасьпешлівы ланч.

Уршуля не бязь цяжкасьці дапамагла яму ўстаць. Зноў падскожыў незнаёмы з воклічамі *sir Luke, sir Luke*. Машыну яна запаркавала паблізу скверу. Вулічны рух быў яшчэ спакойны, перад гадзінай піку. Да Ёімблдону яны даехалі а чацьвёртай, незадоўга да раньняга восеньскага зьмярканьня.

Ён патануў у фатэлі каля шклянёй сыценкі, што адгароджвала салёнік ад садка. Стараўся апанаваць задышку, злавіць уцёклае дыханьне, адварнуўшыся ад Уршулі, тварам да садка. Была ўжо позьняя восень, але зеляніна дрэваў і кустоў выступала рэзкімі плямамі. Ён здзівіўся, што гэтая рэзкасьць не замглёная ў ягоных вачох, што ён бачыць яе чыстую аднаколернасьць, як раней. Тое самае — агонь, калі Ўршуля распаліла комін і ўтаварыла яго перасеьці. Ён глядзеў на агонь, які павольна выпаўзаў з патрэсканага дрэва і кавалкаў вугля, з тым жа самым адчуваньнем чысьціні колеру. Яму прыйшло ў галаву, што ягоны зрок добра рэагуе на аднародныя колеры — зеляніну саду, чырвань агню — і губіцца ў разнароднасьці фону, у складках змазаных ценяў. І яго сучешыла гэтая думка, зрэшты, у апошні час ён вымушаны быў жыць у прасторы, абмежаванай простымі, недалёкімі позіркамі. Напэўна, хутка знікне зеляніна саду, яму застанецца толькі чырвонае польмя ў каміне. Але ў спальні на другім паверху, у студыі, заваленай кнігамі, ён мог... Мог што? Падымаць галаву да восеньскага лёнданскага неба, якое часамі праясьняецца? А прадпісанья лекарам цёмныя акуляры? Ён уздыхнуў і прамармытаў, хутчэй сам сабе, чым Уршулі: “Страшная рэч старасьць”. Яна відавочна пачула, бо адказала са сьмехам: “Мы абодва вельмі старыя”. Ах, гэты звонкі сьмех у кабеты, якой праз два гады, у сьнежні 2000 году, споўніцца восемдзесят гадоў! Яму

споўнілася 85, і ён адчуваў, як яго з кожным днём гне горб старасьці.

Спаў ён той ноччу кепска, варочаўся, яму ў сэрца ўпершыню закраўся звычайны старэчы страх сьмерці і самоты; лежачы побач зь ім, Уршуля толькі прыкінула, што сьпіць, а сама, як заўжды, была пяшчотная й клапацлівая.

Ён заснуў ранкам, трохі распагоджаны, узрушаны, нават некалькі разоў (Уршуля чула) ціха, з палёгкаю, паплакаў. Прачнуўся ён з рашэньнем перагледзець свой нядаўні намер напісаць аўтабіяграфію: не, яе ня трэба пісаць, дастаткова, калі ён моўчкі — разьдзел за разьдзелам — адновіць і раскажа сваё жыцьцё ад трэцяй асобы. Тады ён здолее распавесці сам сабе і ўсё тое, чаго ніколі не даверыў бы пярэ і паперы. Як, зрэшты, і зялёным вачам чытачкі, што сьпіць ля яго. “Буду нямым наратарам”, — усміхнуўся ён сам сабе.

Перад выездам у тэатар Уршуля купіла яму дзьве пары цёмных акулераў і падрыхтавала дзьве пасьцелі: у спальні — мяккі ложак, а ў студыі-бібліятэцы паставіла шэзлонг на месцы фатэлю-круцёлкі. Лукаш выбраў шэзлонг, пакінуўшы ложак для дзённай дрымоты. Ён быў дзіўна задаволены, амаль шчаслівы, хаця пацьвердзілася боязь, што цёмныя акулеры заслоняць яму блакітныя шаты неба і зялёныя шаты саду.

Begin from the beginning. Ён нарадзіўся ў Кастрэме ў 1914 годзе, у сям’і моцна зрасейшчанага паляка, аднак усё ж паляка, настаўніка матэматыкі ў адной з гарадзкіх гімназіяў. Матэвуш (Матвей) Клебан быў жанаты з расейкаю, Сафіяй (Соняй) Крысьпінай, акторкай кастрэмскага тэатру. Яны пазнаёміліся ў Варшаве ў 1910 годзе, падчас адзінага гастрольнага выступу (ставілі “Чайку” Чэхава). І таму, што Соня адмовілася заставацца ў Польшчы, Матэвуш паехаў у Кастрэму і неўзабаве атрымаў там пасаду настаўніка. У Польшчы ён пакінуў бацьку і малодшага брата, якія гаспадарылі ў Рыбіцах, невялікім маёнтачку пад Седльцамі. Жылі маладыя бяз шлюбу, бо яна не хацела перайсьці ў каталіцтва, а ён — у праваслаўе. Лукаш нарадзіўся пры самым пачатку першай сусьветнай вайны, яго ахрысьцілі ў кастрэмскай царкве.

Рэвалюцыю бацькі, як сымпатыкі эсэраў, павіталі. Тыя ж сымпатыі змусілі іх уцячы з Расеі ў 1920 годзе. Лукашу тады было 6 гадоў, ён лепей гаварыў па-расейску, чым па-польску. Раптоўная сьмерць бацькі і эміграцыя брата ў Амэрыку зрабілі Матэвуша спадкаемцам маёнтку пад Седльцамі. Нечакана ён апынуўся добрым гаспадаром, кінуў настаўніцтва. Сям’я зажыла ў сыціплым, але ладным фальварку ў Рыбіцах.

“Не, не, — падумаў ён, — я ўзяў фальшывы тон, а стыль “нямога наратора” гучыць як лёзунг у біяграфічным слоўніку. Можна расказаць пра сябе і сваё жыццё ў трэцяй асобе, можна нават спавядацца такім чынам, але пад паверхняй нямой плыні аповесці мусіць біцца жывы пульс”.

Толькі цяпер, у поўдзень гэтага дня, такога пагоднага й сонечнага, што сьвятало прабівала цёмныя шкельцы, ён адчуў смутак пустога дому. За доўгія гады Лукаш адвык ад гэтага пачуцця: у сьвяты й выходныя ён адіраўся ў доме пры Ўршулі, а ў працоўныя дні ў ягоным рэжысэрскім пакоі ў “*The Sea-Gull*” Theatre на Стрэндзе дзвверы не зачыняліся. Адным ударам адрэзаны ад сьвету, лежачы на засланым ложку ў спальні, чакаючы вяртаньня Ўршулі з тэатру, ён фізычна зразумеў, што значаць словы паэта “ў чатырох сыценах майго болю”. Уршуля, выходзячы з дому, выключала на доле тэлефон і тэлевізар (зрэшты, рэдка ўжываны), каб Лукаш ня меў спакусы спускацца па сходах. Быў, праўда, прайгравальнік з мноствам пьлітак, аднак, ня маючы ахвоты на музыку, ён мог толькі ляжаць бяз руху, мімаметна й бліскавічна ныраючы ў дрымоту старасьці, прымушаючы сябе ў пярэрвах абуджэньня думаць пра задуманую нямую аповесць. Як — без прамоўленых ці напісаных словаў — удыхнуць у яе жыццё? Як абудзіць сэрью вобразаў, даўніх эпізодаў, зацёртых часам твараў, такіх дарагіх некалі, а цяпер збяжклых, змываных з дня ў дзень са стужкі памяці?

“Калі мне ня ўдасца, — думаў ён, — перамагчы перашкоды, якія множацца перад старым, невідушчым чалавекам, я ня здолею ўваскрэсіць паўмёртвую мінуўшчыну. Ці сапраўды я хачу гэтага ўваскрэсеньня? Так, хачу, зрэшты, гэта адзіны спосаб ацаліць з уласнага жыцця рэшткі “страчанага часу”. І гэта адзіная крыніца доўгага, бясслёзнага вызвольнага плачу і доўгага струменю радасьці, змяшанай са смуткам перад апошнім “вечным спачынам”.

Ён з палёгкаю пачуў трэск у дзвярным замку. Уршуля вярнулася раней і прывезла маленькую індуску, якую звалі Мэры. На замову Ўршулі яе адразу ж выклікалі ў агенцыю на Стрэндзе. Мэры даўно ня мела працы. Яна цудоўна гаварыла па-ангельску, часта і прыемна сьмяялася, скончыла курс мэдсэстраў у Манчэстары, куды прыехала з Калькуты. Яна не была ні маладою, ні старою, недзе каля 50 гадоў, яе фігуру ладна абпінала *sari*. Мэры прыехала ў агенцыю з драўляным куфрам. Уршуля пасяліла яе ў пакоіку каля кухні, за сцяной салёну. “Пабачыш, гэта дасканалая памочніца, — сказала па-польску Ўршуля Лукашу. — Я палюбіла яе пасля 10 хвілінаў размовы ў агенцыі”.

Ён перайшоў са спальні ў студыю, сеў на шэзлонг. Адчуў, што ягонья сумневы і страхі быццам разьвьяліся ў паветры.

Ён добра памятаў сваю прыгожую маці, закаханую ў бацьку. “*Обожала*” (ейнае любімае слова) мужа і сына. Але, нягледзячы на яшчэ няспелую дзіцячую ўражлівасьць, Лукаш заўважыў, што яна “*обожала*” іх у Расеі і вельмі хутка астыла па прыездзе ў Польшчу. Яна была жарстная акторка (што не азначае “*таленавітая*”), жыцьцё без ігры ў тэатры было для яе “сапраўды невыноснае”. Пазьней, калі ўжо падлеткам ён пачаў спазнаваць Чэхава, ён параўноўваў матку з акторкай Грынай Аркадзінай-Трэплевай з “Чайкі”, абьякавай да ўсяго, за выключэньнем тэатру. Сям’я? Была “любімая”, пакуль не спадужнічала са сцэнічнымі падмосткамі. Сямігадовы Лукаш пабачыў у Рыбіцах іншую маці. Яна песьціла, цалавала яго, як і раней, пры кожнай магчымасьці, але ў гэтым было больш акторства, чым сапраўднага мацярынскага пачуцьця. Відаць, яна была няздольная схваць экзальтаваную ноту фальшу. Падобным чынам яна ставілася й да мужа. Матэвуш заахвочваў яе да частых выездаў у Варшаву, дзе збеглыя ад рэвалюцыі белыя эмігранты намагаліся стварыць уласны культурны асяродак, у тым ліку тэатральны. Але ўбогага акторскага дару Соні не хапала, яе ігра выклікала жаль сваім амаль гістэрычным “надрываюм”.

І потым прыйшла тая страшная начная размова маці й бацькі, поўная ўсяго адразу: любоўных прызнаньняў, выбухаў гневу, пагрозаў, абраз, закляццяў на каленях, зноў сьлёз каханьня, і ўрэшце, на сьвітанку, скончылася рашэньнем парваць шлюб. Хлопчык сядзеў у поцёмку ў сваім пакойчыку пад дзвярыма, чуў кожнае слова і дрыжаў. Раніцай бацька, нягледзячы на патрасеньне, паехаў да сажалак — працягваць разьвядзеньне рыбаў. Маці, абцалаваўшы дзіця аж да болю, заліўшы яго струменямі сьлёз, поціхам прайшла ў стайню і папрасіла фурмана, каб завёз яе брычкаю ў Седльцы. Адтуль, як выявілася пазьней, яна паехала цягніком да Варшавы, відаць, дамовілася на сустрэчу ў савецкай амбасадзе. І на гэтым ейны сьлед зьнік. Бацька быў у распачы, шукаў суцяшэньне ў келіху, пісаў лісты радні ў Каструму. Атрымаў толькі пару словаў ад швагеркі: “*Соня была тут два дня. Затем уехала, не знаю куда*”. Ужо тады гэтая навіна гучала злавесна. *Софья Криспина-Клебан* проста зьнікла. Перад уцёкамі з Рыбіцаў яна пакінула Лукашу збор твораў Чэхава ў двух тамах, са змоклым ад сьлёз, ледзь чыгальным надпісам. Можна было разабраць толькі апошнія словы: “*Лука, сыноч мой дорогой, ты обязательно должен любить Антона Павловича*”, гэтае “*имя и отчество*” былі для яе характэрнымі. Ніколі ў жыцьці яна ў вочы ня бачыла Чэхава.

Доўгі, марудлівы, цяжкі год доўжылася жалоба ў рыбіцкім фальварку. Матэвуш Клебан выходзіў у поле, да млына, да сажалак, нават не заглянуўшы ў пакой сына. Ём займалася Купісова, бязьдэтная ўдава зь вёскі Рыбіцы. Было яшчэ цёмна, калі яна прыяжджала роварам на службу, вярталася дадому, прыгатаваўшы вячэру. Перад абедам ён хутка рабіў урокі для рэпэтытара, былога і няздарнага студэнта-вяскоўца, па прозьвішчы Шчука. Са Шчукам ён зьядаў абеды, а пасья да вечара шалеў на коніку, які падараваў яму бацька, сядзеў з вудачкаю на адной з рыбных сажалак або купаўся ў рацэ, што атачала фальварак. Яны з бацькам трохі гаварылі, калі той прыходзіў дадому павячэраць, потым, моўчкі ўстаўшы ад стала (часам з мутнымі вачамі), адразу ж ішоў у спальню.

Аднойчы, раньняй вясною, нязграбны й трохі наравісты конь скінуў малага ездака, пераскокваючы цераз роў. Упаўшы, Лукаш ударыўся нагою аб дрэва і зламаў яе ў двух месцах. Яна б зраслася добра, каб лекар у сядлецкім шпіталі ня быў канавалам. Нага зраслася, але кепска. Хлопец быў вырочаны кульгаць да смерці. Ён ляжаў у фальварку на ложку і чакаў, пакуль зрасьцецца нага. Даглядала яго маладая фельчарка зь Сядлец. Спачатку яна прыяжджала ў рыбіцкі фальварак на ровары, потым застаалася на ноч. Рэгіна, дачка жыдоўскага купца зь Сядлец, падсаладзіла самоту Матэвуша Клебана. Яна была вельмі прыгожая і зграбная, прынесла ў рыбіцкі дом трошкі ажыўленьня, але прыроджаная хваравітасьць пазначыла яе твар сьмяротнай бледнасьцю. Лукашу было амаль 10 гадоў, калі Рэгіна падаравала ягонаму бацьку дачушку, а яму — сястрычку. Што праўда, Рэгіна няшмат дапамагла яму як фельчарка. Ён перастаў быць гарэзьлівым хлопцам, рэдка выходзіў, кульгаючы, з фальварку.

Дзяўчынку ў пялюшках назвалі Ўршуля і ахрысьцілі з вымушанай згоды маткі ў рыбіцкім касцёліку. Неўзабаве Рэгіна, як перад ёю Соня, знікла, амаль расплылася ў паветры. Ёйны бацька прысягнуў, што ня ведае, дзе яна падзелася. Але неахвотна дадаў: “Напэўна, выправілася ў Палестыну, і добра зрабіла, бо ў Польшчы не было для яе месца”. А дзіця? “Гэта ня *наша* дзіця”. Каб карміць “нянашае” дзіця, патрэбная была прафэсійная мамка-карміліца. Рэгіна аддала Клебану дачушку так, як быццам не была здольная да мацярынства. І сам Клебан ня вельмі цягнуўся ў бацькоўства. Затое Лукаш ад першай хвіліны глядзеў на Ўршулюку з захапленьнем і здзіўленьнем.

Ён устаў зь лежка і, неяк абмінаючы кніжкі, што валяліся на падлозе, дабрыв да зашклёных балконных дзьвярэй. Ён прыткнуў твар да шыбы, у восеньскай імжы завастрыліся і аб'ядналіся барвы

зялёных кустоў і цёмных акулераў. Яму здалася, што ён глядзіць на гладкую паверхню возера.

“Уласна кажучы, — усьвядоміў ён, — тады, на парогу дванаццатагага году жыцця, я нарадзіўся наноў, адсохла і адпала пупавіна дзяцінства”. Менавіта Лукаш кіраваў домам, бацька бываў у ім рэдка, пераважна падпіты, часам не вяртаўся нават на ноч, людзі казалі, што ён “гуляў” у Седльцах. Вядзеньне фальварку бацька перадаў эканому, пану Вітольду. Гэта быў прыстойны чалавек, чыя сям’я ўжо два пакаленьні была зьвязаная зь сям’ёю Клебанаў. Грошы на жыцьцё і пэўныя выдаткі бацька даваў непасрэдна адзінаццацігадоваму сыну. Лукаш упрасіў Купісову, каб жыла ў доме, зьмясціў яе й нянюку ў пакоі сястрычкі. Ягоны пакой быў побач. Лукаш зволіў свайго рэпэтытара-недавярка і запрасіў настаўніка-пэнсіянэра з гімназіі ў Седльцах, які за асобную плату згадзіўся праз два дні на трэці бавіць суткі ў рыбіцкім фальварку і цэлы дзень вучыць Лукаша. Салідная навука давала добрыя вынікі, Лукаш штогод экстэрнам здаваў іспыт перад камісіяй выкладнікаў у Седльцах. Яму дазволілі такі парадак з прычыны ягонай балючай нагі.

Ці былі радасныя бакі ў ягонага жыцця, калі калецтва адабрала звычайныя хлапечыя радасьці й забавы? Меў дзьве пацехі. Найперш — Уршульку, якая ўсё расла, расла так хутка, што ўжо прабіваўся ў яе першыя зубкі, і яна магла сьмешна вьмаўляць першыя лёгкія слоўкі. Другое — на трынаццатым годзе жыцця ён паступова ўваходзіў у каралеўства двух тамоў, якія маці падарыла яму на разьвітаньне.

“Чэхаў у руках трынаццацігадовага хлопца! Нягледзячы ні на што, — казаў ён сам сабе, — я ня бачу тут нічога дзіўнага. Пакінем, — дадаваў ён, — на сумленьні Талстога ягоны камэнтар на сьмерць Чэхава: “Сьціплы й ціхі ён быў, як дзяўчына”. Чэхаў быў нечым большым. Ён быў паэтам простых пачуцьцяў, меў вочы, дарослыя і мудрыя выразам, а часам добрыя, дзіцячыя, усьмешлівыя”. Стары, ужо напаяўсяпы *sir Luke* меў права сказаць на вяршыні сваёй сусьветнай славы, што ён з самага раньняга юнацтва, яшчэ не разумеючы Чэхава да глыбіняў, будучы да канца жыцця найвялікшым (як цьвердзіла крытыка) інсцэнізатарам п’есаў Чэхава, што ён, вучачыся на двух расейскіх тамах любові да аўтара “Чайкі”, у сваёй рыбіцкай самоце жыву адначасна любоўю да зводнай сястрычкі ў суседнім пакоі. Што гэта было, як сыпяліся і сашчапіліся гэтыя два пачуцьці, ён ня здолеў бы сказаць. Ён мог толькі сказаць — так было. Кожны дзень, кожны момант доўгага, ужо амаль згаслага жыцця. Нават... Ён жахнуўся, здранцьвеў, усім цэлам наваліўся на шыбу, яшчэ трохі — і выламаў бы яе сваім цяжарам і пакалечаны ўпаў у садок. “Ня зараз”, — шапнуў ён.

Прыйдзе час і на гэта ў ягонай ненапісанай і нерасказанай споведзі. Ён хістаўся і з цяжкасцю стрымліваўся, каб ня ўпасці, вяртаючыся да свайго лежка. Згодна з загадам Уршулі, у палове на першую да яго прыйшла Мэры. Яна асьцярожна зьвяла яго на дол, у кухню, пасадзіла за вялікі абедзенны стол, паставіла перад ім імбрычак з гарбатай, збаночак малака і талерку лустачак. Галоўны абед адбываўся ва Ёімблдоне вечарам, калі Ёршуля вярталася са Стрэнду.

Мэры была сапраўды мілая, часта выбухала сваім заразьлівым сьмехам, аднак ён ня ведаў, пра што зь ёй размаўляць. Яна ніколі ў жыцці не была ў тэатры, хаця і ведала будынак *"The Sea-Gull Theatre"*. Мэры была ўдавою, "калі б я паходзіла са штату (яна сказала ягоную назву і засьмяялася), мяне б ужо не было, бо мой муж памёр два гады таму". Лукаш глянуў на яе запытальна. Мэры са сьмехам патлумачыла, што ў Індыі "гэта адзіны штат, у якім закон абавязвае да самаспаленьня. Але абавязвае толькі ўдоваў".

Ён адчуў слабасць, папрасіў правесці яго на гару, у спальню. Ледзь выцягнуўся на ложку з дапамогай Мэры, як заснуў цяжка, бяз сноў. А дакладней, сьніў адно і тое ж: мора польмя на пустым полі. Яго дакікатна абудзіла Ёршуля. Села ў плашчы на ложку і ўзяла ягонья далоні ў свае. Як жа ён любіў гэты жэст!

На пятнаццаты дзень нараджэння бацька падарыў яму тыднёвы побыт у Варшаве, у бацькавай сястры, паштаркі-пэнсіянэркі, якая, апроч мізэрнай рэнты, мела на Сеннай кватэру, спадчыну ад бацькоў. Цётка Яўгенія кепска пераносіла адзіноту, але дрыжала ад самой думкі пра кватарантаў, затое за сьвята палічыла прыезд Лукаша. "Я пакажу табе нашу сталіцу, — абяцала яна яму ў захапленні, — а калі пасья атэстату сталасьці прыедзеш ў Варшаву вучыцца, бясплатна здам табе пакой. Цяжка жыць адной, нікога тут у мяне няма, а твой бацька прыяжджае да мяне гады ў рады".

Яна сапраўды старалася паказаць яму горад і не пярэчыла супраць наведваньня п'есаў, што ішлі апоўдні. Яна была гатовая нават суправаджаць яго, хаця болей любіла кіно, "ілюзіён", як тады казалі. Усьмешка лёсу! Тэатар з Масквы прыехаў у Варшаву на кароткія гастролі, паміж іншым давалі "Вішнёвы сад" і "Тры сястры" Чэхава. Бедная цётка Яўгенія гераічна змагалася з дрымотаю каля напаўпрытомнага, напятага, чырвонага ад патрасеньня Лукаша.

Ён і ў Рыбіцы вярнуўся напаўпрытомны. Сцэну за сцэнай ён апавёў абодва спэтаклі сямігадовай Уршулі, якая амаль нічога з таго не разумела, але не адрывала погляду ад брата, які і апавядаў і граў адначасна. Яна была прыгожанькая, развітая дзяўчынка,

толькі што бледная, як яе матка, і схільная да мэлянхоліі. Яе не пасылалі ў школу, яна вучылася дома, пад наглядом Лукаша.

“Ужо тады, — дзівіўся ён, — пятнаццацігадовы падлетак, шматгадовы чытач двух расейскіх тамоў Чэхава, шчасьлівы глядач варшаўскіх гастроляў, я зразумеў веліч і своеасаблівасьць гэтага тэатру. Тэатар ёсьць або іншасьветам, які жыве па ўласных законах, амаль замкнёным космасам людзкой драмы, або абрывістым эпізодам, падзеяй, што хутка гасьне. Цяжка паверыць, што так рана, на парозе высьпяваньня, я ўхапіў сутнасьць тэатру. Можна, гэта быў той самы выпадак, як цудоўная ігра маленькіх віртуозаў на фартэпіяна або скрыпцы? Толькі што ў іх Дар Божы памірае гэтак жа хутка, як нарадзіўся. А ўжо тады ведаў, што лёс штурхнуў мяне на дарогу, зь якой я не сыду ніколі”.

Праз шмат гадоў ён намагаўся зразумець, што ж уласна ўхапіў маладзенькі Лукаш, а што чакала яго яшчэ па меры дасьпяваньня. Не вядома, чаму менавіта пра гэта вырашыў падумаць пад гукі музыкі. Здаўна нечапаны прайгравальнік напоўніў студыю гукамі ягоньх любімых твораў. Ён быў так захоплены музыкай і (на яе тле) развагамі пра тэатар Чэхава, што, калі ў пазначаны час у дзьвярах стала Мэры, ён зрабіў ёй знак, каб пакінула яго ў спакоі.

Лукаш слухаў канцэрты Рахманінава са Сьвятаславам Рыхтэрам за фартэпіяна, Моцарта й Шубэрта, Голда, які граў “Варыяцыі” Гольдбэрга, урэшце, “Сон у летнюю ноч” Фэлікса Мэндэльсона. Ён ня быў знаўцам музыкі, але любіў яе і ганарыўся добрым сыхам. Рэжысэрам у тэатры “Чайка” ён падаваў трапныя ідэі наконт музычнага боку спэтакляў. Канцэрт падштурхнуў яго да аналізу — які ўжо раз! — тэатру Чэхава. Ціхая музычнасьць, надзвычайная прастата, тужлівы роздум над плыткім часам, эвангелічны дух у пісьменьніка, далёкага ад рэлігійнасьці, “жыцьцё, пабачанае ў марах”, адначасна рэалістычнае (з пачуцьцём меры), часта пазначанае пакутамі й болем, цярплівая іранічная ўсьмешка з “бачаньня сьвету на дзье тысячы гадоў наперад” у імя падзеяў тут і цяпер, неверагодная лёгкасьць у апісаньні людзкіх адносінаў, мудрасьць бязь ценю мудрагелістасьці — можна працягваць бясконца. Ён узгадаў недзе вычытанае апісаньне сьмерці доктара Чэхава ў Бадэнвайлеры ў 1904 годзе. “*Tod!*” — запытаў нямецкага лекара. Не атрымаўшы адказу, сказаў жонцы: “Я паміраю”, — а лекару: “*Ich sterbe*”, — і папрасіў келіх шампанскага. Лукаш бачыў у гэтым апісаньні быццам скарот ўсяго жыцьця пісьменьніка. “Жыцьцё пражыць — ня поле перайсьці”, — напісаў у адным са сваіх вершаў Пастэрнак. “Жыцьцё — гэта перайсьці павольным, паважным, разважлівым крокам на пальчыках праз гады, якія нам даў лёс”, — напісаў бы Чэхаў. Ці меў Шастоў падставы называць яго “забойцам людзкіх надзей”?

Уся рэжысёрская праца Лукаша ішла на тое, каб паставіць п'ёсы Чэхава ў танальнасці музычнай фразы, прыцішанай і адначасова драматычнай. Але адна рэч уражвала яго ў любімага аўтара. Ці меў ён права ўмешвацца ў яе як рэжысёр? Меў, бо любіў. Гэтае ўмяшаньне выклікала спачатку жорсткую палеміку, а потым воплескі публікі і ўхвалу крытыкі. У сваёй нямой аўтабіяграфіі ён, аднак, не хацеў апырэдджаць падзеі. Раскажа пра тое, калі прыйдзе час.

Параўнальна добрае надвор'е ў нядзелю дазволіла ім выканаць рэкамендацыю доктара Мэйх'ю наконт “рэдкіх і кароткіх шпацыраў”. Восеньскае сонца вызірала з-за хмар і хавалася за імі з рэгулярнасцю храномэтру. Вуліца запоўнілася пабожнымі мінакамі, якія сьпяшаліся да касьцёлаў і капліц. Кароткі шпацыр Лукаша й Уршулі вёў да сквэру, на скрыжаваньне вуліц, дзе ўкапалі пару лавачак пад разложыстым дрэвам.

Лукаш ішоў вельмі павольна, няўпэўнена ставячы ногі, і так цяжка павіс на плячы Уршулі, што тая мусіла яго лёгенька адапхнуць. Ад канчатковага дыягназу акуліста прайшло няшмат часу, а зрок ужо рэзка пагоршаў. Толькі цяпер ягонья хворыя вочы ўбачылі ўсю праўду.

Яна зноў адапхнула яго, бо не магла вынесці цяжару вялікага цела, але адразу ж потым прытулілася да яго з усяе моцы. Яны здаваліся закаханай парай.

Прагулка, якая некалі займала 10 хвілінаў, доўжылася ажно паўгадзіны. Лукаш ня сеў, а літаральна апаў на лаўку. І доўга аддыхваўся.

— Каханая, — сказаў ён, адпачыўшы, — уласна кажучы, я так мала ведаю пра тваё жыццё падчас маёй вучобы ў Варшаве. Праўда, я прыяжджаў на суботу й нядзелю, але ты мне тады расказвала мала і неахвотна.

— Навошта табе гэта, столькі гадоў прайшло?

Ён не раскажаў ёй пра сваю нямую аўтабіяграфію, аднак шчыра прызнаўся:

— Калі я гадзінамі ляжу, не магу ні чытаць, ні пісаць, толькі й застаецца, што грэбсьціся ў мінулым. Хай сабе й далёкім.

Відавочна, яе пераканаў гэты аргумэнт, бо яна адразу ж пачала расказваць, аднак (ён адчуваў) ня ўсё. Яму было лёгка адчуць у яе апавяданьні замоўчваньне і ўхіленьне.

— Пасля твайго выезду ў Варшаву я была страшна самотная, бацька піў усё болей, рэдка заглядаў у дом, стаў прыдзірлівы,

бязьмежна давяраў пану Вітольду, а мне даваў толькі грошы на дом, як табе некалі. Я адпусьціла Купісову, бо яна была ўжо непатрэбная. Я прыбірала і гатавала сама. Ня мела змогі вучыцца далей, толькі што шмат чытала. Вечарам прыяжджаў пан Вітольд і забіраў мяне ў свой дом, дзе жыў са сваім адзіным сынам Багданам. Мы гулялі пераважна ў карты, натуральна не на грошы. Калі-нікалі Багдан запрашаў мяне ў клуб пры гміне на танцы, — хвіліну задумалася: — Я вельмі сумавала па табе. І — уяві сабе — па маёй матцы, якой я ня ведала. Так дзіўна, што абедзьве нашыя маткі зніклі бязь сьледу. Ты, прынамсі, маеш фатаграфіі сваёй. Ах, як было нудна, як я чакала твайго суботняга прыезду!

Гэтулькі ж часу, паўгадзіны, заняло іхнае вяртаньне дадому. Ён быў такі стомлены, што вырашыў не абедаць і лёг у ложкак. Ён спаў неспакойна, да позьняга вечара. Яна заходзіла да яго, але пашкадавала будзіць.

Хутчэй за ўсё, яго зваліла ня стома й не санлівасьць, а непрытомнасьць. “Ах, вось як? — падумаў ён, абудзіўшыся, глядзячы на пляму вакна. — Я ня думаў, што справы зайшлі так далёка. Няўжо я памру першы?” З аднаго боку, гэта азначала, што ён не застанецца адзін. Але затое адна застанецца Ёршуля. Яна, натуральна, дасьць сабе рады, гэта дакладна. Яе акружаць сябры з тэатру, якіх яны дагэтуль трымалі на дыстанцыі, гэта таксама дакладна. Ня ў тым, аднак, справа. На працягу доўгіх гадоў яны былі парай, якая зраслася ўсімі нэрвамі. Як яе разрэзаць бяз страшнага болю? Можна, мае сэнс тое супольнае спальваньне, якое яго так узрушыла ў апавяданьні Мэры? Зьмяшэньне двух істотаў, згарэлых да попелу, поўнае, незваротнае і вечнае.

Яшчэ адно даў яму зразумець трывожны званок непрытомнасьці. Калі яму сапраўды важна скончыць нямую аўтабіяграфію, ён ня можа траціць часу на падрабязнасьці.

“Я патану ў іх, перш чым здолею паглядзець на ўсё маё жыцьцё перад сьмерцю. Я растрасуся ў іх, пагубляю важнае. Яно згіне пад наплывам няважнага, ужо зараз колькі я выцягнуў з памяці лішніх фактаў і падзей! Мне здавалася, што мушу добра ўгрунтаваць палатно перад тым, як узяць пэндзаль. А ці сапраўды так? Ці нашае жыцьцё не збудаванае з блёкаў, зь якіх кожны выразнейшы, больш сьпелы ў сваёй натуральнай форме, калі рэзка адмяжоўваецца ад іншых, калі мае зьмест, выбраны вокам стваральніка, калі дакладна абчасаны рукой, узброенай долатам?”

У гэтую нядзелю на зьмярканьні ён адмовіўся сысьці на дол, у кухню, нягледзячы на просьбы Ёршулі. “Маленькі пост мне карысны”, — сказаў ён. Ён верыў, што бяссонная ноч з пустым страўнікам аблегчыць яму падступ да наступнага разьдзелу.

Аднак бяссонная ноч, якая пакутна доўжылася й доўжылася, не спрыяла чарговаму разьдзелу. Наадварот, яна прывяла да раздражненья. Ён успомніў пэрыяд атэставанья, позьняга й цяжкага экстрэну ў Седльцах, з іспытамі, якія даводзілася здаваць паўторна, з пакутаю раптоўнай пусткі ў галаве, як быццам выветрылася зь яго ўся падрыхтоўчая вучоба. Ён глядзеў на Ёршулю зь нейкай асаблівай упартасьцю, упершыню не як на сястру. Ёй мела споўніцца чатырнаццаць гадоў, як раптам яна расквітнела ўсёй сваёй прыгажосьцю, страціла бледнасьць, якую ўзяла ад маткі, яе загарэлы твар, пакрыты румянкам, і ўсё цела гаварылі пра раннюю жаночкасьць. Яна раптам стала зьнікаць з дому на дзеве-тры гадзіны. Пасьля вяртанья не адказвала на роспыты, маўчала і глядзела яму з выклікам у вочы. Напэўна, менавіта Ёршуля сапсавала яму і так нэрвовы пэрыяд перад іспытамі. Ён нясна ўсьведамляў зьмену сваіх адносінаў да сястры. Ён так прагнуў паехаць у Варшаву вучыцца, а цяпер гэтае жаданьне аслабла, ён шукаў падставы, каб застацца пасля атэстацы ў Рыбіцах. На няшчасьце, прапіты і ледзь прысутны ў хаце бацька неяк адразу тады апрытомнеў, перастаў піць і “гуляць” у Седльцах, забраў у пана Вітольда частку ўлады над фальваркам і ўключыўся ў сямейнае жыцьцё. Ніколі й ні хвіліны ён не кахаў Рэгіны, затое зь пяшчотай вадзіў вачамі за Ёршуляй. Для Лукаша не было добрай зачэпкі, каб застацца дома. Урэшце ён здаў іспыты, паехаў да цёткі ў Варшаву, запісаўся ў веку дваццаці двух гадоў на рэжысэрскі факультэт у інстытуце тэатральнага мастацтва. Суботы і нядзелі ён праводзіў у Рыбіцах. Кожны двухдзённы побыт у доме ягоныя раны вярэдзіла плётка пра Ёршулін “раман” з сынам пана Вітольда, Багданам.

Гэтая стрэмка не балела толькі ў Варшаве. “Я не павінны верыць усім плёткам — паўтараў ён сам сабе — калі я бываю ў Рыбіцах, я нічога такога ня бачу, што б падцьвярджала пустую балбатню”. Уршуля сустракала яго зь мілай дзявочай радасьцю, а разьвіталася з такім смуткам, што ён да апошняй хвіліны цягнуў з выездам на вакзал у Седльцы.

“Якім мілым, чароўным, лёгкім і дасьціпным месцам была тады Варшава! Я вывучыў на памяць “Песеньку Варшаве” Лібэрта, і як цьвік у мяне ў галаве тырчаў верш: “Тут і ня Захад, і ня Ёсход”. Гэта й захапляла мяне, напаўрасейца й напаўпаляка. Хутка я адчуў сябе ў інстытуце, як дома. Ён быў вядомы, добра арганізаваны, багаты і, напэўна, ва ўсёй Эўропе ня меў сабе роўных. Якія цудоўныя выкладчыкі! Інстытут быў сьвятыняй тэатру, кожны дзень я гэта ўсьведамляў усё выразней. Я запісаўся на рэжысэрскі факультэт, але заглядаў і на іншыя, гэта не забаранялася. А не забаранялася, бо ўдалося стварыць амаль сямейную атмасфэру ў

інстытуце. Нават флірты мелі ў ім спэцыфічны характар: фліртавалі, размаўляючы аб тэатры. Я, зрэшты, з гэтага пункту гледжаньня лічыўся “дзіўным”, бо ўсе пяць дзён чакаў на тых два дні ў Рыбіцах...”

Ён вучыўся хутка й добра, быў ненасытны ў здабываньні тэатральных ведаў, меў тэатар у крыві. Ён быў сынам экзальтаванай расейскай акторкі, што да таго ж азначала — і ён ўсё болей гэта ўсьведамляў — што ён быў сынам расейкі. Палякам сябе не адчуваў нават да паловы. Яго раздражняла, з аднаго боку, польская пыха ў міжлюдзкіх стасунках, пастаянны недахоп пачуцьця чалавечай годнасьці, а зь іншага боку — схільнасьць біць у нацыянальныя бубны, імкненьне строіць нацыянальную міну. Калі ён слухаў выклады і хадзіў на сэмінары на факультэце рэжысэрыі, здзіўляючыся дару вялікага настаўніка й выбітнага рэжысэра, які прэзентаваў польскі “манумэнтальны тэатар”, ён інстынктыўна зазначаў сабе: “Я з раньняга юнацтва піў зь іншай крыніцы, з крыніцы “эвангелья” Чэхава, што падаравала мне маці”. Тэатар Чэхава па сваёй натуре, найглыбейшай існасьці цураецца ўсялякай манумэнтальнасьці, у ім увесь час гучыць ціхая, штодзённая й пранізьлівая нота чалавечнасьці — гэткам пранізьлівым бывае шэпт каханьня, то ўзаемнага, то здраджанага. Ён ня чуў такіх тонаў у польскім тэатры, а чуў або нацыянальныя заклічкі Міцкевіча, або прарочыя званы Красінскага, або анёльскія бразготкі Славацкага. Любіў ён, аднак, толькі Норвіда, забаўныя блюзьнерствы Фрэдры, пазьней — тэатар Віткацыя, Міцінскага й Рытнэра, а з новых — цымяны тэатар Шаняўскага. Не цярэў Жэромскага. Часам смакавала яму польскае акторства, але ці маглі б замежныя акторы згуляць у перакладах польскіх п’есаў? Ён сумняваўся. Зрэшты, гэта датычыла амаль ўсіх тэатраў, якія былі пэўным чынам нацыянальна замкнутыя, неперакладальныя. За выключэньнем грэцкіх трагікаў і Шэкспіра.

У выпадку з грэцкімі трагікамі й Шэкспірам на яву выходзіў мэтатэатар, які сягаў па-за межы тэатру звычайнага, хаця б і вельмі арыгінальнага й вынаходніцкага. Тэатар непаўторнай і небывалай шырыні й глыбіні, тэатар, які выходзіў за кананічную “драматычную сытуацыю” і кранаў “апошнія пытаньні”.

На трэцім годзе навучаньня арганізавалі выезд дзесяці студэнтаў і студэнтак на Шэкспіраўскі фэстываль у *Stratford on Avon*. Сярод абраных быў і Лукаш. Дзясятка пасьпела пабачыць тры спэктаклі — “Гамлета”, “Макбэта” й “Буру”. Ён ведаў толькі польскія вэрсіі, аднак яму здавалася, што мог бы глядзець ўсе тры шэкспіраўскія спэктаклі безь перакладу. Тут, на сцэне, у ангельскіх арыгіналах і ў выкананьні шэкспіраўскіх актараў адгукаліся пракарані, што расьлі з праглебы чалавечтва і ва

ўнівэрсальнай мове захаваіся ў выглядзе мімалётных або сталых інтуіцыяў. Шэкспір, як грэцкія трагікі, напісаў свае творы на мове зямлі, па якой мы ходзім, сапраўды ня ведаючы, па якой зямлі мы ходзім.

Вяртаючыся са Стрэтфарду, яны на суткі затрымаліся ў Лёндане. Дасталі квіткі на “Іванова” Чэхава ў “*The Sea-Gull*” Theatre на Стрэндзе. Цэлы вечар Лукаш сядзеў на галёрцы тэатру, у якім калісьці, у далёкай будучыні, ён стане галоўным рэжысэрам. У ягонай галаве замаячыла няясная й даволі крамольная думка, што ў вуснах ангельскіх актораў трохі цяжкаватая чатырохактавая драма ідзе някепска, і нават хвілямі адчуваецца адпаведнасьць духу Чэхава. Ці можа, тут дзейнічала ангельская стрыманасьць у словах і жэстах (неўласьцівая або слаба ўласьцівая іншым народам)? Ці гэтая стрыманасьць была ўнёскам Чэхава ў ягоную родную мову? Сёньня, успамінаючы маладосьць за крок ад магілы, глядзячы праз вакно на цёплы дзень і на цёмна-зялёныя плямы саду, ён прашаптаў сам сабе: “Яшчэ нясьпелая выснова, але зусім недурная для дваццацічатырохгадовага хлопца”.

Такім чынам, яму было дваццаць чатыры, калі ў паветры павісла чорная, цяжкая хмара вайны. Спачатку незаўважна, потым усё мацней і мацней, страшней і страшней, бо ён не падзяляў хвальбы й буфанады сваіх напаўсуайчыньнікаў, якія рыхтаваліся да пераможнага маршу на Бэрлін.

У Інстытуце на дыплёмным рэжысэрскім іспыце патрабавалася зрабіць кароткую сцэнічную пераробку нейкага твору. Ягоны блізкі сябра перарабіў навэлу Конрада “Заўтра”. Лукашу кіраўнік факультэту, вялікі рэжысэр Леапольд Гілер параіў “Белья ночы” Дастаеўскага. Ён пагадзіўся, хутка перарабіў апазданьне, знайшоў тройку выканаўцаў на акторскім факультэце, але не пасьпеў паставіць спэтакаль. За тыдзень да дыплёмных спэтакляў, у першыя дні чэрвеня 1939 году, абвесьцілі заўчасны канец акадэмічнага году. У сярэдзіне чэрвеня ён яшчэ падманваўся, спадзеючыся, што пасьпее паказаць свае дыплёмныя “Белья ночы”, а потым зразумеў, што яму застаецца толькі вяртаньне ў Рыбіцы. Бацькі ўжо не было дома, яго забралі ў войска, з увагі на ягоны ўзрост — у тыл, ён загінуў у верасьні (у бітве пад Коцкам). Лукаш мусіў чакаць сваю мабілізацыйную картку, (чыстая фармальнасьць, зважаючы на ягонае калецтва) гэтак жа, як ягоны здаровы і прыгожы раўналетак Багдан, адзіны сын пана Вігольда.

Лета 1939, як на злосьць краіне, што чакала варожага ўдару, было цудоўнае. Такое, якое толькі можа быць лета ў гэтай частцы Эўропы. Пагоднае, сонечнае, але з налётамі халоднага ветру.

Кветкі цьвілі буйна, ня сохнучы, як у раі. Сланечнікі вакол рыбіцкага падворку здаваліся ў гэтым годзе вялікімі, як залатыя шчыты. У сажалках карпы ўтравалі бакі на паверхні й брохалі на дно, спалоханыя крокамі мінакоў. На грэблях паміж сажалкамі сярод дрэваў вырасталі вышэйшыя, чым звычайна, грывы траваў. На лузе, уздоўж берагу ракі, спакойна пасьвіліся коні, ня ўскідваючы ілбоў і дрогкіх храпаў на кожны гук. Рэчка была ўсе яшчэ разьлітая пасля бурлівых вясновых дажджоў. На тым беразе можна было тэпаць басанож, прабіраючыся да зарослай выспачкі, “астраўка”, на якім так любіў ляжаць Лукаш — у высокай папараці, перад сыяною аеру. Словам, лета ў Рыбіцах чакала ўдару.

З-за ад'езду бацькі на вайну Лукаш часта заставаўся з панам Вітольдам. Прырода так прыязна абняла рыбіцкую выспу, неба дзень за днём было такое чыстае, зьлёгка папялястае, што цяжка было паверыць у навіслую буру. На заднім падворку, каля выбоістай седлецкай дарогі пару гадоў таму пан Вітольд разьбіў малы садок. Папяроўкі ўжо завязаліся, кусьцісты агрэставы плот загусьцеў, адгароджваючы сад ад дарогі. У садзе на гамаках ляжалі пасья абеду Лукаш і Ёршуля. Страхі й падазрэньні зьніклі. Адразу ж пасья ягонага прыезду з Варшавы яна кінулася яму на шыю з плачам і сьмехам. Набліжаючыся да паўналецця, яна стала сапраўды прыгожай дзяўчынай. Ён захапляўся яе тонкай і прамой фігурай, яе нястомна квітнеючай жаночкасьцю, ня мог адарваць вачэй ад яе доўгіх белых валасоў, раскінутых па плячоў і кучаравых ля твару, які так і пырскаў здароўем, быў такі не падобны да белага і хваравітага твару яе маткі Рэгіны. Ён не сумняваўся ўжо тады, што закаханы ў яе. У сястру? Слова “сястра” кідала яго ў дрыжыкі. “У напаўсястру, — паўтараў ён упарта, — у зводную сястру”.

У Лёндан напрыканцы лістападу раптам уварваўся нейкі пранізьлівы холад, таму вырашылі, што дзень ён будзе бавіць на доле, дзе быў добры камін, а на версе газавая печачка грэла так, што ноччу можна было вытрываць толькі пад гарою коўдраў. Пачалося ўжо канкрэтнае, ўзмоцненае датай чаканьне. Афтальямоляг з Падуі, доктар Антыноры, прызначыў апэрацыю на 6 студзеня (Гры караі, для італьянцаў — Бэфана) 1999 году. Ёршуля вырашыла, што яны паедуць у Вэнэцыю ў палове сьнежня, а адтуль да Падуі — паўгадзіны машынаю. У Вэнэцыі аб гэтай пары ўсё зачынена, мёртвы сэзон ачышчаў места ад турыстаў, аднак быў адчынены маленькі “тэатральны гатэль”, *Albergo “Goldoni”* на *Zattere*, для акторскіх труп, якія прыяжджалі ў Вэнэцыю на гастролі ў свежаадноўлены тэатар “*Fenice*”. Славуты *sir Luke, il*

grande regista del "Gabbiano" di Londra, і ягоная энэргічная жонка з адміністрацыі *"The Sea-Gull" Theatre* бязь цяжкасцяў забранявалі двухпакаёвы нумар ад 16 сьнежня. Лукаш, як дзіця, цешыўся "чайкай" па-італьянску, мілагучным *gabbiano*.

Прызвычаены да свайго добра абсталяванага другога паверху, Лукаш два дні асвойваўся зь першым. Натуральна, не як гаспадар, а як нямы назіральнік. Ягоны ўсталяваны парадак складаньня нямой біяграфіі быў разбіты. Раздражнёны, ён хадзіў па пакоі, раз нават упаў, кепска паставіўшы кія. Мэры мусіла яго падняць з падлогі й павольна пасадзіць у фатэль ля каміну. Але няма пэўнасьці, што менавіта пераезд быў прычынай ягонага раздражненьня. Можа, ён не хацеў прызнацца самому сабе, што ён дайшоў ва ўспамінах да здарэньня, якое было й цяпер, па гэтулькіх гадах, ягонай ранай, нібыта загенай, але насамрэч адкрытай. Яго палохала неабходнасьць разьвярэдзіць гэтую рану.

Тады дзень схіляўся да вечара, позьняе паабедзьдзе, сонца хілілася да захаду. Ён ляжаў на схіле "астраўка" ў высокіх папарацях, тварам да зямлі, галавою да парослай аерам затокі. На тым баку досыць шырокай тут і глыбокай рэчкі цягнуўся луг, пусты ў гэтую пару, вялікі, ён сьгаў аж да тонкіх дрэваў грэблі, якая, віючыся паміж сажалкамі, засланяла рыбіцкі падворак. Лявей ад яго рака звужалася і спадала да млыну, блізка за якім стаяў домік пана Вітольда. У цішыні сьпелага летняга дня краявід заснуў, нерухома абапёршыся на шэрае ад сьпёкі неба. Лукаш ляжаў на жываце, прыпаўшы ўсім целам да зямлі, шчасьлівы, што ён дома, хаця яго й турбаваў навіны з ранішняй газеты. Было 27 ліпеня, і той, хто яшчэ меў ілюзіі наконт будучыні, быў або наіўным, або паддаўся бразгату патрыятычнай рыторыкі.

Ён пачуў далёкія галасы з боку млыну. Пазнаў Уршулю й Багдана. Падняў галаву і пабачыў іх: ішлі да ракі. Трымаліся за рукі, раптам спыніліся і доўга цалаваліся. Ён здранцьеў, чуў грукат свайго сэрца. Але ня кінуў схованкі ў папарацях. На беразе лёгкага выгіну ракі, там, дзе яна была глыбокая й заўсёды прыцягвала маладых плыўцоў, яны расклалі на траве пад дрэвам прасьцірада і леглі поруч. Ён бачыў, як яны распранаюцца, бачыў іхную галізну. І бачыў, спаралізаваны, усё, што было далей. Потым стомленыя каханкі, здавалася, адпачывалі ў паўсьне, далёка адкаціўшыся адзін ад аднаго. Відавочна, Уршуля заснула мацней, бо не зрэагавала, калі Багдан устаў, хутка нацягнуў плаўкі й скочыў галавою ў ваду. Ён ужо ня вынырнуў. Калі б Лукаш хацеў, ён мог бы вомельгам зьбегчы з пагорка й кінуцца тапельцу на дапамогу. Аднак ён не хацеў і ў сваёй схованцы сутаргава прыпаў да зямлі. Што магло здарыцца з Багданам? Раптоўныя

сутаргі пасья сонечнага перагрэву? Дзірка ў каранях рачнога берагу блізу дна? Раптоўны вір яго ўцягнуў? Нешта ж сталася. Калі Ёршуля абудзілася й скочыла з крыкам у ваду, было ўжо позна. Толькі тады Лукаш зьбег з пагорка, у вопратцы кінуўся да ракі і прыцягнуў яе, амаль тапеліцу, да берага. Пазьней седлецкая паліцыя намагалася аднавіць карціну здарэння. Уршуля паўтарала раз за разам, як непрытомная: “Мы купаліся й я заснула на беразе”. — “А Лукаш?” — запытаў камэндант паліцыі. Калі, разбуджаны крыкамі Ёршулі, ён зьбег з пагорка, дзе спаў ад абеду, то паспеў уратаваць толькі яе. Лекар пацьвердзіў, што былі раптоўныя сутаргі, а потым вір штурхнуў цела да падводных каранёў дрэва, дзе яно й заплялося. Калі б ратунак прыйшоў раней... “Калі б”, — уздыхнуў камэндант паліцыі. Ішоў за труною толькі пан Вітольд, ён быў удаўцом і бацькам адзінага сына, ня меў ніякіх крэйных у ваколіцах, за ім, на пэўнай адлегласці, ішлі Лукаш і Ёршуля.

Ён памятаў тую дату, зрэшты, цяжка было забыцца — 1 сьнежня 1939 году. Надвор’е было брыдкае, ішоў дождж са снегам і з халаднаватымі кулькамі граду. Лукаш сядзеў ля вакна ў цёплай канторы каля ўваходных дзьвераў. Ён не чакаў прыходу пана Вітольда. Эканом пакланіўся, кінуў мокрую бурку і сеў каля агню, выцягнуўшы на ўсю даўжыню ногі ў ботах з халявамі. Доўга маўчаў, гледзячы ў польмя і грэў зьмерзлыя рукі. Пасья сказаў:

— Вы ведаеце, пан Лукаш, куды вецер дзьме. У Рыбіцах пастарунак нямецкай паліцыі, пакінулі толькі аднаго польскага паліцыянта. Гэта для вас не навіна, але ўчора мне казалі, што сюды прыедзе нямецкі эканом і будзе разам са мною весьці гаспадарку. Вам, як уладальніку фальварку, будуць штомесяц выплачваць нейкую суму. У Седльцах ужо ставяць межы гэта. Учора напаказ расстралялі на кірмашы двух найбагацейшых жыдоўскіх гандляроў, у тым ліку дзеда панны Ёршулі. За ліхварства, што вельмі спадабалася людзям. Здаецца, частка нямецкага кіраўніцтва Седльцаў зойме крыло вашага дому.

Ён замоўк, як бы вагаўся, ці трэба працягваць. Вырашыў, што так. Таму падсунуў крэсла да століка Лукаша.

— Вы ведаеце, пан Лукаш, што мой сын быў вельмі закаханы ў панну Ёршулю. Слова “закаханы” гэта нават трошкі замала. У ім паступова нараджалася больш глыбокае пачуцьцё, не без узаемнасці, як я мяркую. І таму я, бацька Багдана, лічу сябе адказным за вашу сястру. Учора ў седлецкім шынку, дзе добрыя людзі ўспаміналі вашага шанюўнага бацьку, пачалася размова пра паходжаньне панны Ёршулі. Вы ведаеце, як гэта бывае. Разумнай галаве дастаткова два словы, асабліва разумнай і подлай. Мая

сям'я заўсёды сябрвала зь сям'ёю Клебанаў. І гэтае сяброўства, і памяць Багдана загадваюць мне асьцерагчы вас. Панна Ёршуля мусіць адсюль як найхутчэй зьнікнуць.

Лукаш, не марудзячы ні хвіліны, брычкаю паехаў на седлецкі вакзал. Адзіны цягнік да Варшавы для “мясцовага насельніцтва” ішоў а шостаі вечарам, на шчасьце, пасья зьмярканьня. З размовы з Ёршуляю ён зразумеў, што яна ўвогуле не ўсьведамляла небясьпекі. Яна амаль зусім ня згадвала маці. Ніхто не сказаў ёй пра расстрэл дзеда, які, зрэшты, ніколі не хацеў яе бачыць.

Яны прыехалі на Сэнную, да цёткі Яўгеніі, без папярэджаньня. Яна не была рада прыезду Ёршулі, але трымалася добра. Ужо настала камэнданцкая гадзіна, таму Лукаш адклаў сваё паўторнае асвойваньне ў Варшаве на заўтра. Нешматлікія калегі з тэатральнага інстытуту, што засталіся ў горадзе, ашаломленыя бліскавічнай верасньёўскай паразай, хацелі застацца ў сталіцы і паўдзельнічаць у падпольі, якое ўзьнікала. Шчасьце, што Лукаш засьпеў у Варшаве Леапольда Гілера, у ягонай кватэры на Сэнкевіча. Аказалася, што яму патаемна прапанавалі кіраваць польскім тэатральным асяродкам у Гародні. Паціху ён падгаворваў да ўцёкаў у Гародню рэжысэраў, актораў, дэкаратараў. “Едзь са мной, — сказаў ён Лукашу, — у нас падобная сытуацыя, — ён намякаў на Ёршулю і на сваю жонку. — Нам абяцаюць параўнальную свабоду ў выбары рэпэртуару, жыльлё й добры заробак”. Лукаш доўга ня думаў. Ён зьездзіў у Рыбіцы, паразмаўляў з панам Вітольдам і прыхапіў торбу з рэчамі для сябе й Ёршулі. 10 сьнежня праз Малкіню і Беласток яны зь цяжкасьцю дапялі Гародні. Гілер там ужо дзейнічаў. Хутка Лукашу й Ёршулі далі двухваконны пакой на першым паверху, на паўкрутым, засыпаным сьнегам падворку. Побач жылі дзьве акторкі, апошні пакой на першым паверху займаў тэатральны дэкаратар з жонкаю. У рагу падворка стаяла высокая сьцірта дроваў з калодаю й сякераю ў ёй. Насупраць дому была вялікая кавярня, якая неўзабаве мусіла стаць месцам спатканьняў польскага тэатральнага сьвету Гародні.

Зьдзіўленая Мэры сачыла за ім праз шчыліну ў дзьвярах. Ён сам устаў з фатэля, ажыўлены і памаладзель, жвава, з задавальненьнем тупаў — амаль не абапіраючыся на кій — па пакоі, не трымаўся, як звычайна, за сьценку, не сьпяшаўся ўпасьці ў фатэль. Нястомна паўтараў адное слова, якога яна не разумела і не магла паўтарыць. Тым словам было — Гародня, Гародня, Гародня. Дабраўшыся да гэтага разьдзелу сваёй аўтабіяграфіі, ён спакваля цешыўся з таго, што чакае яго ў нямым назіраньні.

Ці можна закахацца ў незнаёмае места зь першага погляду? Аказваецца, можна. Яму ўсё падабалася ў Гародні, хаця, здавалася б, беспрычынна. Часам хацелася б сказаць — горад быў збудаваны так, каб падабацца, з гульнявай сьціпласьцю. Лукаш шпацыраваў з Уршуляй над Нёманам, сьлізгаў зрокам па абледзянелых берагох, абодва адскоквалі ад глызаў сьнегу, што спадаў з галінаў дрэваў, вярталіся да прыгожай зялёна-жоўтай царкоўкі, штокроку спыняліся перад зьбяднелымі палацамі, сядзелі ў шумных шынках з новымі шыльдамі “*Городская столовая*”, доўга сядзелі пры цяжкіх і бруднаватых сталах, ведалі, што могуць напіцца толькі піва ў вялікіх колькасьцях, але іх цешыў шматмоўны людзкі гоман. Што было таямнічай чароўнасьці Гародні? Для Лукаша — дзіцячыя рэмінісцэнцыі да Кастрымы, для Ўршулі — спакой пасля спазнанага вобразу вайны. Людзі тут былі аж занадта сардэчныя, хаця будучыня мела паказаць падшыўку тае сардэчнасьці.

Яны палюбілі царкоўку, ня ведаючы праваслаўных абрадаў (іх не паспеў навучыцца малы Лукаш, ахрышчаны ў кастрамскай царкве). Яны любілі проста сядзець на апошніх лаўках, глядзець на залатыя інкрустацыі, слухаць басовыя сьпевы й вадзіць позіркам за папамі й дзякамі. Вернікаў было заўсёды мала, і тыя старыя, з трывогаю ва ўніклівых позірках. Напэўна, менавіта ў гарадзенскай царкве яны пачалі падазраваць, што за мілым фасадам горада хаваецца нешта іншае. Адноўчы яны паехалі да блізкай Саколкі, дзе кузіна Ўршулі была настаўніцай і жонкай настаўніка, які яшчэ не вярнуўся з вайны. Яны мелі васьмігадовага сыночка, маўклівага і з пастаянным выразам страху на прыгожанькім тварыку. Іх кузіна таксама баялася, не хавала гэтага страху, усімі сваімі паводзінамі прасіла гасцей, каб скарацілі гасьцяваньне.

Страх праяўляўся паступова і ў самой Гародні, добра замаскаваны, часам з адценьнем нянавісьці. Навошта прыехалі гэтыя тэатралы з Варшавы? Хіба ня ведаюць, хто тут зараз пануе? Ня ведаюць, каму маюць служыць і для чаго іх будуць ужываць пасля далучэньня Заходняй Беларусі да Савецкага Саюзу? Аднак адносіны паволі змяняліся. І пэўную ролю адыграў тут “польскі тэатральны П’емонт”.

Тэатральную праграму ўкладвалі пад кіраўніцтвам Леапольда Гілера ў кавярні, насупраць дому, у якім жылі Лукаш і Ўршуля. Такім чынам, спачатку аж да Новага 1940 году кавярня была цэнтрам польскай тэатральнай дзейнасьці ў Гародні. Дыскусіі на тэмаць п’есаў мяшаліся са сьвежымі, жахлівымі зьвесткамі з Варшавы. Дэмаркацыйная лінія абодвух акупацый была ўвесь час плытка, што азначала штодзённы прыплыў уцекачоў з-за Бугу. Калі адноўчы прыбыла Вялікая Акторка, жонка Гілера, з мыліцамі пасля раны, атрыманай у верасьнёўскай кампаніі, дырэктар

адразу ж прапанаваў паставіць “Падступнасць і каханьне” Шылера, з пані Гілеровай у галоўнай жаночай ролі. На прэм’еры, пад канец лютага, яна ўвайшла на сцэну ў сваім гістарычным касцюме, з мыліцаю. Публіка сарвалася зь месцаў і некалькі хвілінаў пляскала ёй, гэта паўтаралася на ўсіх спэтаклях. Тады, на думку Лукаша, настаў пералом, Гародня прыняла тэатралаў з Варшавы.

Неўзабаве пасья прэм’еры “Падступнасці і каханьня” Гілер асталаяваўся ў дырэктарскім крэсьле ва ўласным кабінэце ў тылах тэатру, таму кавярня перастала быць цэнтрам тэатральнага жыцця. Кавярня стала толькі кавярняй, а тэатар (са сталоўкаю ў лёхах) прыцягваў тэатаральных “прыхадняў з таго боку” і жменьку мясцовых “работнікаў мастацтва”, паводле савецкай тэрміналёгіі.

“Гілер выклікаў мяне 6 сакавіка. Адразу ж запытаўся: што б я хацеў паставіць у якасці маладога рэжысэра. Без ваганьняў я сказаў, што сваю дыплёмную працу — пераробку “Белых ночаў” Дастаеўскага. Гэта яму спадабалася, але ён слушна сказаў, што рэч закароткая і пойдзе толькі на дзённай сцэне; да таго ж я меў актораў у Варшаве, але ня маю ў Гародні. На другое я адказаў, што хацеў бы граць сам з Уршуляй. Ён не здзівіўся, бо любіў нечаканья ідэі. “Твая сястра не акторка, а ты маеш фізычныя недахопы”. Я перарваў яго: “Я навучу Ёршулю акторству, у апавяданьні ж Дастаеўскага не сказана, кульгае герой ці не”. Гілер засьмяяўся ды спытаў, што я хацеў бы паставіць яшчэ. Я адказаў, што падрыхтаваў бы “Тры сястры” Чэхава, таксама з Уршуляй у адной з роляў. Ён устаў і сказаў: “Згода. Люблю хуткія рашэньні”.

Хлюпаючы дадому па размоклым сьнезе, ён трохі спалохаўся ўласнай смеласці, бо не ўзгадніў гэтага праекту з Уршуляй. Але яна выслухала яго ў захапленні.

Ён выцягнуў з торбы сваю дыплёмную інсцэнізацыю “Белых ночаў”. Уршуля чытала яе яшчэ ў Рыбіцах, не сказала ані слова, але ў яе маўчаньні гучаў дастаткова зразумелы камэнтар.

Герой апавяданьня, дваццацічатырохгадовы пецярбургскі летуценнік (“Белыя ночы” паўсталі ў пэрыяд *мечтательства* Дастаеўскага), самотны ў сваёй нары, лагодны варыянт гнеўнага самотніка з “Записок из подполья”, у белую ноч натыкаецца на мастку на сямнаццацігадовую дзяўчыну, якая несучесна плача. Гэтае месца ёй прызначыў для спатканьня год таму кватарант іхнай з бабуляй кватэры. Дзяўчына закахалася ў яго, не без узаемнасці, але толькі праз год ён меў надзею вярнуцца з Масквы

ў Пецярбург са сродкамі, якія дазволілі б ажаніцца. Ён не зьявіўся ў абяцаную ноч, не зьявіўся ні ў наступную, ні на трэцюю ноч (усё яшчэ белую), *Настенька* тым часам знаходзіць суцяшэньне ў размовах з самотным пецярбургскім летуценьнікам. У самотным летуценьніку нараджаецца каханьне да дзяўчыны, а яна туліцца да яго, падманутая мужчынам, якога ўжо трэцюю белую ноч дарэмна чакае на мастку. Уласна кажучы, усё ідзе да новага, гэтым разам шчаслівага каханьня, калі раптам зьяўляецца чаканы мужчына. *Настенька* кідаецца яму на шыю, плачучы, разьвітваецца з самотным летуценьнікам і запэўнівае яго ў “*вечной дружбе*”.

Уршуля загаварыла пасья другога чытаньня рукапісу Лукаша. “Гэта немагчыма, — сказала яна, — відаць, Дастаеўскі ня меў тады “сэнтымэнтальнага досьведу” (падзагалавак “Белых ночаў” гучаў як *Сентиментальный роман, из записок мечтателя*). На самай справе нарадзілася другое, сапраўднае каханьне. Або чаканы мужчына не зьяўляецца ўвогуле, або зьяўляецца позна. Хутчэй першае. Ведаю, што сцэнічная пераробка не дапускае радыкальных абразаньняў. Але я ня бачу іншага выйсся, гэта п’еса для дваіх, для цябе й для мяне”. Яна сказала гэта са сьвязьмі на вачох. Лукаш згадзіўся перарабіць сцэнар, кінуў *Настеньку* ў абдымкі пецярбургскага самотнага летуценьніка. Гэта быў ягоны першы крок як рэжысэра, што насьмельваўся пазьней “папраўляць” Чэхава. Ён адчуваў, што ўрэшце надыйшла хвіліна ўзяць Уршулю ў абдымкі. Ён цалаваў яе сквапна, моцна, згаладалы за шмат гадоў. Яна абдымала яго і прыціскала да сябе, дрыжучы ад нецярплівасьці каханьня, яны сталі каханкамі. “Я твая сястра й каханка. Я цябе кахала заўсёды”, — шапнула яна ранкам. Ён верыў, бо вельмі хацеў верыць. “Не, — запырэчыў ён, — ты мая сястра й жонка. Я таксама кахаў цябе заўсёды, — што было абсалютнай праўдай”. Так адбыўся іхны шлюб у Гародні, неразруўны да канца жыцьця. І так пачала гаіцца рана ад сьмерці Багдана.

У ёй жывіць несьвядомы, прыроджаны дар акторкі. Праз два тыдні рэпэтыцыяў яна грала ўсё лепей, ёй удалося злучыць прагу сьпелай кабеты да каханьня й дзявочы страх ля парогу неспазнанага. Лукаш са здзіўленьнем углядаўся ў яе. Штоноч яны ненасытна кахаліся, а дні былі прысьвечаныя тэатру.

Напрыканцы сакавіка прызначылі дэённую прэм’эру. Гілер, аточаны рэштай калектыву, не шкадаваў пахвалаў. Аднак самае важнае — нешматлікая публіка не скупілася на воплескі. І з таго часу глядачоў большала на кожным спэктаклі. Энтузіязм гэты рос, напэўна, з двух прычынаў. Гледачы — пераважна маладыя — быццам здагадаліся, што бачаць на сцэне пару, яшчэ цёплую ад

сапраўдных абдымкаў. Да таго ж у гэты страшны ваенны час дзейнічаў галоўны матыў апавяданьня Дастаеўскага ў пераробцы Лукаша: пахвала летуценнасьці, уцёкаў ад рэальнасьці да гэтай тургенеўскай “кветкі каханьня”, якая хаця б адную хвіліну цвіцце ля сэрца закаханых з эпіграфу Дастаеўскага.

П’еса ішла штодзённа, потым яе пераставілі на вечар, зьняўшы з афішы гэтую жахлівую, як сказаў Гілер, лажу — “Как закалялась сталь”. Тэатар стаўся тады амаль самадастатковы фінансава, дырэктар атрымаў пахвальны ліст зь Менску. Яго гэта насмеліла аж да просьбы даць згоду на пастаноўку Чэхава, ня надта любімага савецкімі культурна-палітычнымі ўладамі. Яму далі пісьмовую згоду, але “часова”, толькі на “Тры сястры”. Хутчэй за ўсё таму, што менавіта тады, у 1940 годзе, “Тры сястры” ставілі ў Маскве, у інсцэнізацыі Неміровіча-Данчанкі. Рэжысэрам мусіў выступіць сам Гілер, які выбраў асыстэнтам Лукаша, ведаючы пра ягоную “чэхаваманію”. Празь некалькі месяцаў прызначылі прэм’еру. Уршуля, хоць была замаладая, мела граць Ірыну. “Белья ночы”, чаргуючыся з “Падступнасьцю і каханьнем”, з посьпехам ішлі да канца траўня, пачатак рэпэтыцыяў “Трох сёстраў” быў прызначаны на верасень, пасля летніх вакацыяў.

Эўфарыя гарадзенскага разьдзелу ў нямой аўтабіяграфіі Лукаша не аслабла, наадварот, узмацнілася. Мэры ўсё часцей заглядвала з кухні да салёніку, каб па просьбе Ўршулі пераканацца, што “ўсё добра”. І не магла надзівіцца, бачачы старога, недалужнага, напайсьляпога мужчыну, які энэргічна кружляў па пакоі, зрэдку падаў у фатэль, штосьці па-свойму мармытаў сабе пад нос; горб старасьці, здавалася, зваліўся зь яго. Нават аднойчы ў сярэдзіне лістапада, калі (як гэта бывае вельмі рэдка ў Лёндане) сонца вызірнула з-за цяжкіх зімовых хмараў, ён штурхнуў дзьверы ў сад, спусьціўся па прыступках і паспрабаваў прагуляцца “для здароўя” на сьвежым паветры. Аднак ён занадта кепска бачыў, каб абмінаць кратовыя зіркі ў запушчаным садку, спатыкнуўся й выцягнуўся на гнілой траве. Лукаш ударыўся аб востры камень, адчуў боль, гарачую стужку крыві. Крохкая Мэры зь вялізнай цяжкасьцю дапамагла яму ўстаць, павольна ўвяла ў салёнік і пасадзіла на крэсла, замкнуўшы перад тым дзьверы ў садок. Ён гучна дыхаў, а яна атрасала зь яго зямлю. Аднак твар старога не губляў выразу патаемнай радасьці.

Ён успамінаў лета 1940 году ў малой вёсцы над Нёманам, нейкія дзесяць кілямэтраў ад Гародні. “Мы зьнялі ў беларускіх сялян малы домік, супольна з Гілерамі, гэта значыць зь Леапольдам (я ўжо быў зь ім на ты) й зь ягонай жонкаю, Вялікай Акторкай, якая павольна лекавала свае раны. На шпацыры ў гарачым

чэрвені мы хадзілі ўтрох з Гілерам — альбо ў зарасьнікі на нёманскі бераг, або ў дрымучыя лясы на тым баку рэчкі, куды нас перавозіў на чоўне вясковы рыбак. Перада мною паўстала, як жывое, дзяцінства ў Рыбіцах, калі рыбалка й зьбіраньне грыбоў былі для мяне найвялікшымі прыемнасьцямі. Часам у лесе мы з Уршуляй адбіваліся далёка ад Гілера, каб на верасе першай жа спатканай паляны выпіць доўгі глыток каханьня, мы гэтак жа праглі адно аднаго, як і раней. Мы вярталіся да дому, прысьпешваныя Гілерам, які баяўся за жонку. Увесь падсавецкі абшар за Бугам здаваўся небяспечным. Небяспечна было, праўда, ва Ўкраіне, не ў Беларусі. У Гародні й ваколцах мы жылі ў Воку Тайфуну, стыхіі вайны шалелі навокал, пакідаючы ў спакоі невялікі кавалак гладкага мора. Гэта нас трывожыла, мы ж амаль штодзённа мучыліся ад усё больш страшных навінаў з Варшавы. Мы разумелі, што мёртвае, закрытае Вока Тайфуну ўрэшце адкрыецца. Мы бачылі забітыя людзьмі фургоны, якія бязгучна выяжджалі позна вечарам або ноччу з гарадзёнскай турмы”.

Менавіта тады, на летніх вакацыях, у цяні маленькай вэранды малады “маньяк Чэхава” цярпліва пераконваў Вялікага Рэжысэра ў “неабходнасьці важных паправак” у тэкстах цудоўнага Антона Паўлавіча. “Ёсьць такі незразумелы недахоп зроку ці слыху, — казаў ён, — у такога тонкага, мудрага, музычнага драматурга — гэта звычка вырашэньня драматычных сытуацыяў з дапамогай рэвальвернага стрэлу ў эпілёгу. Ці Чэхаў сапраўды ня ведаў, што гэты рэвальвер, які вісіць над кожнаю п’есаю, ірве і амаль нішчыць яе старанна сатканую, далікатную матэрыю самым грубым чынам?” І таму, што яны зьбіраліся ставіць “Тры сястры”, размова перайшла на апошнюю сцэну, у якой барон Тузэнбах, жаніх Ірыны, быў забіты ў двубой са штабс-капітанам Салёным. Даведаўшыся пра гэта, Ірына “ціха плача і паўтарае — я ведала, я ведала”. Навошта гэта ўсё? Эпілёг быў бы нашмат больш пранізлявы й адпаведны духу Чэхава, калі б Ірына засталася старою паннаю ў губернскім горадзе (увесь час з пастаянным уздыхам трох сёстраў — у Маскву, у Маскву!), калі б Тузэнбах папросту зьехаў ці, хутчэй, уцёк з гэтай правінцыйнай дзіркі. І калі б Ірына паўтарыла толькі словы, напісаныя для яе аўтарам: “Пройдзе час і людзі даведаюцца, навошта гэта ўсё, навошта гэтыя пакуты, ня будзе ніякіх таямніц, а пакуль што трэба жыць...” І тады б паўстала экзыстэнцыйная драма заміж францускай п’ескі з рэвальверным стрэлам перад самай заслонаю.

Лукаш шукаў ухвалы ў вачох Гілера. Вялікі Рэжысэр вагаўся. Перад вяртаньнем у Гародню, апошнімі днямі верасьня, ён урэшце сказаў: “Добра, паспрабуем”.

Яны ўзяліся рэпэтаваць “Тры сястры” напачатку верасня, але праца йшла марудна. Найперш, спрэчкі ды інтрыгі пры разьмеркаваньні роляў, якія брутальна разьвязаў Гілер — да абурэньня калектыву. Не было ролі для Вялікай Акторкі, а гэта было недапушчальна. На шчасьце, бюджэтныя клопаты тэатру прымусілі аднавіць “Падступнасць і каханьне” з галоўнай роляй жонкі Гілера. Раптам абудзіліся дэкаратары, якія ў “Трох сёстрах” бачылі для сябе вялікі шанец, тым часам у касе было нягуста. Лукаш, малады асыстэнт Гілера, з занадта вялікім стараньнем прыступіў да працы, а за тое, што адною з трох сёстраў была Ёршуля, на ягоную працу глядзелі скоса. Словам, справа доўжылася неміласэрна. У лістападзе была яшчэ на пачатку. А прэм’еру ж абяцалі на Божае Нараджэньне. Тым часам рэпэртуар папаўнялі (дзея грошай) бурбалкамі, якія падсоўваў Менск, часам Масква. Была й асабістая перашкода, пра якую тэатар ня ведаў. Ёршуля напрыканцы верасня зацяжарыла, а ў лістападзе выкінула. Адбылося гэта без ускладненьняў, калі не лічыць частых выбухаў плачу Ёршулі пасля страты дзіцяці. Ня ведалі, чаму яна плача, меркавалі, што вінны Лукаш, а яна плакала, бо лекар сказаў, што яна мусіць, на жаль, назаўсёды разьвітацца з думкаю пра мацярынства.

Прэм’ера, аднак, адбылася згодна з плянам, то бок на другі дзень сьвята. Яна была, безь перабольшваньня, трыюмфам. Папраўка Лукаша (якую заўважыў няшмат хто) надала п’есе глыбейшы характар, выкрасьленьне двубою надало апошняму ўздыху Ірыны незвычайную сілу *vie tanquee*, а сам спэктакаль намаляваў пранізьлівы вобраз жыцця ў правінцыі. О дзіва, музычнасць Чэхава ўзбагацілася новымі танамі, а ягоная мудрасць у шатах мэлянхоліі выцясьніла той посны рэалізм, які любіў, не зважаючы на аўтара, Станіслаўскі.

П’есу ігралі і ў Гародні, і ў іншых гарадох Заходняй Беларусі, але найвышэйшае прызнаньне прыйшло зь Ленінграду. У сярэдзіне траўня 1941 году тэатар Гілера атрымаў запрашэньне на гастролі ў Ленінград. Потым выявілася, што лэнінградскі “тэатральны работнік” два разы быў на гарадзенскім спэктаклі.

“На гастролі ў Ленінград мы паехалі ў траўні 1941 году, мусілі там прабыць тыдзень. Мы заплянавалі два прадстаўленьні “Трох сёстраў”. Аматыры Чэхава, хаця таксама разумелі, што аўтар злоўжываў “пісталетнымі эпілёгамі”, былі ў першую хвіліну шакаваньня маёй папраўкай, але хутка ўздыхнулі з палёгкай і віншавалі мяне, быццам бы сталася нешта, чаго даўно чакалі. “Ампутаваны” Чэхаў зазьзяў новай прыгажосьцю, быццам была выбітая сыцяна, дадалася дадатковая пэрспэктыва ў фінале, які

раней быў звычайным і схематычным “тупіком”. Дзіўная справа для такога драматурга, але Чэхаў не заўважаў, што традыцыйныя “стрэлы перад заслонаю” нічога не вырашаюць. На сцэне. У жыцці — так, вырашаюць, але ж тэатар вымагае іншага. Можна рызыкнуць і сказаць парадокс: тэатар адбірае драматычнасць, напрыклад, у стрэла самагубцы, можна пераканацца ў тым, гледзячы апошняю сцэну “Іванова”. Я зразумеў гэта ўжо тады, але адважыўся прымяніць толькі ў лёнданскім “*The Sea-Gull*” Theatre.

Як потым пацьвердзіў сход Ленінградзкага тэатральнага таварыства, мая іннавацыя была добра прынятая. На гэтым сходзе здарыўся дробны на погляд інцыдэнт, якога я ніколі не забуду. Нехта з публікі, не ўстаючы з крэсла, крыкнуў: “У нас сёння занадта будзённым стаўся стрэл зь пісталету. Гэтага Чэхаў ня мог прадбачыць”. Старшыня сходу, раптам спаматнелы, кінуў погляд у бок той часткі аўдыторыі, адкуль пачуўся вокліч. “Хто гэта сказаў?” Гэта прагучала як пагроза, аднак ня ведаю, ці мела яна пазьней якія-небудзь наступствы.

Арганізатары гастроляў польскага тэатру з Гародні, жадаючы злучыць падзяку са святакаваньнем, прапанавалі мне паказаць “Белыя ночы” ў натуральным асяродку”.

Натуральным атачэньнем быў фрагмэнт даўняга Пецярбургу — малы пляц з лаўкаю, побач масток на канаале, і адна з сапраўдных белых начаў, што якраз прыпадаюць на травень. Аўдыторыя, што складалася з натоўпу разявак і мінакоў, была ўражаная й маўклівая. Незвычайная імпрэза! Лукаш і Ёршуля ігралі па-польску (Ёршуля ня ведала расейскай), зь цяжкасцю стрымліваючы хваляваньне. Зачараваныя аўтэнтычнай белай пецярбургскай ноччу, акружаныя вэлюмам, які паходзіў быццам зь іншай рэчаіснасці, яшчэ больш закаханыя, чым гэта было па п’есе, зь якой выкінулі “таго трэцяга”, у магіі вобразу й пачуцьцяў. Іхны празьмерна працяглы апошні пацалунак на лаўцы, які выглядаў амаль як сцэна каханьня з казкі, гледачы павіталі гучным і доўгім “брава”.

Пасьля імпрэзы гарадзенскую трупку частавалі ў блізкай рэстаратыі. Вядомы і ўжо даволі стары расейскі гісторык літаратуры Л., якога нядаўна выпусьцілі зь лягераў пасьля сямігадовага зьнявольеньня, прысеў да Лукаша: “Вам как-то удалось *воздержаться от всей злобы “Записок из подполья”*. Ён акінуў позірк на вакоўле й дадаў: “*Весь этот современный мир*”. — “Дзіўна, незвычайна, — гарачыўся Лукаш і шаптаў да Л., — працуючы над інсцэнізацыяй “Белыя начаў”, я ўвесь час паўтараў сам сабе, што іхны герой, пецярбургскі самотнік, ёсьць адменаю героя “*Записок из подполья*”. — “Правільна, — камэнтаваў Л., — *Настенька* сваім каханьнем вызваліла яго ад гэтай злосьці,

што расла зь дня на дзень і мелася некалі стацца рэвалюцыйным шалам”.

У Лёндане стала халодна (быў першы дзень сьнежня), частыя залевы прыносілі, апрача кропляў, ледзяныя грудкі. Кружляныне ў салёніку і сядзеньне ля распаленага каміну перасталі яго цешыць. Ён сам папрасіўся, каб перавялі яго наверх. Уршуля і Мэры паслалі яму ложак з гарою коўдраў, запалілі газавую печку, але й гэта не дапамагала. Ён быў зьмерзлы, спакутаваны да дрыжкаў. Уцякаў бесьперапынна ў дрымоту, якая сьцірала межы паміж рэчаіснасцю й пошукамі страчанага часу ў нямой аўтабіяграфіі. Гэты працэс прывёў да змяшэння: у дрымоце яго апаноўвалі гукі вайны, наяве ён прымаў стук лёнданскага дажджу за гарадзенскую залеву на парогу лета. Колькі разоў увечары Ўршуля, вярнуўшыся са Стрэнду, сядала да яго на ложак і цалавала ягоны твар, тулячыся да яго ўсім целам, і ён, абудзіўшыся, усклікваў: “У Вэнэцыю, у Вэнэцыю!”, — але й гэты вокліч гучаў як рэха воклічу трох сёстраў: “У Маскву! У Маскву!” Мілагучны сьмех Уршулі дазваляў яму на імгненьне затрымацца ў вірлівым і мутным струмені часу.

“Праз тры тыдні пасьяя вяртаньня зь Ленінграду, — працягваў ён, трохі супакоены, — нас абудзілі нямецкія бомбы. Бамбавалі збольшага раён савецкага гарнізону і нешматлікія фабрыкі, але кідалі бомбы і ўсьляпую, каб выклікаць паніку ў горадзе. Паніка часам межавала з вар’яцтвам. Захісталася элемэтарнае пачуцьцё раўнавагі, ніхто ня ведаў, што рабіць і куды ўцякаць. Тутэйшыя барыкадаваліся ў дамох. Прыбышы зь нямецкага боку мусілі хутка вырашаць: на Ўсход ці на Захад. У першым выпадку вялося пра асобаў, якія так ці інакш былі зьвязаныя з саветамі; тут рашэньне было ўвогуле бездыскусійным (і яго прыняла вялікая частка нашай тэатральнай суполкі): на Ўсход, разам з былымі уладарамі, якія цяпер давалі лататы. Затое на Захад, на той бок Бугу, ці бо ў ашчэраную нямецкую пашчу ўцякалі тыя, хто менш баяўся гітлераўцаў і меў да каго ўцякаць. Хвілінамі прышлае насельніцтва места мела падабенства з пацукамі, узятымі ў вогненае кола. Пэўна было прынамсі адное: нямецкія дывізіі, што вырашылі на сьвітанку з прымежнай апэрацыйнай базы, на зьмярканыі ўвойдуць у Гародню. “У нас ёсьць цэлы дзень”, — сказаў Гілер, прадпрымальны і энэргічны, як ніколі. Гілеры ўзялі нас у кампанію, мы стварылі чацьвёрку, якая парашыла вяртацца ў Варшаву. Я ня здолеў бы сказаць дакладна — між іншым і таму, што Гілер нікому не апавядаў пра свае пляны — якім чынам уцёкі былі арганізаваныя ў такім бліскавічным тэмпе. На зьмярканыі мы былі ў Варшаве. Разьвіталіся мы на Тэатральным пляцы. Гілер,

былы капітан запасу, меў знаёмствы ў АКоўскіх колах. Ягоную кватэру на Сэнатарскай, на шчасьце, не зачапілі. Мы ж падаліся на Сенную, да цёткі Яўгеніі. Яна прыняла нас з радасьцю, нават Уршулю, якую не падлюбвала, бо ўжо пасьпела добра зазнаць, што чакае яе, самотную, з мізэрнымі жыцьцёвымі сродкамі, у ваеннай Варшаве. Мы атрымалі найвялікшы пакой на дзьве асобы, цётка Яўгенія хутка пагадзілася з тым, што мы і брат зь сястрою, і муж з жонкаю.

Гілер нас ня кінуў і пазьней. Знайшоў для Ўршулі працу — кельнэркай у невялічкай кавярэнцы “Злата на Злотай”; за 5 хвілінаў Уршуля магла дайсьці адтуль да Сеннай, да камэнданцкай гадзіны. Мяне Гілер прыцягнуў да нелегальнай тэатральнай суполкі ў пустой унівэрсытэцкай студыі на Сэвэр’інаве.

З пэўнай трывогаю я паехаў цягніком празь Седльцы ў Рыбіцы. Аднак непакоіцца не было чаго. Сумленны пан Вітольд працаваў разам зь нямецкім эканомам, прыстойным чалавекам, і нават здолеў адшпільваць мне невялікую штотомсячную суму “налева” і — што нашмат важней — абяцаў ладаваць мой запечнік харчамі з кожным маім прыездом. Першы цяжкі запечнік забраў я адразу. Цётка Яўгенія і Ўршуля не паверылі ўласным вачам пры выглядзе куляў масла, сыроў, бітай хатняй птушкі й сьвежых кармаў. Такім чынам мы ўладкаваліся. Дзякуючы Гілеру ўдалося хутка зрабіць *kennkart*’ы для нас абодвух. “Выгляд” Уршулі быў бездакорны”.

Да працэсу старэчага зьнясіленьня арганізму і паступовага асьляпленьня (часова стрымванага) далучылася зьява страшная, хаця і не раптоўная, калі браць пад увагу ягоны ўзрост. Трэцяга сьнежня Ўршуля на хвільку прысела ў яго на ложку, каб разьвітацца на цэлы дзень. Яна нешта казала, а ён ня чуў, у ягоныя вушы ўварваўся шум. Зь пятага на дзясятае ён нешта зразумеў, сочачы за яе вуснамі. Ён глухнуў, без сумневу глухнуў. І яго гэта ўразіла болей, чым паступовая страта зроку. “Страчу Ўршулю цалкам! Памрэ для мяне музыка!”

Відавочна, яна не злавіла ценю спалоху на ягоным твары, бо як звычайна нахілілася для пацалунку.

Таго дня ён ня ўстаў з ложка, застаўся ў ім ажно да 15 сьнежня, да дня выезду ў Вэнэцыю. Такім чынам, ён будзе цалкам выключаны? Ён зразумеў, што у яго засталася мала часу, каб скончыць някую аўтабіяграфію. Трэба скарачаць, ісьці напрамкі! Трэба расказваць толькі тое, што засталася назаўжды! Маргінэсы, падрабязнасьці, натуральна, належаць да прыемнасьцяў людзей сталага веку, але тых, хто гасьне паволі, у някепскім здароўі, у той фізычнай кандыцыі, зь якой стары чалавек патрапіць даць сабе рады. “*This is not my case*”, — шапнуў ён па-ангельску.

А таму варта хутка перабегчы праз тры гады акупацыі да Варшаўскага паўстанья. Цяжка не адчуць сораму, узгадваючы, што яны прайшлі параўнальна гладка. Навокал “хапун”, арышты, экзэкуцыі, а яны жылі, як пара чыноўнікаў, ва ўсталяваным ладзе. Ранкам Уршуля бегла на Злоту, вярталася дадому да камэнданцкай гадзіны. Ён ішоў на Сэвэрынаў, на “таемную тэатральную зборку” (як называлі справу, ачоленую Гілерам), калі не выпадаў дзень паездкі ў Рыбіцы. Пасья абеду сустракаўся са знаёмымі, часам завітваў на Злоту, там у каморцы браў эпізадычны ўдзел у памнажэнні нелегальных выданняў (літаратурных або тэатральных). З самага пачатку было ясна, што група на Сэвэрынове нейкім чынам звязаная з АК. Гілер граў неафіцыйную ролю кіраўніка. Некалькі разоў зацягнулі і Лукаша на свае ваенныя вучэнні, аднак хутка пакінулі яго ў спакоі, як непапраўнага кульгаўца й добрага стралка (якім ён стаў у пэрыяд рыбіцкага юнацтва). Яго меліся мабілізаваць у дзень X і гадзіну X. Гэта само сабою.

На Сэвэрынове ўвесь першы год важдаліся з Шэкспірам. Ён адчуваў ашаламленне й напаўрэлігійнае пакланенне Шэкспіру, але не блізіню да яго. На сэвэрыноўскіх спатканнях (надзіва бесклапотных, нягледзячы на тое, што цяжка было не заўважыць рэгулярных збораў маладых людзей) верхаходзіў Джан Ліс, досыць даўні выпускнік *PISU*, лёгкі эратаман, “пякельна” (як тады казалі) інтэлігентны, усебаковы знаўца ангельскага Генія, ён мог старонкамі цытаваць яго (у польскіх перакладах, а часам, каб асьляпіць слухачоў, жахлівай, па словах Гілера, ангельшчынай). Цьвіком у ягоным мазгу быў тэма “Шэкспір і мэханізм гісторыі”, альбо Шэкспір, прыточаны да нашага часу. Лукаш сустракаў гэтыя высновы пацэпваннем плечаў. Для яго Шэкспір быў пэўным чынам параўнальны зь Бібліяй праз сваю здольнасць азіраць кожную сваю постаць, быццам пабачыў яе ўпершыню, быццам ён сам стварыў яе ў крэатыўным парыве. Лукаш цудоўна ўяўляў, што магла б паўстаць шэкспіраўская трагедыя, заснаваная на гісторыі ахвяравання Ісаака Абрагамам.

Каханьне ў Варшаве было працягам каханья ў Гародні. Яно нават набыло больш інтэнсыўнасці, якой увогуле вылучаюцца жарсці, што ўвесь час знаходзяцца пад пагрозай. Яны вярталіся ўвечары на Сенную, як у багаславёную прыстань. Ані ценю перасычанасці або нуды, наадварот. Калі Стэндаль меў рацьлю ў сваёй тэорыі крышталізацыі каханья, то варта было шукаць новай каленіі крышталяў. Лукаш знаходзіў яе ў глыбокім перакананні, што іхнае каханьне паглыбляецца дзякуючы двум крыніцам — каханню каханкаў і любові брата й сястры. Ён

адчуваў гэта ў самім сэксуальным акце, які ўзбагачаўся нечым дадатковым, безназоўным і моцным.

Прайшло пару месяцаў іхнага побыту ў Варшаве, калі Ёршуля, якая звычайна прысьвячала вольны ад кавярні дзень хатнім клопатам, папярэдзіла ранкам яго, што выедзе ў горад, да новых сяброў, а вернецца акурат перад камэнданцкаю гадзінай. Лукаш нагадаў ёй, што трэба асьцерагацца, бо “добры выгляд” і фальшывая *kennekarte* — гэта яшчэ ня ўсё. Яна сапраўды вярнулася за пяць хвілінаў да пачатку камэнданцкае гадзіны, дзіўна ўзбуджаная, з вачамі, пачырванелымі ад сьлёз. Лукаш ні пра што не пытаўся. Той ноччу яна была яшчэ больш пяшчотнай, чым звычайна, пасля кожнага абдымку паўтарала: “Божа, як я цябе кахаю, ніколі не магла б кахаць нікога іншага так, як цябе”. Яго ўразіла нейкая заўзятая настойлівасьць у гэтай фразе.

Падчас чарговага візиту ў рыбіцкі фальварак пан Вітольд быццам нехаця паведаміў яму: “Пані Ёршуля была тут, на магіле Багдана. Прасіла вам пра гэта не казаць. Але не магу змаўчаць, бо небясьпека вялікая. Сядлыцы — невялікі горад, лёгка пазнаць знаёмы твар, а лайдакоў, спрытных на розныя паскудзтвы, тут хапае”.

Ён не згадаў Ёршулі пра размову з панам Вітольдам, толькі сказаў з ноткаю трывогі ў голасе, што нехта ў Сядлыцах нядаўна распытваў, дзе яна. Яна зьбялела, можа, здагадалася пра ўсё.

Пад канец ліпеня 1944 году, выбраўшыся на тыдзень у Рыбіцы (начаваш у пана Вітольда), ён часыцяком блукаў па лузе над ракою. Раз нават пазагараў у тым месцы, дзе ляжалі й кахаліся Ёршуля й Багдан. Ён уткнуў погляд у тое месца, дзе тады хаваўся сам. Затхнуўся, быццам бы нехта сашчапіў яму рукі на шыі. Здолеў, аднак, устаць і, хістаючыся на неслухмяных нагах, павалокся ў дамок пана Вітольда. На шчасьце, гаспадар быў у млыне.

Праз шмат гадоў, у Лёндане, ён прачытаў доўгае апавяданьне Альбера Камю “Заняпад”. Штодзённа ў амстэрдамскім бары “*Mexico-City*” парыскі адвакат Жан-Батыст Клеманс, “судзьдзя-пакутнік”, як чарвяка, залівае думку, што калісьці ня скочыў да Сэны, каб уратаваць дзяўчыну-самагубцу. З лёхаў ягонае памяці ўпарта выходзіць адная й тая ж сцэна, вінаваўца вінаваціць сябе і марыць пра “другі шанец на выратаваньне сябе разам з тапеліцай”. У апавяданьні Камю каменем падае сказ: “Адкрыю табе вялікую таямніцу, *mon cher*. Не чакай Страшнага Суду. Ён адбываецца штодзённа”.

Лукаш быў пад такім вялізным уражаньнем ад апавяданьня Камю, што выснаваў зь яго “сцэнічны маналёг” для “*The Sea-Gull Theatre*”. Аднак у маналёгу ён адкінуў усю рафінаваную маралістыку Камю, якая часамі занадта патыхала сафістыкай, каб

весьці размову толькі пра пачуцьцё віны, пра невыносны ціск віны. Лукаш быў вінаваты, няма чаго ўцякаць у двухсэнсоўныя пакутніцкія хітрыкі Камю. А можа, вінаватаю адчувала сябе й Уршуля? Можа, гэтыя дзеве складзеныя віны дакінулі свой абпалены крышталік да крышталізацыі іхнага каханья?

“Я разумеў аблудную штучнасьць гэтай думкі: вінаваты быў адзін я, ня Ўршуля. Нягледзячы на гэта, я ня мог разьвітацца з гэтай аблудай.

Я не ўсьведамляў, што сэнсоўна было б даць Уршулі ролю маўклівай парыскай дзяўчыны, абапёртай на мур маста на Сене, гатовай да самазабойчага скоку. Які сэнс? Жорсткасьці або падсвядомага імпульсу помсты Ўршулі? Уласнага патаемнага позірку ў бок Страшнага Суду, які адбываецца штодзённа?”

“У другой палове ліпеня 1944 году я вырашыў паехаць на пару дзён у Рыбіцы. Наша кладоўка апусьцела. У паветры віселі важныя падзеі (мы ня ведалі, якія, але беспамылкава адчувалі іх; натуральна, перш за ўсё мы думалі пра паўстаньне, але й пра наступ Чырвонай арміі таксама), трэба было назапасіць як найбольш ежы. На гэтым настойвалі абедзвэ мае спадарыні, Уршуля й цётка Яўгенія.

Я прыехаў рана, пан Вітольд без ваганья запрасіў мяне да сябе; пакой Багдана стаяў дагэтуль вольны. Мой гаспадар, цесна зьвязаны зь седлецкай АК, быў перакананы, што “нешта насоўваецца”. Ён не выключай таго, што праз два-тры дні будзе вымушаны падскочыць на пазычанай машыне ў Варшаву, такім чынам, падкінуў бы мяне з маімі пакункамі”.

Лукаш падклаў сабе пад галаву другую падушку. Ён быў дранцьвелы й зьмерзлы, коўдры болей ня грэлі. Усё меней бачыў ён за акном, цёмныя акуляры быццам загусьцелі. “Абы датрымацца да Падуі”, — прамармытаў ён. Чым менш ён бачыў за акном, тым больш ізаляваным ён адчуваў сябе. Шукаў зачэпак, каб выклікаць Мэры.

Зьвесткі пра набліжэньне фронту ляцелі адна за адною. І азначалі, што Рыбіцы будуць адрэзаныя ад Варшавы. Божа, а Ўршуля, а цётка Яўгенія? Натуральна, пан Вітольд пакінуў свой намер ехаць у Варшаву. Адноўчы ён прывёз з Седльцаў вестку, што там фармуецца маленькі аддзел АК, які намерваецца акружыць шляхамі, лясамі, прабірацца ў сталіцу. Кіраўнік пагадзіўся ўзяць з сабою Лукаша.

“Мы выйшлі з Рыбіц перад сьвітанкам, абыходзячы нямецкія гарнізоны й пастарункі. Казалі, што ў лясках ужо пракідаліся

савецкія патрулі. Нас было 10 чалавек, некаторыя ў вайсковых куртках і фуражках. Палова ўзброеных. Блукаючы, узіраючыся ў кампас, мы губляліся сярод сасновай гушчэчы, а арыентавацца пачыналі толькі на палянках. Кіраўнік апынуўся напышлівым недарэкам. Толькі празь некалькі дзён увечары мы згледзелі сьвятло й бляск кананады над Варшаваю. Было 1 жніўня. У маёй распаленай галаве панавала толькі Ўршуля, ледзьве прыгадваў цётку Яўгенію. Само будучае паўстаньне я ўжо тады вызначыў як “павальная польская памылка”, аднак я быў верны звыкламу пачуцьцю абавязку, безь ніякіх патрыятычных парываў.

Мы ўвайшлі ў Варшаву, перабягаючы ад камяніцы да камяніцы, з боку Волі. На рагу вуліцы нас павітаў нямецкі агонь, на ходніку мы адразу ж пакінулі двух забітых. Адразу ж потым адкрылася брамка і нас зацягнула ў тыповы вольскі падворак. Я ведаў гэты раён Варшавы. Мне ўдалося пераляцець на Халодную, кавалкам Жалезнай я дабег да Сеннай. Наш дом быў моцна пашкодзаны, але стаяў. Патрушчанымі сходамі, пераскокваючы празь некалькі прыступак, я дапяў да нашай кватэры. Уршуля сядзела ля цэла цёткі Яўгеніі, якая адразу ж па выбуху паўстаньня памерла ад завалы сэрца. Мы ўпалі адно аднаму ў абдымкі ледзь не над трупам. Ня мелі ні хвіліны лішняй, дом ледзь стаяў. Уршуля меркавала, што трэба бегчы ў “Злоту на Злотай”, дзе яна была кельнэркай, у падвалы. Сетка лёхаў у камяніцы на Злотай, хаця ўжо й перапоўненая, была разгалаваная і мела шмат “кішэняў”. Да таго ж нас тут ведалі. Грухай баевікоў камандаваў Гілер у даваенным капітанскім мундуры. З учорашняга дня ён аўдавеў. Ягоная жонка, Вялікая Акторка, загінула падчас спробы прабіцца на Маршалкоўскую.

(І ўсё ж, і ўсё ж... Я пазьбягаю ў маёй нямой аўтабіяграфіі апісваць Варшаўскае паўстаньне. Але хіба гэтага пазьбегнеш? Сэрца не вытрымлівае такога глыбокага зьзданьня, такога ўзаемапранікненьня патасу мужнасьці й геройства зь легкавернасьцю безь ніякай рэальнай альтэрнатывы. Можна, ніколі ў гісторыі трагічная веліч не суправаджалася крок у крок, як неадступным ценом, трагічнай нямогласьцю і незваротным насыпяваньнем паразы. Што рабілі такія, як я, ды іншыя жаўнеры Гілера, ня мае вялікага значэньня; скажам, што ўжо толькі намагаліся захаваць скупыя парэшткі ўласнай вайсковай годнасьці.)

Мы цудам перажылі ўсё паўстаньне ў сетцы лёхаў пад “Злотай на Злотай”. Усё было падарункам нябёсаў: здабыць нейкую ежу, злаўчыўшыся, паспаць на баку, праціснуцца ў адмысловы лёх, дзе можна справіць патрэбы. Гілер знаходзіў усё менш ахвочых да ваенных вылазак. І ўсё часцей вяртаўся на чале парадзелага

адзелу. Кахацца ў лёхах было забаронена, але гэтая забарона часыцяком ламалася. Парэшткі памерлых, пераважна старых, выносілі ўночы і клалі каля муроў. З прыхамаці капрызнага лёсу бомбы нас абмінулі.

Ну і пра што мы гаварылі? З тугою і горыччу чакалі канца. Мы ня ведалі падрабязнасцяў і пратаколу капітуляцыі, для нас яна была найперш выйсьцем пасья гэтулькіх падземных дзён і начаў на дзённае сьвятло, якое залівала руіны.

Як статак жывёлаў, нас пагналі ў Нямецчыну праз кантрольныя транзытныя лягеры. Абы толькі не згубіць Ўршулі, абы не разлучацца! У Нямецчыне частка адпала, іх узялі на працу баўэры, а частку размясьцілі там, куды і гналі — у разьбітых бараках пад Мурнаў у Баварыі. Гілер здолеў скантактавацца з палоннымі афіцэрамі ў Мурнаў. Неўзабаве скончылася вайна. Мы перліся на Запад, у І Дывізію Мачэка, мінаючы грамадкі жывых шкiлетаў у лахманах, якія з вызваленых канцлягераў валакліся на Ўсход, да няісных, напэўна, дамоў, да рэштак (у найлепшым выпадку) сем'яў. На амэрыканскіх, ангельскіх, францускіх і савецкіх жаўнераў мы глядзелі як на прыхадняў зь іншай плянэты.

У тэатры І Дывізіі Гілера адразу ж прызначылі кіраўніком, але мяне й Уршулю вабіла толькі адно: як найхутчэй выехаць да Вялікай Брытаніі.

У аповесці Пастарнака “Доктар Жываго” пад канец на сцэне з'яўляецца *deus ex machina* Эўтраф Жывага, усемагутны генэрал савецкага войску, каб заграць ролю зычлівага пратэктара сямейных недабіткаў. Яго адпаведнікам у нашым выпадку быў Пітэр Клібан, афіцэр сувязі пры І Дывізіі. Малодшы брат майго й Уршулінага бацькі энэргічна намі заняўся. Ня толькі забраў нас на першы ж транспарт да Брытаніі і пару дзён гасыцяваў у амэрыканскім ваенным гатэлі “*Marble Arch*”, але й дапамог знайсці пусты і ладны пакой у цэнтры *Camden Town* і заплаціў за яго (бо ў нас не было ні шэлега) аж за паўгады. На трэці дзень ён паляцеў у Штаты: “За паўгады вы зможаце ўладкавацца ў Лёндане”. Па-польску ён гаварыў з выразным амэрыканскім акцэнтам, але правільна.

Так пачаўся лёнданскі разьдзел. Няцяжка было знайсці занятак, нават ня ведаючы мовы, галоўнай праблемай было знайсці працу на паўдня, *part-time job*, а нам трэба было менавіта гэта. Мы ўжо ведалі, што пасья абеду мусім вучыць ангельскую і наведваць Драматычную Акадэмію, якую меў на Голбарне “*The Sea-Gull Theatre*”. Аднак і гэта атрымалася. Зь сёмай да першай я мыў рандолі, талеркі і прыборы ў гатэлі на Гайд Парк Корнэр, і ў той жа час Уршуля працавала ў пральні на Кэмдэн Таўн. *Cambridge*

Proficienty даваў магчымасьць хутка і добра вывучыць мову. У Драматычнай Акадэміі мы аціраліся, каб патрапіць у ангельскі тэатар. Дырэктар “*The Sea-Gull*” Theatre Кенэт Мэдакс на лекцыях акадэміі ўважліва прыглядаўся да такіх, як мы, аспірантаў. Часамі, маўклівы й засяроджаны, ён нагадваў цярплівага вудаля, што гадзінамі чакае трымценьня паплаўка”.

Такім чынам, выглядала на тое, што ўсё склалася так, як яны абое хацелі, хаця падобны рытм жыцця вымагаў вялікіх фізычных высілкаў. Прачыналіся ледзь прытомныя, вечарамі валіліся на ложку, учадзелья ад прамінулага дня. І нечакана паміж імі вырасла шкляная сцяна, збудаваная ня толькі стомаю. Яны ўзводзілі гэты мур абое ці яго узьнесла адна Ёршуля? Хутэй другое. У нямой аўтабіяграфіі Лукаша гэты трохгадовы пэрыяд быў суцэльным жахам. Спачатку ён бачыў прычыны ў ейнай “лобоўнай абстынэнцыі”, такой моцнай, што гнеўнымі позіркамі вітала яна кожнае набліжэньне да ейнага ложка і нават кожнае пяшчотнае слова. Калі каханьне не саступае месца прынамсі пяшчоце, то можна казаць пра незваротную крызу. З дня на дзень яна няўхільна ператваралася ў іншую жанчыну. Калючая і незадаволеная, поўная нявыказаных прэтэнзіяў, часам нават правакацыйная, калі, напрыклад, ні з пушчы ні з поля, без усялякае прычыны, узгадвала цяпло Багдана. Праз шмат гадоў, калі ўсё зьмянілася і вярнулася даўняе каханьне, ён так і ня здолеў зразумець, што ж гэта было цягам тых трох гадоў. І ня мог адолець страху апечанага на малацэ, які дзьмухае на вадку і які ў кожным халодным паўтоне, выпадковым і нязначным, ужо чуе набліжэньне непагоды. Можна, яна мела кагосьці ў часе той раптоўнай зьмены? Ён быў упэўнены, што не. Гэта было нешта іншае, што сьведчыла пра сужыццё некалькіх розных асобаў у адной. І гэтыя іншыя асобы могуць ніколі ў жыцці ня выйсьці на яву, але могуць і раптоўна закрычаць поўным і зьмененым голасам, якога нішто ня можа суцішыць, апроча вяртаньня хвалі каханьня.

Папераджальныя кроплі доктара Мэйх’ю, якія Ёршуля капала яму ў вочы перад сном і пасья прабуджэньня, трацілі сваю моц. Рэшта зроку зьнікала, ён пра гэта ведаў. Як ведала і Ёршуля, хаця й катэгарычна адпрэчвала. Даўня сьпешка пры напісаньні нямой аўтабіяграфіі набыла характар спалоху. Ці датрываюць вочы да апэрацыі хоць бы ў такім стане? Ён ня быў у гэтым упэўнены. Ня тое каб цені, што атачалі яго ўсё больш настойліва, былі ўмоваю *sine qua non* ягонага прадырмства. Але калі ён асьлепіне зусім, усё страціць сэнс. Пакуль што, напружваючы рэшткі зроку пад цёмнымі акулярамі, ён нешта ўсё ж бачыў, і ціхі, але абавязковы

акампанэмент суправаджаў ягонья ўспаміны. Сьпешка вымушала яго да скаротаў. Цяперашні страх з добрым дамешкам панікі ператварыў яго ў стаэра, у якога перад фінішам заплятаюцца ногі, які адчувае спакусу сысьці з дыстанцыі і выцягнуцца побач з дарожкаю на траве.

Аднак ён працягваў, можа, яго падтрымлівала адчуваньне, што фініш блізка, хаця яго й не відно.

У сярэдзіне трэцяга году навучаньня ў акадэміі на Голбарне ягонаі ангельшчыны ўжо хапіла, каб падаць голас (Уршуля, якая сядзела ля яго, паглядзела скоса й спалохана). Тады аналізавалі тэатар Чэхава. Ён даволі коратка распавёў пра сваю тэорыю і кутнім зрокам заўважыў, што Кенэт Мэдакс падняў вочы й адчувальна выпрастаўся над сваёй вудая.

Потым Кенэт запрасіў яго ў свой кабінэт. “Я нічога вам не абяцаю, але шанец дам. Прашу вас у вольныя хвіліны накідаць праекты інсцэнізацыі “Іванова” й “Чайкі”. Калі яны мяне пераканаюць, падпішам дамову, вы станеце нашым рэжысэрам і атрымаеце актораў”. Лёгка сказаць: у вольны час. Але ён згадзіўся адразу ж, выставіўшы ўмовы. Найперш, ён пакажа ўсёй трупце сваю рэдакцыю “Белых ночаў” Дастаеўскага, са сваёй жонкай Уршуляй, амаль без дэкарацыі. Хацеў бы паказаць рэч у расейскім арыгінале, але ўршуля слаба ведае мову. Таму яны будуць граць па-польску, пастаноўка доўжыцца каля 50 хвілінаў. Мэдакс запытаўся, якія адносіны гэта мае да Чэхава. Лукаш адказаў, што яму цяжка патлумачыць, але яму гэта вельмі патрэбна. Мэдакс хітнуў галавою: “Згода”.

Нялёгка было ўпрасіць Уршулю. Яна зацята паўтарала: “Не, не”, — але ўрэшце згадзілася.

Сталася тое ж, што ў Гародні. Гэты шэпт каханьня, што толькі зацьвітае (“кветка, створаная, каб хоць хвілю пабыць ля твайго сэрца”), авеяны атмасфэрай, якая была адным са складнікаў драматычнага мастацтва Чэхава, захапіў гледачоў акадэміі і “*The Sea-Gull*” Theatre. Імпрэзу паўтарылі двойчы, далучыўшы да праграмкі ангельскі тэкст польскай сцэнічнай вэрсіі. Рэакцыя была болей, чым прыязная.

І ўршуля зноў адкрылася Лукашу, як падчас гарадзенскіх “Белых ночаў”. Са скурушлівым плачам зноў стала ягоною сястроў-жонкай. Гэтым разам назаўжды.

Пазьней, калі Лукаш падпісваў кантракт, Уршулю згадзіліся далучыць да трупы ў якасьці акторкі; але толькі для пастановак Лукаша, зважаючы на яе недастатковую ангельшчыну.

“Варта дадаць толькі тое, — апошнім высылкам волі бег Лукаш да мэты, — што цягам сарака гадоў я зрэжысаваў больш за 100

пастановак, клясычных і найноўшых, з шырокім нацыянальным дыяпазнам (некалькі польскіх), мяне лічаць — бязь лішняй сьціпласьці — адным з найвыбітнейшых рэжысэраў сьвету, а ў 1968 годзе я стаў галоўным рэжысэрам “*The Sea-Gull*” Theatre. Мы здаўна жылі ў доме на Ёімблдоне, які набылі за заробкі, без зацягваньня пазыкаў, неўзабаве пасля падпісаньня кантракту. Вызначалі мяне *Russian-born*, я дамогся, каб пісалі *Polish-born*, хаця дапраўды меў права на абодва вызначэньні. Уршуля пакінула акторства і перайшла на працу ў тэатральную адміністрацыю.

Мая нямая аўтабіяграфія вымагае пэўнай маралізацыі. Яна датычыць ролі “Белых ночаў” у маім жыцьці, у павязі з роляй Чэхава. (Забыўся напісаць вышэй, што мае дэбютныя інсцэноўкі “Іванова” і “Чайкі” крытыка прыняла востра непрыхільна, аднак пад ціскам публікі рэцэнзіі зьмянілі танальнасць на адваротную; рэцэнзэнты зьлітаваліся, а потым нават пісалі: “З гэтай пары так належыць граць Чэхава”.) Вяртаюся да маралі, тым больш што мае сілы зараз сапраўды заканчваюцца. Мараль, я думаю, такая. Сьвядома ці несьвядома, расейцы бачаць у каханьні “прыўкрасную хваробу”. Антыбіётыкам, які вылечыць “прыўкрасную хваробу”, ёсьць яшчэ большае каханьне. Ні ў воднай літаратуры сьвету падсьвядомая вера ў лекі каханьня не зьяўляецца такой моцнай. Я гэта зразумеў па параўнальна невялічкім матыве на старонках “Белых ночаў”, дзе пецяярбургскі самотнік лечыць *Настеньку*, а яна несьвядома выцягвае яго каханьнем з хваробы самоты (перыфраз *подполья*) і сама выходзіць на сьвет са свае шкарлупіны, дзякуючы ягонаму каханьню. Нават прыўкраснае “Першае каханьне” Тургенева (я заўжды горача, але безвынікова марыў перарабіць ягоны твор для сцэны) ёсьць нечым падобным да жорсткіх і балючых дзеяньняў хірурга, якія ланцэт каханьня вытварыў на хлопцы-падлетку. У гэтым хаваецца ўся мая таямніца. Як лянцэт адбіўся на маім асабістым жыцьці, я ўжо распавёў.

У 1989 годзе я пайшоў на позыю пэнсію. Я мог бы — і хацеў бы — працаваць далей, да самае труны, але абазвалася хвароба вачэй. Вылечная? Не? Ці ачнуцца вочы пасля апэрацыі? Хутка выявіцца. Калі нехта так кахае, як я Ёршулю, цяжка супраціўляцца сьмешнаму імкненьню да несьмяротнасьці.

Заканчваю маю нямую аўтабіяграфію 13 сьнежня 1998 году. Пасьлязаўтра мы ляцім у Вэнэцыю. З слыхавым апаратам, які Ёршуля набыла мне ўчора. Ён дапамагае, але трэба навучыцца надзяваць яго і здымаць на ноч”.

ТВАРЫ ВЭНЭЦЫІ

Вэнэцыя, самае неверагоднае зь месцаў...

Томас Ман,
“Сьмерць у Вэнэцыі”

Albergo “Goldoni”, дыхтоўны двухпавярховы “тэатральны гатэль”, яшчэ сьвяціўся пусткаю. Нікога не было на другім паверху, у рэстаранцыі накрывалі толькі некалькі столакаў у куце каля кухні. Іхны нумар, ладны й зручны, быў на трэцім паверху (зь ліфтам). Уршуля распакавала валізкі, разьвесіла вопратку па шафах і зьвяла Лукаша ўніз. Яны як селі ў гатэльным бары, то ўжо зь яго й не выходзілі. Не хацелася вячэраць, затое выпілі пляшку віскі (здаўна не ўжыванага!). Калі апоўначы вярнуліся ў нумар на моцным падпітку, Уршуля здолела толькі скінуць сукенку і ў бялізьне ўсунулася пад коўдру. Заснула яна хутка, забыўшыся дапамагчы Лукашу распрануцца, як распранала яго штовечар.

Ён скінуў пінжак і ў цёплым шляфроку сеў у фатэлі ля вакна. Сьвяціў толькі начнічок на століку ля ягонага ложка. Вакно выходзіла за *Zattere*, на тым баку каналу выразны быў відарыс выспы *Guidecca* з купалам вялікага касьцёлу. Некалі гэта было вэнэцыянскае гэта, а зараз раён уражваў занядбанасьцю й брудам, быцца вэнэцыянцы цягам стагодзьдзяў хацелі пазьбегчы любых разбурэньняў і перабудоваў.

Лукаш аж трымцеў ад раптоўнага ўзбуджэньня. Ён бачыў празь цёмныя акуляры лепей, нашмат лепей, чым у Лёндане. Што здарылася? Іншае месца, іншы краявід, іншы клімат прамылі яму сьляпяны вочы? Ён зняў цёмныя акуляры й бачыў яшчэ лепей. Захацелася пабудзіць Уршулю, але ён падумаў, што гэта, можа, кароткачасовая ілюзія. Але яна не была кароткачасоваю, таму можна было паверыць, што й ілюзіяй не была. Зь цяжкасьцю ён авалодаў сваім экстазам. Але ж ён не памыляецца! Часты госьць, нават жыхар Вэнэцыі ў даўнія часы (сам або з Уршуляй) падчас міжнародных тэатральных фэстаў і дэбатаў, ён ведаў горад някепска. І цяпер беспамылкава бачыў, бачыў на тым баку бераг, аб які з шумам разьбіваліся хвалі, убогую надбярэжную вулку, велічны купал касьцёлу Збаўцы. З шумам. То бок чуў ён таксама лепей. Гэта ён мог прыпісаць слыхавому апарату, але паляпшэньне вачэй было сапраўды навіной.

У яго не было ні сілы, ні ахвоты пераходзіць у ложак. Сьпяраша ён задрамаў, а потым глыбока заснуў у фатэлі. Першая

вэнэцыянская ноч была нечаканым адраджэньнем, смакавала, як пшчасьлівыя мінулыя часы.

На сьвітанку — было яшчэ цемнавата — Уршуля абудзіла яго пацалункам і словам “прабач”. Яна вінаваціла сябе за ягоную сядзячую ноч. А ён таямніча ўсьміхнуўся, схваўшы сваю “неспадзяванку” на пазьней.

Да Падуді дабраліся рана, на аўтобусе, які ішоў з пляца перад чыгуначным вакзалам. Уршуля не магла не заўважыць зьменаў, якія ў ім адбыліся. Ён быў жвавейшы ў хадзе, без дапамогі сеў у аўтобус, прыляпіўся тварам да шыбы, каб нічога не ўпусьціць з краявідаў. І, што нязвычайна, на ягоных вуснах блукала далікатная ўсьмешка.

— Лукаш?

— Я не сьпяшаўся табе расказаць, каб не сурочыць. Я лепей бачу, лепей чую, быццам памаладзеў. Можна, увогуле апэрацыя не спатрэбіцца?

Яна ўзяла яго пад руку і моцна прыціснула да сябе. Яе твар пасьвятаеў: “Хай паглядзіць прафэсар Антыноры”.

Праз паўгадзіны аўтобус спыніўся на вялікім падуанскім пляцы, які некаторыя (небеспадстаўна) лічаць найпрыгажэйшым пляцам сьвету. Яны запыталі дарогу да вуліцы Сьвятога Антонія, што за Базылікай. Ішлі нармальным крокам, па дарозе зайшлі да ўжо люднай у гэты час Базылікі. У тлуме праціснуліся ў адзін з бакавых алтароў. Яны ня ведалі, як трэба маліцца, а таму толькі паўтаралі ў думках бязладныя просьбы, у якіх найчасьцей гучала “памажы” і “ацалі”. Абодва адчулі дзіўную палёжку, голасны харальны сьпеў пад галоўным алтаром мякка абвяваў іх, як некалі высокія травы ў Рыбіцах. Лукаш прыгадаў сваё лагво ў папараці. Ён сплёў далоні, сугаргава сьціснуў іх, прамармытаў нешта незразумелае. Уршуля глядзела на яго скоса, здзіўлена й крыху спалохана.

Да старога палаца, у якім славуты Антыноры заснаваў ужо досыць даўно сваю афтальмалягічную клініку, было некалькі сотняў мэтраў ад Базылікі. Ім быў прызначаны час для першага візыту. Іх прыняў асыстэнт прафэсара, мілы малады чалавек. Пад грукат свайго сэрца Лукаш чакаў спадзяванага таемна вэрдыкту.

— Гэта часовая, дастаткова частая папраўка, — сказаў асыстэнт, — ваш агульны стан не зьмяніўся. Папраўка можа доўжыцца аж да апэрацыі. Прашу вас прыехаць 6 студзеня. Мы павінны падрыхтаваць вас да апэрацыі 7 студзеня. *Sir Luke*, — дадаў ён па-ангельску, — гэта гонар для нас.

Уршуля вывела яго з амбуляторыі, сам ён ледзь ішоў, ногі пад ім угіналіся.

— Хочаш зайсьці ў капліцу *Giotto*? — спыталася яна.

— Не, ня сёння, я зноў пачаў горш бачыць. Давай вернемся ў Вэнэцыю.

На зваротным шляху ён апусьціў галаву і, здаецца, драмаў. У Вэнэцыі яна была вымушаная з дапамогаю кіроўцы вывесці яго з аўтобуса. На шчасьце, на прыстані ўжо чакала маторка да Акадэміі. Там трэба было выйсьці, каб даехаць да гатэлю на *Zattere*.

Ён упаў у фатэль ля вакна і зноў адчуў учарашнюю вастрэню зроку. Можна, гэта залежала ад яснасьці вэнэцыянскага паветра, вады і неба, якія рэзка шарэлі ў Падуі? Што б ні было прычынаю — можна, нэрвовасьць падчас агляду ў падуанскай клініцы, якая змянілася спакоем у вэнэцыянскім гатэльным пакоі — ён добра бачыў, нават у падрабязнасьцях, транспартныя чоўны, якіх абганялі пасажырскія параходы, добра чуў чысты гук сырэнаў. Адразу ж адчуў, як адступае прыгнечанасьць. Іншым поглядам зірнуў на Ёршулю, што стаяла побач.

— Папрасі, каб нам падалі абед у пакой, — сказаў ён. — Пасля абеду пойдзем на каву ў “*Florian*”. Памятаеш “*Florian*” на пляцы Сьвятога Марка?

Натуральна, яна памятала. У прыгожай і прасторнай кавярні штодня сустракалася тэатральнае брацтва, якое раз на некалькі гадоў зьяжджалася з усяго сьвету на фэстывалі й сымпозіюмы ў адным з вольных узімку павільёнаў Біенале.

Так, галоўным чынам узімку. Якімі рознымі бываюць вэнэцыянскія зімы! Часам, хоць і рэдка, сухія і прыемна халодныя, як цяпер, бяз сонца, праўда, але прасьветленыя ясным струменным паветрам, якое няспынна плыве з лагуны. Гэта былі прыўкрасныя зімы, вольныя ад неспадзяваных пралётных дажджоў і марудных залеваў, якія да каленяў запаўняюць басэйн на пляцы Сьвятога Марка. Можна было хадзіць і хадзіць, завулкамі і берагамі каналаў, з аднаго *campo* на іншае, заглядаючы па дарозе ў касьцёлы, надоўга спыняючыся перад фасадамі вэнэцыянскіх палацаў, тых неверагодна лёгкіх цудаў архітэктанічнай інкрустацыйнай сеткі, са схаванымі чарадзейнымі садамі, бачнымі праз краты брамаў. “*Florian*”, шумны й тлумны ў часы міжнародных зьездаў, старасьвецкі, элеганцкі, абвешаны жырандолямі.

У той дзень там было чалавекі са два. Адзін зь іх, пабачыўшы Лукаша й Уршулю, сарваўся з крэсла з крыкам: “Люка! Люка!” Уршуля выкрыкнула: “Таніна!”

Таніна Таніні, самы знакаміты Арлекін у гісторыі тэатру, магічны “слуга двух гаспадароў” з камэдыі Гальдоні, некалі вядомы на ўвесь сьвет, зараз стары, як Лукаш, або, прынамсі, як Уршуля, шматразовы госьць (разам з вэнэцыянскай трупай) у “*The Sea-Gull*”

Theatre. Стары і нізкі, як прыгнецены векам да зямлі, але такі пругкі ў рухах, можна было чакаць, што зараз ён зробіць адзін з тых камічных піруэтаў, якія калісьці асьляплялі глядачоў.

Ён вельмі ажывіўся пры століку, гаварыў і гаварыў, быццам год ні з кім не дачыняўся, не даваў ім слова ўткнуць. Сьмяяўся, як даўней, але вока знаўцы тэатру бачыла пад тым сцэнічным сьмехам ягоны твар; твар сумнага блазна. Ці можа быць нешта больш сумнае, чым сум блазна, чым паяц, які безупынку пацьвельваецца, а сам унутрана вынішчаны?

Таніна жыў у Вэнэцыі адзін, у вялікіх і вычварных апартамэнтах каля *Canal Grande*. Цяжка сказаць, ці быў ён канчаткова забыты. Уласна кажучы, ён перастаў жыць, выступаць і шукаць таварыства даўніх сяброў пасья таго, як у дваццаць гадоў памерла ад лейкеміі ягоная адзіная дачка, студэнтка-мэдычка, а неўзабаве (здаецца, праз тры месяцы) за ёю пасьпяшалася матка.

У гэтай няспыннай балбатлівасьці, у рэфлекторнай эквілібрыстыцы старога цела, у пастаянных выбухах фальшывай весялосьці адчувалася нейкая мэта. Таніна ўжо не вытрымліваў свае самоты — урэшце, ён сказаў пра гэта адкрыта — і прасіў іх, сяброў з тэатру “Чайка” ў Лёндане, сяброў, якіх “палюбіў зь першай сустрэчы”, каб пераехалі з гатэлю да яго. Яны згадзіліся пасья вельмі кароткіх роздумаў. Каб можна было зазірнуць у душы Лукаша й Уршулі, мы б пабачылі тую ж карціну: патрэбу нечай прыязнай прысутнасьці ў момант цяжкіх выпрабаваньняў.

Прыпынак на Вялікім Канале, дзе трэба было выходзіць, каб дайсьці да жыльля Арлекіна, быў заўжды малалюдны. Комплекс дамоў вакол прыстані ствараў уражаньне шчыльна закрытай крэпасці. Ня верылася, што некалькі каменных прыступак і каванья дзьверы вялі да такіх багатых і рафінаваных апартамэнтаў. Доўгі, цёмны калідор разгаліноўваўся на два шэрагі пакояў зь яснымі, сьветлымі вокнамі, што выходзілі на *campo*. І таксама адтуль, праз шырокія дзьверы з *campo*, можна было патрапіць у кватэру. Два разгалінаваньня шэрагі пакояў выбягаі зь вялікага, засаджанага кветкамі, *patio*, пакрытага рухомым брэзэнтавым дахам. Стары стол з масьўнымі лавамі падказваў, што ў пагодныя дні *patio* было сталоўкай. У адным шэрагу пакояў самотна жыў Таніна Таніні, другі адкрыў для сваіх гасьцей. Пакоі былі цудоўна мэбляваныя і прыбраныя да прыезду Лукаша й Уршулі. Па дробязях у чатырох вялікіх, сьвежавычышчаных пакоях лёгка было адгадаць, што некалі тут жыла ўся сям’я, Арлекін з дачкой і жонкай. Асірацеўшы, ён перасяліўся ў другі шэраг, а гэты зачыніў і выключыў з жыцьця. Такія шыкоўныя апартамэнты ў сэрцы Вэнэцыі не здзіўлялі. Вялікі вэнэцыянскі

Арлекін лічыўся, асабліва дзякуючы замежным гастролям, вельмі багатым акторм, адным з найбагацейшых у Італіі. На сцэнах усяго сьвету ён шалеў як непараўнальны герой камэдыі Гальдоні, а ў жыцьці быў слугой дзвюх спадарынь, дачкі й жонкі. Лёс загадаў яму сысьці са сцэны і самотна чакаць сьмерці ў гэтай амаль падземнай сямейнай Вэнэцыі.

Ён стаўся неразлучным спадарожнікам іхных шпацыраў; як карэнны вэнэцыянец, паказваў ім рэчы й месцы, да якіх яны не траплялі або якія прапускалі падчас сваіх даўніх, зрэшты, вельмі пасьпешлівых наездаў. Даведаўшыся ад Уршулі пра мэту цяперашняга падарожжа, пра пагрозу, што вісела над Лукашам (*povero Luca!*), ён амаль граў ролю ягонага прыдворнага блазна, каб толькі выбавіць яго з прыгнечанасьці. А прыгнечанасьць расла, яе выклікалі пакутлівыя арэлі: Лукаш то бачыў лепей, і сэрца ягонае поўнілася надзеяй, то горай (часамі аж да мяжы сьлепаты) і падаў у роспач. Роспач выяўлялася ў адной думцы: “Я болей ня ўбачу Ўршулі!” Чым больш адчуваў сябе падвешаным паміж надзеяй і роспаччу, тым больш уласьніцкімі рабіліся ягоныя пачуцьці да Ўршулі. Закаханы ў яе зь дзяцінства, даведзены гэтым каханьнем да ніколі не забыванай віны, цягам трох лёнданскіх гадоў атрымліваючы ад яе кожную хвіліну раны, і зараз, стары, стоячы на парогу магілы, ён дайшоў да сэнтымэнтальнай жарсьці, якая пярэчыла ягонаму ўзросту. Уршуля, не жадаючы хаця б зьлёгка параніць ягоныя пачуцьці, часам няздольная была схваць свайго спалоху. Яна адказвала яму ўзаемнасьцю, зараз ужо без усялякага ценю, а некалі ж згіналася пад цяжарам ягонага каханья.

Набліжалася Божае Нараджэньне, пуставатая да гэтага часу Вэнэцыя прыцягвала ўсё болей замежных і італьянскіх турыстаў, шумела і пенілася, тлумы віравалі на пляцы Сьвятога Марка і ў ваколіцах, пад Палацам Дожаў, на Мосьце Ўздыханьяў, ля лёхаў *Piombi*. Цяжка было ўбіцца ў рэстараты, перад крамамі стаялі чэргі. Да Карнавалу было далёка, але карнавальныя тэатральныя спробы, як струменчыкі, усьлізгвалі ў шырокую перадсьвяточную плынь. Усюды былі маладыя, асабліва ў карнавальных строях, часам у групах, часам парамі. Вэнэцыянская карнавальная фантазія невычэрпная, вытанчаная да вычвару ў праектах строяў, у характарызацыях, у акторскіх імправізацыях, у гатовасьці да танцаў і забаваў. Некалі вэнэцыянскі карнавал цішком праводзіў выпадковых партнэраў у альковы, а цяпер атросься ад даўняй галантнасьці залётаў і ў нічым не скаванай любоўнай свабодзе наблізіўся да шаленства й апантанасьці ў стылі Рья дэ Жанэйра.

Часам у тлуме іх спынялі мінакі. Уласна кажучы, затрымлівалі, абдымалі, сыскалі і цалавалі Таніна Таніні.

Калі яны вярталіся дадому позна і Таніна нарэшце пакідаў іх адных, Уршуля клала Лукаша спаць (ён засынаў хутка, але ніколі без пацалунка на дабранач) і, нечакана пакутуючы ў Вэнэцыі на бяссоньніцу, клалася ў ложка з прывезенай зь Лёндану кніжкай. За вакном прыпадала да зямлі зімовая вэнэцыянская ноч, шэрасьць, размяшаная ў цемры.

Яна прывезла зь Лёндану свежавыдадзеную кніжку Тоні Танэра “*Venice Desired*”. Кніжка была зборам інтэлігентных, закаханых у горад эсэяў выбраных пісьменьнікаў; як тых, хто застаўся ў мінулых стагодзьдзях або на іхным пераломе, гэтак і новых (як сам Танэр, выкладнік ангельскай і амэрыканскай літаратуры ў Кэмбрыджы). Лорд Байран, Джон Раскін, Генры Джэймс, Гуго фон Гофманшталь, Марсэль Пруст, Эзра Паўнд у пэўнай ступені — няважна цяпер, у якой — глядзелі на сьвет праз прызму Вэнэцыі.

Ці існавала нешта такое, як прызма Вэнэцыі? Уршуля, ад раньняй маладосьці звязаная з тэатрам праз брата, каханка й мужа, хутка зразумела, што “прызма” слова ў гэтым выпадку як эфэктнае, так і невыразнае. Кожны зь пісьменьнікаў у анталёгіі Танэра ў той ці іншы час, а ў некаторых выпадках і пажыцьцёва, быў часткай Вэнэцыі й здолеў пабачыць адзін зь яе шматлікіх твараў. Меў рацыю Томас Ман, пішучы ў аповесці “Сьмерць у Вэнэцыі” пра “самае неверагоднае зь местаў”. Твары, твары Вэнэцыі. Усе слынныя месцы валодаюць незьлічонай колькасьцю твараў, мінамі, ня менш шматлікімі й нацыянальнымі, чым гэтае места ў лагуне, але не такімі інтымнымі, пранізьлівымі для тых, хто жыў тут стала або хоць некаторы час. Танэр змог задумаць і выдаць сваю кніжку бязь цяжкасьцяў, бо так проста падабраць пісьменьнікаў, прашьтых сьмяротнай стралой Вэнэцыі. У кожным з твараў Вэнэцыі, быццам прызначанай толькі для цябе, уражвае іншы выраз. Вось яно, “самае неверагоднае зь местаў”, якога не параўнаеш ані з Парыжам, ані з Рымам ці Флярэнцыяй. Адзін з паэтаў сказаў: “Гэтае места было збудавана выключна для мяне”.

Часам Уршулі падавалася, што й для яе, хаця яна трымалася сьціплай думкі пра сваю асобу. Яна ня знала да гэтага часу гораду, які быў бы нагэтулькі падобны да жывой істоты, якая пульсуе жыцьцём й адначасна заражаная сьмерцю. З хваляваньнем чытала яна ліст Раскіна да амэрыканскага гісторыка мастацтва Нортана: “Я вельмі рады, што вас цікавіць Вэнэцыя. Цяжка знайсці тэмаць больш прыўкрасны. Для мяне ён зараз занадта вялікі”. Завялікі для аўтара “*The Stones of Venice*”! А ўсё ж Раскін меў права напісаць

так. Вэнэцыя неяк адразу ж робіцца завялікай для сваіх нявольнікаў.

Уршуля паварушылася ў ложку, здзіўленая словам “нявольнік”. А так жа. Нават некалькіх дзён хапіла, каб адчуць сябе ўзятай у няволю. Можна таму, што Вэнэцыя цябе атачала, паглынала, чаравала і ўрэшце адкідвала нешта неспазнанае. Вэнэцыя была для жанчын каханкам, а для мужчын — каханкай. І дазваляла паверыць, што гэтае каханьне — вечнае. У выпадку Байрана каханьне было фізычным. Ніколі ён не кахаўся так аддана, так жарсна, як тут. Яго апанавала нейкае любоўнае вар’яцтва. Здаралася, ён авалодваў трыма кабетамі за дзень, безь перабору ў іхным сацыяльным становішчы. Ён верыў, мусіў верыць, што ніхто ня згасіць гэтага польмя. Зацягваючы ў свой пакой кабет з народу, жонак простага люду, прыўкрасных, але брудных і сьмярдзючых, ён кахаў іх, быццам справа вялася пра рытуал каханьня, а не пра звыклае фізычнае злучэньне. Рытуал, якому нельга замінаць.

Якую ролю грала ў Вэнэцыі каханьне, Уршуля ведала з кніг. Чаго яна ня ведала й адкрывала толькі зараз (няважна, што яна была старой кабетай побач са старым мужчынам) — таго, што флюіды каханьня вісяць тут у паветры, як летам гнільня і атручаныя міязмы лягуны, апісанья ў аповесці Мана. І зноўку, і зноўку, чытаючы кніжку Танэра, яна пераконвалася ў абсалютнай унікальнасьці гэтага места.

“Камяні Вэнэцыі”, касьцёлы, жывапіс, гульня архітэктуры з капрызным небам, залатыя, сапфіровыя, яшмавыя інкрустацыі, мора, якое грае ўсімі адценьнямі, “райскае места”, выгнанае з раю, мармуровы лес будоўляў: у гэтым глыбока патануў, намагаючыся забыцца пра рэальны сьвет, Джон Раскін. Ён быў закаханы ў вэнэцыянскае каралеўства мастацтва, як Байран — у несканчоны карагод кабет. Ля яго была маладая жонка, бедная Эфі, зь якой ён так і не ажыццявіў шлюб. Байрана натхняла адкрытае, гладкае і загарэлае жаночае цела; Раскіна ашаламляў “эратызм колераў”, у экстазе прыцягвала і адштурхоўвала, як у сэксуальным акце, артыстычная дасканаласьць скульптур, карцін, фрэскаў, архітэктанічных кшталтаў. Празь некалькі гадоў Вэнэцыя, як бачым, сталася для яго “завялікай” (Вэнэцыя, неахопны шэдэўр мастацтва), але аднойчы ўражаны яе веліччу, ён ня мог пазьней задаволіцца нічым меншым. Чытаючы пра Раскіна ў кніжцы Танэра, Уршуля на імгненьне ўваходзіла ў іншае каханьне, такое непадобнае да зямнога каханьня Байрана й такое зь ім спакроўленае. На гэтым, у істоце рэчаў, і палягалі няўлоўныя рысы Вэнэцыі адзінай, рэальнай у сваёй матэрыяльнасьці аж да апёку

вачэй, што глядзяць на яе, і далоняў, што дакранаюцца да яе; і ў той жа момант яна быццам даганяе позіркам павеўны сон пра самую сябе. Яна была месцам розных, амаль сувэрэнных элементаў, якія мараць злучыцца ў цэласць. Гэта адрозьнівала Вэнэцыю ад іншых сьлінных местаў, гэта надавала ёй спэцыфічны характар: яе прагненьне цэласці ніколі не было задаволенае. Яна была месцам местаў, згущэньнем сьветлых нерухомых зорак, быццам прыбітых да фірмаэнту. Амаль засынаючы перад сьвітанкам, Уршуля раптам прыгадала ангельскага пісьменьніка, якога не было ў анталёгіі “*Venice Desired*”. Некалькі гадоў таму — калі тэатар “Чайка” “прымерваўся” да *Hadriana VIII Fredericka Rolfe, Barona Corvo*, ёй парэкамэндавалі дзіўную біяграфію гэтага пісьменьніка “*The Quest for Corvo*”. *Rolfe* жыві доўга і памёр ад нястачы ў Вэнэцыі, няшчасны і ніколі не насычаны гомасэксуаліст, аўтар кніжкі “*The Desire and the Pursuit of the Whole*”. Прагненьне і шуканьне цэласці (або паўніні), вэнэцыянская прага і вэнэцыянскі пошук. Але прыцягальная чароўнасьць “самага неверагоднага места” ўласна і палягала на тым, што гэтая прага мусіла застацца незадаволенаю, а гэты пошук — марным.

Але перад тым, як заснуць, закальханая цішай глыбокай вэнэцыянскай ночы, Уршуля прыгадала яшчэ адную рэч, якую з ранку насіла ў сабе. “*Herald Tribune*” на “культурнай” старонцы паведаміў, што заканчваецца падрыхтоўка да выставы Борхеса, сына Вэнэцыі, які сам яе абраў, да стагодзьдзя ягоных народзінаў. Вэнэцыянскі палац над Вялікім Каналам пакажа ўсё, што засталася ад яго, скрупулёзна падрыхтаванае ягонай японскай, нагэтулькі маладзейшай за яго, удавою. “Перад вачамі гледачоў ажыве Вэнэцыя Борхеса”, — пісаў журналіст. І дадаваў: “Горад, які ў адной з навэляў названы “скрыжаваньнем крышталю і змроку”. “Ці пісаў ён гэтую навэлю, быўшы ўжо сьляпым?” — задумалася Ўршуля. І гэты дзіўны сымбіёз “крышталю й змроку” нарадзіўся зь візіі сьляпога? Ці менавіта гэтакім “самае неверагоднае зь местаў”, каштоўны й заўжды зіхоткі дьямэнт у лягуне, пакажацца Лукашу, калі падуанскі судатворца атрымае паразу? Вечны крышталёны паўзмрок, у нечым такім можна жыць, у ім яшчэ шмат гадоў пражыві вялікі й сьляпы Борхес.

Перад тым, як згасіць сьвятло, яна паглядзела на Лукаша. Ён ляжаў масіўны, адварнуўшыся ад яе, угінаў ложка сваім цяжарам. Яна павольна прысунулася да яго, прыльнула ўсім целам да ягонай сьпіны, як у маладыя гады, калі такім чынам хацела выманіць яго са сну і даць зразумець, што адкрытая для яго настойлівага каханьня. Базабаронная, гатовая да капітуляцыі з-за лішку каханьня.

Пасьязаўтра была Вігілія. Дзень пачалі, паводле праекту Арлекіна, з выезду на Лідо і экскурсіяй на *San Giorgio*. Потым, вырашыўшы наладзіць Вігілію дома, яны выправіліся на кірмаш. Атмасфэра была сьвяточная: хор прадаўцоў з шапікаў, сьмех у натоўпе пакупнікоў, эпізядычныя выкрунтасы выпадковых “карнавальнікаў” у строях. Таніна быў тут як рыба ў вадзе. Іх не здзівіла б, каб ён зьнік і вярнуўся на кірмаш у строі Арлекіна.

Зьмянілася надвор’е. Часта зьяўлялася сонца, ачышчаючы паветра, але бліжэй да далягляду былі бачныя бышчам бы нейкія белыя клубы, што падкрадаліся да места. Туман? Вэнэцыянцы, якія тонка разьбіраліся ў мэтэаралёгіі, энigmatычна адказвалі: можа, хаця й не напэўна; праз тры-чатыры гадзіны можна даць больш дакладны прагноз.

Хатняя гаспадыня Арлекіна, тоўстая жанчына з суседняга дому, узяла камандаваньне над падрыхтоўкай Вігіліі, калі з кірмашу прынеслі скрыню з накупляным у шапіках таварам. Было так цёпла, што яны вырашылі зладзіць бяседу на *patio*, пад голым, зорным небам, ссунуць брэзэнтавы дах.

Лукаш адразу ж зрабіўся вясёлым, Уршуля здаўна яго такім ня бачыла, прынамсі, цягам апошніх лёнданскіх месяцаў, і Таніна ўглядаўся ў яго, ня верачы ўласным вачам. Ён бесьперапынку ўгаворваў Лукаша зьвесці цяжкіх страваў і выпіць цяжкага п’ёмонцкага віна. Уршуля не магла справіцца са здзіўленьнем. “Што здарылася, што здарылася?” — шумела ў яе галаве. Можа, ад гэтага шуму ёй забалела галава, таму пасья ўсіх вігілійных віншаваньняў яна пайшла ў ложак, спаслаўшыся на кепскае адчуваньне. Заснула адразу ж, але толькі на гадзіну. Яе абудзілі сыпевы і вясёлыя воклічы двух спадароў на *patio*. Аднак не такія гучныя, каб замінаць ёй чытаць “*Venice Desired*” Танэра.

Сьпярша Генры Джэймс. Яе ўразіла назва разьдзелу, у якім Танэр ужыў вызначэньне “пастаянная зьменлівасьць”. Так яно й было, Вэнэцыя нястомна зьмянялася, сатканая з вобразаў, то на хвілю адчувальных, то зьнікомых. Напэўна, гэта й меў на ўвазе Томас Ман, які назваў яе “самым неверагодным зь местаў”. Звычайныя месты, пекныя й брыдкія, павольна набываюць свой выгляд, мы ўсё лепш пазнаем іх у кожны новы прыезд, прывыкаем да іх як да знаёмага краявіду. Гэта не Вэнэцыя, якая зьмяняецца “пастаяннай зьменлівасьцю”. Натуральна, паступова мы прывыкаем і да Вэнэцыі, але так, як прывыкаем да шматгадовай каханкі, якая раптам не-не дый пакажа новы твар. “А можа, — думаем мы, — яна ўвогуле інашая, мы ня ведалі яе добра, а думалі, што ведаем?” Уршулю гэта прыцягвала ў Вэнэцыі найбольш: элемент непрадказанасьці, непрадбачанасьці ў каханьні. У прыწყыпе, яна прагнула гэтага ў юнацтве, калі пакінула Лукаша дзеля Багдана.

Трэба, аднак, спазнаць пасткі “пастаяннай плыткасыці”, трэба навучыцца складанаму мастацтву карыстацца ёю. Тая, што ўсё жыццё была верная аднаму мужчыне, палічыць Вэнэцыю ўбогай, абрабаванай.

Крыніцай вэнэцыянскіх захапленняў Джойса было сьвята. Ён называў Вэнэцыю “магутнай чарадзейкай”, “і, з усёй павагай да Тыцыяна, Вэранэзі і Тынтарэта, яна найлепшы артыст зь іх усіх”. Мора і неба сустракаюцца нападдарогі і ствараюць ні з чым не параўнальны сплаў.

Але зь цягам часу каханае места займаў холад, які мацнеў год ад году. Старая Вэнэцыя паміралала, а можа, і ўжо памерла. “Самае мэлянхалічнае зь местаў пакінула па сабе толькі адно: сваю найпрыўкрасьнейшую ў сьвеце магілу. Нідзе ў іншым месцы мінуўшчыну не паклалі ў сон з такой пяшчотай, з такім смуткам расстаньня й успамінаў. Нідзе ў іншым месцы сучаснасьць не выглядае такой чужой, такой падобнай да натоўпу на могілках бяз кветак у руках”. Уршуліна сэрца моцна білася, калі яна прачытала гэтыя словы. Яна сама адчувала нешта падобнае, вялікі вэнэцыянскі выгін, блэдную вяёлку, ад гімну ў гонар сьвята да сумных таноў дэкадэнцыі, але ня здолела б выразіць так, як гэта зрабіў вялікі пісьменнік. Джойс адкрываў Вэнэцыю старажытную, надаючы гэтаму двухзначнаць. Часамі Вэнэцыя рабілася для яго такім жа мітам, як Масква для трох сёстраў Чэхава. Ці гэта магчыма (пыталася Ёршуля сама ў сябе), каб дзея вялікага апавяданьня Джойса “*The Altar of the Dead*” сапраўды адбывалася ў Вэнэцыі? Можна, таму яна так мучыла Лукаша ідэяй інсэнаваць твор; яна ўяўляла сабе аднаактовую п’есу, блізьнячку “Бельх ночаў” Дастаеўскага; дыптых каханьня, якое нараджаецца, і каханьня, якое памірае. Лукаш не хацеў гэтага чужь, ён варожа зацяўся, хто ведае, ці не гаварыла ў ім нянавісьць да тэматы памерлага каханьня. А між тым, яны маглі б зноў разам заграць двухасабовую п’есу, ён з кветкамі на яе труне, а яна, хутчэй, яе цень, снуецца за мармуровай заслонай. Хто ведае таксама, ці не спалохаў яго вобраз іхнага дзіўнага каханьня, споўненага і адначасна зьнікомага — куды? Алтар памерлых! Яна жыла ў ягоньх абдымках. Расквітала, а потым гасла і застывала ў надгробным камяні. А ён хацеў жыць і кахаць вечно! Ягонае каханьне ніколі не астывала, ніколі не лічылася з тым, што яна састарэе, памрэ і пераменіцца некалі ў каменны помнік.

Галава яе зрабілася цяжкой, кніга высьлізгвала з пальцаў. Яна сасыпела для сну, але шумныя паводзіны Лукаша й ягонага вэнэцыянскага сьбра за сыценкаю — абрывістыя сыпевы, памяшанья з п’янымі выкрыкамі — трымалі яе ў бяссоннай напрузе. Яна зноў паднесла кніжку да вачэй, героем чаровага

разьдзелу быў Гуго фон Гофманшталь; з інтрыгоўным падзагалоўкам “Таму што людзі там былі заўсёды ў масках”. Маска для яе заўсёды была квінтэсэнцыяй Вэнэцыі.

І масцы быў прысьвечаны цэлы разьдзел. Танэр закрываў яго заўвагаю, што паводле Джойса, можна, абапіраючыся на “Уліса”, рэканструяваць Дублін у 1909 годзе. Пасьля чаго дадаваў: “Але гэтага нельга сказаць пра Вэнэцыю Гофманшталя, якая паўстае як месца самаіквідацыі”. Вэнэцыя абстрактная, амаль ідэальная, пазбаўленая цела й духу. У падтытуле разьдзелу было ўсё: Андрэас, герой няскончанай навэлі Гофманшталя, “едзе (па сутнасьці) у Вэнэцыю перадусім таму, што людзі там заўжды замаскаваныя”. Такім чынам, Гофманшталь стварыў Вэнэцыю — *teatrum mundi*, не тэатар у колбе, не карані тэатру, а тэатральную форму жыцьця. Карнавальная маска прыжылася да твару, прырасла да яго неадрыўна, як другі твар.

І сапраўды. Уршуля падняла галаву ад кніжкі, было ціха, чуўся толькі плюскат вады, што шоргалася аб берагі Вялікага Каналу. Яна не магла ўтрымацца ад дрыготкі быццам постраху, а можа, толькі

трывогі. Раптам цішу разарваў далёкі голас сырэны, які суправаджалі пасьмеўкі й сьпевы; чым больш гандола набліжалася да апартамантаў Арлекіна, тым выразней былі чуваць куплеты, пацалункі, гукі танцаў. Гандола павольна праплыла бокам, былі бачныя твары ў масках, на мацце трапятала падоўжаная харугва з надпісам: ХУТКА КАРНАВАЛ, ЖЫЦЬЦЁ — ГЭТА ТЭАТАР, ТЭАТАР — ГЭТА ЖЫЦЬЦЁ. Калі гандолу агарнуў на даляглядзе аксамітны кілім ночы, што ткаўся з каналу, Уршуля выпусьціла кніжку з рук, пераможаная сном, і, ня тушачы сьвятла ля ложка, утапіла твар у падушцы.

Яна прагнулася ад згукаў, што больш за ўсё нагадвалі пра п’яную вулічную кумпанію. Гэта і сапраўды была п’яная кумпанія, але ня вулічная. Яна бушавала паміж вакном спальні і фатэлем Лукаша, у адлегласьці пяці мэтраў ад ложка Ўршулі. Яна крыкнула: “Няможна табе піць перад апэрацыяй!” — але Лукаш і Арлекін яе нават не пачулі. Яна зірнула на гадзіннік, была трэцяя ночы.

Сябры паставілі ля фатэля Лукаша скрынку віна, пілі бязьмерна, кідаючы пустыя пляшкі ў канал. Арлекін прынёс са свайго пакою (ці з хатняга архіву) шматлікія маскі. Яны мералі іх, сварыліся, пасля кожнае сваркі выбухалі сьмехам, кідаліся ў п’яныя абдымкі адно да аднаго, Арлекін граў перад прыяцелем сцэнкі, зьдзіўляючы сваёй элястычнасьцю і павеўнасьцю, нягледзячы на ўзрост. Большыню масак складалі галовы птушак, з вытанчаным майстэрствам вытанчаныя з дрэва, яны дакладна імітавалі колер. Лукаш доўга не хацеў разьвітвацца з галавою

крумкача, Арлекін — з галавою коршака. “Барон *Corvo!* Барон *Corvo!* Барон Крумкач!” — выкрыкваў Лукаш, відавочна памятаючы ангельска-вэнэцыянскага пісьменьніка, які шмат гадоў таму пісаў тут кнігі, вечна паляваў на прыўкрасных вэнэцыянскіх юнакоў, не цяпеў кабет, ганарыўся як былы каталіцкі сэмінарыст веданьнем літургіі, пад канец жыцьця напісаў шэдэўр “Прага паўніні і пагоня за паўнінэй”, цяпеў галечу, але ніколі ня меў думкі пакінуць каханую Вэнэцыю і вярнуцца на ненавісную Ангельшчыну, пакуль аднойчы не памёр, седзячы ранкам на ложку і завязваючы матузкі на чаравіках. Гэтак, як Уршуля, Лукаш (хаця й нецьвярозы цяпер) часта думаў аб вэнэцыянскай жарсьці “паўніні” (*the whole*). Няўжо гэта лунае ў тутэйшым паветры? Арлекін, бісэксуальны гомасэксуаліст, вельмі ўпадабаў маску даўняй вэнэцыянскай куртызанкі, такой брыдкай, што мурашкі беглі па скуры. А Лукаш пабачыў сярод шматлікіх птушыных маскаў асабліва блізкую яму: чайку. Ён ня ведаў дагэтуль, што ў ёй тоіцца спалучэньне знешняй лагоднасьці і схаванай агрэсіі. І ён спыніўся на чайцы, калі яго соннага ўрэшце распранала ў фатэлі Ўршуля. Было падобна, што яны барукаліся, Уршуля зь цяжкасьцю давала рады, бо п’яны Лукаш быў яшчэ цяжэйшы, чым звычайна. Яна цалавала яго падчас распрананьня, цалавала ягонае старое цела, як некалі, у мінулым, ціха паўтараючы: “Але як я цябе кахаю”.

Ён ужо не ўставаў з ложка аж да пачатку студзеня; яго часта адведваў Арлекін, скрушны, граў ролю ўзорнага служкі, вернага толькі аднаму са сваіх двух гаспадароў.

Уршуля сядзела ля Лукаша й чытала яму ангельскія дэтэктывы, якія ён любіў, а таксама кніжкі пра тэатар з гатэльнай бібліятэкі. Перад апэрацыяй зрок яго пагоршыўся. Калі ён надоўга засынаў, Уршуля выскоквала ў места разам са сваім Танэрам. Часам яе праводзіў усё яшчэ скрушны Таніна-Арлекіна.

Яна ўвесь час назірала за Таніна. “Не магу яго раскусіць”, — гаварыла яна сама сабе. Узрост, напрыклад. Калі меркаваць па доўгай кар’еры, ён быў ейным раўналеткам. Але ягоная юнацкая гнуткасьць, ягоная хада, падобная да гімнастычнага практыкаваньня, павароты і паўпавароты ягонага цела — усё гэта зьніжала ўяўны век. Было шмат мужчынскага какецтва ў гэтым стылі жыцьця, таму яна была гатовая паверыць вэнэцыянскім плёткам, што пасья сьмерці жонкі й дачкі ён часам паддаваўся на іншыя ўпадабаньні. Карацей, ён даваў сваю свабоду сваёй бісэксуальнасьці й не заўсёды начаваў адзін у сваіх пустых апартамантах.

Але ня гэта было яе галоўнай цікавасцю. Галоўнай загадкай быў Таніна-актор, найвялікшы ў свеце грайца ролі героя камедыі Гальдоні, адзінай у ягоным жыцці ролі цягам сарака гадоў акторскай працы. У тэатральных колах гэта выклікала здзіўленне й захапленне. Дзівіліся, бо ён сам адпрэчваў усе іншыя прапановы, нават у сваёй дзядзіне *commedia dell'arte*. Не і не. “Я вельмі добра адчуваю сябе Арлекінам, хачу быць толькі ім, хачу памерці “слугою двух гаспадароў”. Захапленне, бо гэтую ролю ён давёў да абсалютнай геніяльнасці; здавалася, што ад яе нельга нічога адняць, ні дадаць, а вось яшчэ адно няяркае адценне, неспадзяваная (а хутчэй, неверагодная) прыправа. Тады ён смяяўся: “Вы думаеце, мой Арлекін скончыўся? Ён ня скончыцца, гэтак як я ня буду ніколі да канца выйграны, скончаны, аж да труны. Заўсёды Бог выдумае і падорыць мне штосьці неспазнае”.

Гэта гучала так сур’ёзна, што сталася прымаўкай: “Арлекін атрымаў новы сувенір ад Бога”. Толькі ў тэатральных дыскусіях абмеркаванне ішло глыбей за прыязныя жарты. Таніна прадстаўляў рэдкі, амаль унікальны гатунак тэатру. Гэта ён меў права на карнавальны слоган: “Жыццё ёсць тэатар, тэатар ёсць жыццё”. Паступова ён страчваў чалавечую індывідуальнасць, год за годам набываючы індывідуальнасць сцэнічную. Пераставаў існаваць Таніна Таніні, рос *Arlecchino, servo di due padroni*. Рос, падважваючы самую ідэю тэатру. Сцэнічная драматычная сытуацыя суправаджала, як у люстэрку, жыццёвую драматычную сытуацыю. У розных постацях: у буры псыхалягічных стыхіяў, як у Шэкспіра; у люстраной, цяжка ўлоўнай гульні жыцця і рэчаіснасці, як у Пірандэла; у сціплым і пакорлівым прыслухоўванні да драмы, якая выклёўваецца з жыцця, як у Чэхава. А для чаго мае служыць у тэатры — таксама і ў *commedia dell'arte* — нязменная сцэнічная постаць, нязменная, натуральная ў сваёй дасканаласці, але нязменная (зь мінімальнымі інавацыямі)? Ці гэтая амаль нязменная дасканаласць не рызыкуе ўдарыцца аб мяжу тэатру, па-за якою актор стаецца не сцэнічнаю, але рэальнаю постаццю, са сваімі прыкметамі пацешнай альбо трагічнай паўсядзённасці?

Пра вэнэцыянскага Арлекіна гаварылі зь любоўю. Ён сышоў са сцэны нечакана, поўны сіл, папроста сказаў: *basta*. Праз гады (лічачы ад гэтай аповесці) так жа нечакана сышоў са сцэны жыцця, таксама поўны сілаў, намаляваўшы ў тэстамэнце праект сваёй намагільнай пліты на вэнэцыянскіх могілках: *Arlecchino, sempre Arlecchino*.

Хіба тэатар не зьяўляецца свайго кшталту кляштарам? Але ён ня быў кляштарам ані для Ёршулі, ані для Лукаша. Ён быў іхным

каханьнем і актам веры. Яны кленчылі перад алтаром, казаі кароткую малітву, разьвітваліся і йшлі далей, памятаючы, што для іх ёсьць найвышэйшым, хаця часамі й убогім каханьнем.

У гатэльнай бібліятэцы Ўршуля знайшла некалі нашумелую кніжку ангельскага тэатральнага “інаватара” Эдварда Крэйга пра “манумэнтальны тэатар”. Лукаш па абавязку мусіў прагартваць яе ў Варшаве, у інстытуце, калі прыхільнікам Крэйга быў Гілер. Ня ведаючы ангельскай, ён прыглядаўся да маляваных праектаў Крэйга. Яны падаваліся яму сьмешнымі. Усялякі “манумэнталізм” у тэатры выглядае надзьмутым, забівае існасьць тэатру. Але тады ён не адважваўся спрачацца з Гілерам, які акурат прэзэнтаваў польскую нацыянальную драму паводле кніжнага рэцэпту місіянэра зь Лёндану. “Тэатральны манумэнталізм” правялі, паціскаючы плячмыма, польская драма, названая “нацыянальнаю”, была процілегласьцю манумэнтальнай трактоўцы. Небарака Гілер мусіў паспешліва заціраць фальшывы запал, клапацячыся пра сваё рэнамэ “мага тэатру”. Яму дапамагло ў тым “Наша места” Торнтана Ёайлдэра з актэрамі, сцэнічныя дэкарацыі і рэквізыты. Досьць кепскі кур’ёз, аднак, здолеў замыліць вочы крытыцы і публіцы.

Ангельскі том, які прынесла Ўршуля, сканчаўся своеасаблівым “вэнэцыянскім праектам” (таму, напэўна, том хтосьці і падкінуў у гатэльную бібліятэку). Наватарскае ўяўленьне Крэйга задумала прадстаўленьне “*Lorenzaccia*” Мюсэ ў *Palazzo Ducale*, Палацы Дожаў. Лукаш, *sir Luke*, раптам загарэўся (можа, гэта было вынікам хваробы?) праектам некалі пагарджанага ім “наватара”. Было 4 студзеня. Лукаш устаў з ложка, усё яшчэ аслабелы, і катэгарычна пажадаў пайсьці ў Палац Дожаў на “мясцовае відовішча”. Уршуля й Таніна вялі яго пад рукі.

Вялі, калоцячыся ад страху. Уршулі да гэтага часу ўдавалася ўнікаць мастацкіх галерэяў са слаўнымі фрэскамі і палотнамі, бо яна ведала, што Лукаш пабачыць няшмат, а заплаціць за няўдалую спробу раздражненьнем. Ад пачатку, ад *Scala dei Giganti* пры ўваходзе ў палац, зьявілася небясьпека ва ўсёй сваёй пагрозыівасьці. Ён ішоў, вельмі ўпэўнена ставячы крок на высокіх сходах — сам здаваўся адным з гігантаў — і вызваліўся з рук двух сваіх праваднікоў. Яны ня сьмелі настойваць, таму проста ішлі па бакох, як паліцэйская варта. “Гэтыя сходы добрыя, — мармытаў хутчэй сабе, чым ім, быццам у трызьненьні — *Lorenzaccio* меў бы выдатны фон”. Пасьля роздуму дадаў: “Але важныя таксама залі, важныя карціны”. Ён, магчыма, і ня памятаў п’есы Мюсэ, але ў яго ўвайшла неспадзяваная сіла, і ён падымаўся па сходах усё больш

хуткім крокам. Уршуля, не пасьпяваючы за ім, не адрывала ад яго ўражанага позірку; як верны сабака, бег амаль побач зь ім Таніна.

Залі былі прыстойныя. Уршуля з кніжкай у руцэ чытала назвы — Заля Дзесяці, Сэнат, Заля Найвышэйшай Рады, Заля Шчыта, Заля Філёзафаў, — і ён прымаў гэта спакойна, часам з задаволенай усмешкай на твары. Ідэя ангельскага тэатроляга ўсё больш узбуджала яго. “*Lorenzaccio, Lorenzaccio*”, — ён трыумфальна крочыў у такт гэтага імя.

Трагедыяй сталіся карціны. Зноў Уршуля скандавала: Тынтарэта, Вэранэзэ, Басана, Карпачча, Тыцыяна. Але яму гэтага было недастаткова. Ён падыходзіў да самых палотнаў, часта выклікаючы ўмяшальніцтва пэрсаналю, набліжаўся да карцінаў на адлегласьць дотыку вейкаў, пару раз ледзь не паспрабаваў абмацаць. Уршуля намагалася заспакоіць яго: “Лукашу, Лукашу, я табе дома ўсё растлумачу”. Відавочна, гэта разгневала яго яшчэ больш; хуткім крокам, цягнучы за сабой Арлекіна й Уршулю, ён вярнуўся да ўзвышша *Scala dei Giganti*. Там зь нязвычайнай сілай ён вырываўся з рук сяброў і, гатовы сходзіць па прыступках, спатыкнуўся і абрынуўся ўніз. Групка наведнікаў злавіла яго на пляцоўцы сходаў. Уршуля нахілілася над ім, Арлекін падняў з каменю ягоную галаву, акрываўленую на месцы садранай скуры. Прыбег дзяжурны санітар. На шчасьце, нічога сур’ёзнага ня здарылася, за выняткам моцных сінякоў па ўсім целе. Пасьля агляду іх завезлі на кватэру Арлекіна. Выглядала на тое, што Лукаш страціў сьвядомасьць і прытомнасьць ад моманту, калі ўвайшоў у *Palazzo Ducale*. І ня выключана, што ўвогуле ад сустрэчы пасьля гэтулькіх гадоў з кніжкай Крэйга.

Здавалася, што Лукаш пабіўся толькі зvonку. У гэтым веку кожная нават драпіна прыводзіць да ўнутраных гематомаў, глыбока пранікае ў сярэдзіну. Лукаш так змучыўся з болю, што ня мог самастойна нават падняць галаву на высокія падушкі. Таксама ён пачаў разумець усю вар’яцкасьць выправы ў Палац Дожаў, вынік часовага зацьменьня розуму. Яму стала сорамна: ён, рэжысэр з сусьветнай славай, тэатральны заканадаўца мод, гуру пачаткоўцаў, пацёгся ў Вэнэцыі на ангельскую штучку, якую абьякава прыняў былы малады студэнт у варшаўскім тэатральным інстытуце. Ён ляжаў моўчкі, з закрытымі вачамі, час ад часу стагнаў ад болю, хаваў вочы ад Уршулі і Таніна. Нават прыкрытыя вочы давалі яму магчымасьць заўважыць пагаршэньне зроку перад апэрацыяй: яшчэ нядаўна ён бязь цяжкасьці чытаў чырвоны сьвятловы надпіс *Assicurazioni Generali* ў глыбіні кварталу, празь нейкія трыста мэтраў ад кватэры Арлекіна. Зараз распалення літары нагадвалі сонца, якое заходзіць за аблокамі.

Уршуля сядзела каля ягонага ложка, гладзіла далонь, што ляжала на коўдры, часта ўставала, каб пацалаваць яго ў лоб і вусны, усё гэта і зь пяшчоты і для таго, каб заглушыць свае страхі. Апэрацыю прызначылі на 7 студзеня, сёння было 5. Што рабіць і што пачаць? Яна ведала, што прафэсар Антыноры 10 студзеня адлятае ў Штаты на цыкл унівэрсытэцкіх лекцыяў. Яна разам са сваім балесным Лукашам апынулася ў тупіку. Няўжо прыехалі зь Лёндану ў Вэнэцыю і Падую, каб вярнуцца з такім?

На каве ў *patio* яна распавяла пра свае праблемы гаспадару. Таніна быў у Вэнэцыі цэлай інстытуцыяй. На самай справе, як яна ўжо заўважыла, Італія абапіралася ў сваёй грамадзкай экзыстэнцыі на сыстэму рэкамэндацыяў і пратэкцыяў. Так, Антыноры і ягоныя хаўруснікі былі снабістычна ўсьцешаныя, што да іх зь Лёндану прыехаў *sir Luke*, гэтак жа як яны цанілі шум у прэсе, што быў выкліканы апэрацыяй жонкі Сахарава. Але італьянскія снабізмы і рэкамэндацыі маюць кароткія ножкі. Сапраўдную вагу мелі мясцовыя інстытуцыі. Арлекін зрабіў візыт Антыноры, які зь сям'ёй жыў у Вэнэцыі, хаця клініку меў у Падуі. Адноўчы перадвечаровай гадзінай Уршуля правяла абодвух у спальню, дзе ляжаў пабіты Лукаш.

Слаўны акуліст даволі старанна агледзеў пацыента. На ягоную думку, яго нельга было кранаць зь месца, перавоз на параходзе і аўто ў Падую мог пацягнуць за сабою самую кепскую перадаперацыйную зьяву: унутраны крывацёк, хаця б і невялікі. “*Maestro*, — зьвярнуўся ён да гаспадара, — апэрацыю можна адкласці на адзін дзень, ня болей, на 8 студзеня. На дзень раней, калі вы дазволіце, мае асыстэнты падрыхтуюць тут апэрацыйную залю. Па дарозе, ідучы да вас, я бачыў прасторнае і добра асьветленае *patio*. Калі будзе халодна, нацягнем дах. Але ў прагнозах гавораць пра ўсё, за выключэньнем халоднага студзеня”.

Уршуля і Таніна правялі дабрадзея да прыстані на Вялікім Канале.

7 студзеня, раннім ранкам, з Падуі прыехала каманда прафэсара Антыноры, малады лекар з асыстэнтам і сястра Івон. Да абеду апэрацыйная заля была гатовая, каманда вярнулася ў падуанскую клініку. 8 студзеня ранкам абяцаўся быць Антыноры.

Лукаш чуў мітусьню ў *patio*, прыкідваўся, што дрэмле, моцна заплюшчваў вочы, быццам хацеў такім чынам лепей падрыхтавацца да апэрацыі. Ён не баяўся, хаця ведаў, колькі залежыць ад гэтай рызыкаўнай спробы. Калі яна ня ўдасца, ён ніколі ня ўбачыць Уршулю, будзе вымушаны пераконвацца дотыкам, што яна ўсё яшчэ ля яго, днём і ўночы. Калі ж атрымаецца, ён здолее пражыць яшчэ некалькі гадоў і разьвітаецца зь ёй апошнім позіркам. Не дапускаў, баяўся думкі,

што Ёршуля памрэ першая і пакіне яго аднаго. Усе гэтыя гады, ад самых Рыбцаў, Уршуля была рухавіком ягонага жыцця. З перапынкамі, праўда, але была. Колькі ў гэтым было каханьня, а колькі звычкі? На схіле жыцця каханьне перадусім і ёсьць звычка. Дзівіла яго адно: жах самотнасьці ў эпілёгу. Ён лёгка ўсьміхнуўся: “Я мог бы сказаць “у апошнім акце”, але “эпілёг” мне падаўся больш дарэчным”.

Яму ўдавалася коротка, мімалётна падрамаць, што цікава, часам з кароткімі і мімалётнымі згадкамі. Ён ня памятаў добра “гістарычнага” зместу іхнага жыцця, яго апаноўвалі і бліскавічна пакідалі эпизоды маладосці ў Рыбцах. Рака, поле, млын, падворак, кантора. Дарога на вакзал у Сядьцах. Сыціралася акупацыйная, а потым паўстанцкая Варшава, паволі зьнікала вандроўка празь Нямецчыну, яшчэ хутчэй зьнік паваенны Лёндан у бедным, балесным ад непрыязні Ёршулі пакоіку на Кэмдэн Таўн. Заімгліліся лёнданскія тэатральныя студыі. Затое аджыў момант іхнага лёнданскага паяднаньня ў аправе “белых ночаў”. І ўвесь час стырчаў, гнаўся пад скураю стары цёран выгіну рыбіцкай ракі...

Уршуля ня вытрымала нэрвовага чаканьня, пакінула Лукаша пад апекаю Арлекіна і выбегла на вулку, якая зыгзагамі вяла да Акадэміі. Яна не глядзела ў Вэнэцыі карцін разам з Лукашам, аднак на адну-дзьве гадзіны была незалежная і магла адпачыць перад сваёй любімай карцінай. Перад таямнічай “Бурай” Джарджонэ, перад парай, якая з кожным разам выглядала іншай. Голая кабета зь немаўлём выглядала як частка краявіду, як плод ураджайнай зямлі, абмыты дажджом. Ах, як бы ўсё пайшло інакш, каб ня тое дзіця, страчанае ў Гародні! А можа, добра, што так сталася. Можа, дзіця брата і сястры было б крыніцай вечнага няшчасьця? Мужчына, што абапіраўся на доўгі кій, належаў карціне ці не? І належаў, і не. Як быццам яго бура абмінала. Здаваўся сымбалам нечага, гэтак жа як і голая маці. Чаго? Найважнейшым у палатне быў, аднак, краявід пасля буры, мокры, ён дыхаў дажджом, пладародны й жыццядайны. Ён ня зьнікне ніколі. Джарджонэ зрабіў тое, што хацеў: паказаў побач несмяротнасьць прыроды і смяротнасьць людзей.

Рэдка здаралася Ёршулі думаць пра Лукаша і пра сябе ў моцным суплёце шлюбу. Так, так, натуральна, яна яго кахала яшчэ больш з кожным крокам старасьці. А між тым адчувала выразна, усё больш выразна, што яе каханьне складаецца з двух пачуцьцяў. Яна была ягонай жонкай і ягонай сястрой. Але ня жонкай-сястрой. Яна чытала некалі прыўкрасную навэлю пра падобную на іх пару, якая жыла шмат стагодзьдзяў таму. Як моцна яна праніклася эмацыйнай драматычнасьцю гэтага зьвязку, як цудоўна аўтарка перамяніла грэх у цноту...

Ноч перад апэрацыяй была нечым кшталту рафінаванага псыхічнага катаваньня. Адварнуўшыся сьпінай да вакна, Лукаш уткнуў рэшткі зроку ва Ўршулю, якая выцягнулася, не распранаючыся, на сваім ложку. Яна не глядзела на яго, пазьбягаючы болю. Глядзела ў вакно, за якім плылі пасмы імглы, паасобныя, падобныя да хуткалетных аблокаў. Мэтэаралагічныя паведамленьні сьцьвярджалі, што імгла згусьцее пасьязаўтра і, можа быць, заслоніць усё вэнэцыянскае неба, такое яснае ў першыя дні месяца.

Лукаш абіваўся й далей аб выспачкі дрымоты, у перапынках адчуваў сябе так, быццам яго несьлі хрыбты хваляў. А гэтыя выспачкі, як і перад тым, былі раскіданыя ў землях ягонай рыбіцкай маладосьці. Праўда, што ў хвіліны пагрозы мы бачым першыя крокі свайго жыцьця? Быццам бы лёс штурхае нас пабачыць памылковыя крокі, тыя, якія ў будучыні ставалі прычынаю сур'ёзных удараў? Ён, Лукаш, меў нядобрую маладосць з-за сваіх бацькоў, але ўвогуле нашмат лепшую за маладосць шмат каго з раўнаеткаў. Каб не зламаныя і кепска зрослая нага, ён быў бы фізычна спраўным волатам, які пырскаў энэргіяй, быў сьмелым і ініцыятыўным, поўным жыцьцёвай энэргіі. А ці часта здараецца маладому чалавеку закахацца ў маладзенькую дзяўчыну на ўсё жыцьцё? Ну і што, што ў сястру, з гэтага пункту гледжаньня ён ня бачыў ніякіх перашкодаў. Дык чаму ж рыбіцкія краявіды і рыбіцкая маладосць выклікалі ў яго цяпер, на парогу сьмерці, такія глыбокія прылівы мэлянхоліі? Таму, што... Ён кіраваў сваім і Ўршуліным жыцьцём, як добры кіроўца, і меў права больш чым на задавальненьне — на гордасьць. Але дзесьці пад сподам цягнулася, не хацела зьнікаць атрутная стужка. Людзі кахаюць адно аднаго, жывуць разам, цягам гадоў іхнае каханьне робіцца мацнейшым і багацейшым, але хіба яны не даходзяць урэшце да такой зрошчанасьці, што нават думка аб разьвітаны і выклікае неапісальныя фізычныя пакуты? Ці магчыма, што па меры сплываньня жыцьця, увогуле даволі добрага, ён занядаў натуральнае ў іншых людзей дасьпяваньне да сьмерці й разлукі з найбліжэйшай асобай?

Уршуля, не адрываючы вачэй ад плывучай за вокнамі імглы, таксама (быццам чытала ягоныя думкі) сьлізгала па мінулых гадах. Яна не баялася расстаньня, толькі што прагнула, каб ён яе апярэдзіў, яна была ўпэўненая, што дасьць сабе рады з самотаю. Яе пакутай было нешта іншае, нешта, што ўразіла б Лукаша, калі б ён пра гэта ведаў. Яна кахала яго, хаця і з пэрыядычнымі ценямі на шляху. Але часамі ўсьведамляла, што яе каханьне не было чыстым і бяспрэчным, як ягонае. Часам на імгненьне паказваўся іншы твар яе пачуцьця. Гэты твар ня быў тварам каханьня.

Менавіта гэта схіляла яе апошнім часам памятаць, што яны брат і сястра. Але ці мела гэта зараз нейкае хаця б значэньне? Мужу хутка 86 гадоў, жонцы 78. Быццам бы нехта на схіле жыцьця лічыў, колькі ў ягоным здабытку было сапраўдных грошай, а колькі падробленых. Усё, або амаль усё, было ўжо патрачана.

Добра за поўнач Лукаш, нарэшце, моцна заснуў, дыхаючы зь дзіўным сьвістам. Быў ён гаłodны, бо прафэсар строга рэкамэндаваў вечарам трымаць перадапэрацыйны пост.

Уршуля ўстала, спусьціла жалюзі, інстынктыўна баючыся, каб ён не пабачыў туману. Села ля ягонага ложка і, абдымаючы ягоную вялікую галаву, пакрываючы пацалункамі ацяжэлы твар і моцна заплюшчаныя вочы, выбухнула плачам, такім моцным і спазматычным, што ён мусіў бы прачнуцца. Аднак не абудзіўся, моцна спаў і ня чуў, як яна перарывае плач дэся дзіўнай малітвы, там і тут ператканай ягоным імем: “Лукаш, Лукаш, мой Лукаш, мой Лукаш каханы”.

Першая прыйшла на сьвітанку Івон, дзверы ёй адчыніла разбуджаная Ўршуля. Сястра, маладая і прыгожая жанчына, францужанка, села ў куце *patio*, выцягнула са свае торбачкі нейкія інструмэнты і расклала іх на століку. Было вельмі рана, таму яна расьселася на старавэнэцыянскім зэдліку сонная. Галаву апусьціла на грудзі, стомленая і недаспаная. Уршуля глядзела на яе непрыязна, нават недаверліва.

Гэта адна з тых асобаў, якіх часта спатыкаеш у нарацыі, якіх можна параўнаць са стрэльбамі на сьценах у п’есах Чэхава: калі аўтар яе павесіў, то яна абавязкова стрэліць перад падзеньнем заслоны. Асобы кшталту Івон граюць у такія хвіліны, як гэтая, важную ролю, хаця й не выклікаюць такіх падазрэнняў, як стрэльбы Чэхава. Каб ня гэта, Івон не была б адзінаю з каманды прафэсара Антыноры названая па імя.

Выпускніца мэдуцэальні ў *Rouen*, яна прыехала некалі на летнія вакацыі з групай турыстаў. І па вакацыях засталася ў Вэнэцыі з чыста сэнтымэнтальных пачуцьцяў, а потым пераехала ў Падую, дзе прафэсар Антыноры наняў яе ў сваю клініку. Што праўда, то праўда, яна захоўвала ў Падую, як напачатку ў Вэнэцыі, асьцярожнасьць, але хутка стала вядома, што яна мела слабасьць да мужчынаў, якую найлепей назваць “німфаманіяй”. Яна старалася шукаць партнэраў у Вэнэцыі, дзе яе менш зналі, але ў падуанскай клініцы шаптаіся пра яе мімалётны раман з дырэктарам, які жыў у Вэнэцыі з жонкаю і ўжо дарослым дзецьмі.

Яна прыехала на апэрацыю гэтак рана пасья бурлівай і бяссоннай ночы ў вэнэцыянскім гатэліку. Німфаманія, як сьцьвярджаюць знаўцы гэтай штуки, у пэўны момант прыводзіць

не так да сэксуальнай перасыгчанаьсці, як да стомы ад уласнага цела. Як быццам цела адпадае, адлучаецца ад асобы. У скрайнім выпадку кажучь пра атрафію сэксуальнага апэтыту, як перад тым казалі пра ягоную гіпэртафію. Пісьменьнікі любяць ужываць выраз “сэксуальная нудота”. Але тут размова не пра нуду. Размова вядзецца пра расклейваньне асобы і пра працэс, які можна назваць “нястрымны працэс страты ўвагі”.

Вось чаму тут патрэбная была тая чэхаўская стрэльба, якая вісіць на сьцяне для таго, каб стрэліць у апошнім акце. Невядома, што сапраўды здарылася ў кульмінацыйным пункце апэрацыі. Адно вядома, што Антыноры цыкнуў на сястру, як апараны, а Івон адскочыла ад апэрацыйнага стала, бо прафэсар яе брутальна адштурхнуў. Лукаш, зьнячулены ў глыбокім сьне, нават не здрыгануўся.

Нягледзячы на просьбы і заклёны, Уршулю на *patio* не пусьцілі. Дах з пляндэку быў нацягнуты, бо вакол стаялі хмары густой і вільготнай імглы. Антыноры заляпіў пасья апэрацыі вочы Лукаша шырокім плястырам, пасья чаго забінтаваў усю верхнюю частку галавы. Ён сам абяцаў зьняць павязкі праз 24 гадзіны, перад самым ад’ездам у Штаты.

Пасья адыходу каманды Ёршуля папрасіла Арлекіна адсунуць пляндэковы дах над *patio* і пакінуць яе насамоце з Лукашам, усё яшчэ пагружаным у нячулы сон.

Як часам бывае ў Вэнэцыі, густая імгла парадзела і пусьціла нват трохі анэмічнага сонца, але, папхнутая вышэй, расьцяглася, нібы белае ўзьнятае прасьцірада. Места было далікатна завінутае ў бэль.

Сядзячы ля ўзгалоўя на высокім зэдлі, Уршуля двойчы спрабавала пакласьці галаву ля галавы Лукаша. Гэта было немагчыма, і ёй заставалася толькі глядзець — балесны занятак — глядзець на вузкія палоскі твару, што віднеліся з-пад бандажа. Невядома чаму, бо ня бачыла сцэны Антыноры—Івон, яна была перакананая, што няварта спадзявацца. Апэрацыя сапраўды не ўдалася, і яна сядзела ля паўмёртвага каханка, брата, мужа. Якім будзе іхнае жыцьцё ў Лёндане? Яна здранцьвела ад аднае думкі, што перастане быць б а ч н а я. Ужо цяпер старалася з дапамогай уяўленьня пабачыць схіл іхнага жыцьця ва Ёімблдане. Цяжкі, звалісты Лукаш, якога водзяць пад рукі яна і Мэры, раздражнёны, схільны да выбухаў гневу, агрэсіўны зь любой зачэпкі. А ўсё ж! А ўсё ж, хто ведае, ці не кахала яна яго болей цяпер, калі ён да канца жыцьця стаў яе дзіцем, чым тады, калі яны былі братам і сястрою й ня зьвязанай фармальна сужэнскай парай. Яе ўразіла, якімі зьменнымі былі іхныя стасункі, нягледзячы на прынцыповую

трываласць (з кароткімі перапынкамі). Яны стварылі сваю двухсабовую сям'ю ў адрыве ад якіх-небудзь крэўных сувязяў. Ягоная расейская маці-акторка згінула бязь сьледу ў Расеі, яе маці — калі ўвогуле яшчэ жывая недзе ў Ізраілі — ніколі не старалася знайсці дачку. Так удваіх яны й пойдучь разам — але ці разам? — да канца. Гэтая рэфлексія выклікала ў ёй выбух небывалай пяшчоты, яна зноўку паўтараала ягонае імя і цалавала бандаж.

Арлекін прынёс ёй нешта зьесьці, але яна не хацела. Для яго гэта была толькі зачэпка, каб пабыць зь ёй разам на *patio*. Аднак яна не захацела ягонага таварыства, толькі папрасіла, каб прагнаў з вулічкі вясёлы і сьпеўны гурток у карнавальных касцюмах. Ён зрабіў усё неспадзявана добра. Не настойваў, а проста пайшоў з *patio* да сябе.

Яна заснула, абапіраючыся галавою аб узгалоўе Лукаша. Прачнулася вечарам і прыцягнула са спальні вялікі зручны фатэль. У ім і спала ўсю ноч і ўвесь ранак, амаль да паўдня, прачынаючыся (тады сядала на зэдаль ля ўзгалоўя Лукаша) і зноў упадаючы ў сон; скурчвалася на фатэлі пад пледам. Нэонавы надпіс *Assicurazioni Generali* надалей выглядаў як чырвоная размытая пляма, якая азначала, што імгла яшчэ вісіць.

Прафэсар Антыноры, ужо заклапочаны прыгатаваньнямі да амэрыканскай выправы, прыйшоў пазьней, чым абяцаў, а другой. На ягоным твары чытаўся, апроч пасьпешлівасьці, ці то клопат, ці то непакой. Ён дазволіў Уршулі асыставаць яму пры зьняцьці павязак і адклеіваньні плястыру. Ён дазволіў прысутнічаць і Арлекіну, больш за тое, настойваў на тым, быццам не хацеў заставацца сам-насам з пацыентам і ягонай жонкаю. Прыйшоў Антыноры без свае каманды, якая толькі вечарам намервалася прыбраць апэрацыйную залю, імправізаную на *patio*.

Апоўдні Лукаш рухамі рук і трымценьнем цела даў пазнаць, што анэстэзія патроху сыходзіць. Ад таго часу Ўршуля стаяла ля яго ірванымі і бязладнымі словамі, верачы, што словы, няважна якія, але набрынялыя пяшчотаю і каханьнем, суцішаць ягоны боль. Калі ўрэшце зьявіўся Антыноры, ад узгалоўя яна перайшла да ног. Арлекін стаў збоку, трохі воддаль ад яе.

Хутка й спрытна прафэсарскія рукі спраўляліся з тоўстым слоём павязак: паказаўся твар Лукаша з залепленымі плястырам вачамі; твар вельмі стары і вельмі зьмізарнелы, пакрыты сивою шчэцэццю; ва Ўршулі вырваўся сьлёзны стогн: "*poor Luke*" і адразу ж "бедны Лукаш".

Антыноры пальцамі ў гуме асыярожна і павольна з двух бакоў здымаў плястыр, праз пэўны час затрымліваўся і пад паднятыя

краі ўпырскваў блакітную вадкасьць. Хвіліны цягнуліся неміласэрна, здаваліся Ўршулі гадзінамі. Урэшце паказаліся закрытыя вочы Лукаша. Закрытыя сутаргава, быццам без намеру адкрыцца калі-небудзь. Але раптам здрыгануліся павекі, пару разоў мірганулі і засталіся адкрытыя. Лукаш зь вялікім высілкам, падтрыманы лекарам, падняўся і сеў, а галаву паволі, дробнымі рухамі падняў у неба. Уршуля не памылілася: на ягоньым твары зьявілася ўсьмешка. Ён крыкнуў слабым, але радасным голасам: “Белая ноч у Вэнэцыі!” Яна першая паправіла гэты выкрык: “Белая ноч каханьня!” Антыноры і Арлекін глядзелі здзіўлена. Урэшце Антыноры далікатна адвёў Уршулю ад узгалоўя, абняў яе і прашаптаў на вуха: “Нам няма дараваньня. Ваш муж цалкам асьлеп”.

ДВА ЭПЛЁГІ

Канец? Толькі Бог ведае, што ёсьць канец. А часам ня ведае нават ён.

*Вэнэцыянскі ананім,
XVII ст.*

Жыцьцё ёсьць сон

У вэнэцыянскім аэрапорце, а потым да самалёту сьляпога праводзілі Ўршуля й Арлекін, які атрымаў дазвол на гэта. Лукаш ішоў павольна, асьцярожна, высока падымаючы ногі. Галаву падымаў да неба так, як быццам дзякаваў публіцы за доўгія воплескі. Перад сходамі на самалёт яны прыпыніліся. Арлекін павагаўся, пасья чаго ўпаў на калені й прыпаў вуснамі да рукі Лукаша. Ці саромеўся ён свайго жэсту? У кожным выпадку, забыўшыся разьвітацца з Уршуляю, хутка пайшоў да ўваходу ў аэрапорт. На сходах і да месца Лукаша вялі дзьве стуардэсы.

Самалёт выляцеў апоўдні, са спазьненьнем, магчыма, скарыстаўшыся тым, што туман парадзеў. Лукаш амаль прыклеіў твар да круглай шыбкі. І далікатна, але настойліва забраў далонь з далоні Ўршулі. Яна стрымлівалася, поглядам адпрэчвала нетактоўныя погляды суседзяў. Аднак не магла авалодаць шкляннымі вачамі.

Бесьперапынна трапяталі ў яе галаве пытаньні: як яно цяпер будзе? Як Лукаш перанясе сваё калецтва? Ці аддаліцца ад яе, ці сядзе зь яе жыцьця на сцэну цемры? Аднак яна вырашыла пакінуць адміністрацыйную пасадку ў “The Sea-Gull” Theatre, каб

быць ля яго ўдзень і ўночы. Ці вытрымаюць яны абое гэтую блізкасьць? Яны дадуць сабе рады матэрыяльна і ня будуць вымушаныя разьвітацца з Мэры. Лукаш, апрача пэнсіі, часта атрымліваў выплаты з усяго сьвету за сцэнічныя ідэі; і яна магла разьлічваць на добрыя пэнсійныя выплаты.

Але як жыць па два бакі чорнае пусткі? Як гаварыць зь ім са старэчай пяшчотай, калі ён ня мог бачыць гульні знакаў і мімікі на яе твары? Як навучыцца чытаць па ягоным твары?

Урэшце яна адкінулася на мяккую падушку фатэля й нечакана ўпала ў глыбокі сон. Яна ня чула пэрыядычных паведамленьняў кіраўніка палёту, не зрэагавала на запрашэньне паабедаць. Спала цяжка, бяз сноў, здавалася, яна адсыпае свае бяссонныя ночы ў Вэнэцыі, дні, поўныя нэрвовай напругі. Сядзела выпрастаная, ні разу не пахіліла галавы на плячо Лукаша, які сядзеў непарушна, быццам прывараны да свайго акенца. Бачыў ён у ім тое ж, што й іншыя пасажыры, то бок белае нішто.

Думкі яго кружлялі вакол вэнэцыянскага побыту, ён узгадваў некаторыя эпізоды, але рэфлектарна адмаўляўся ўяўляць, як пераступіць парог дому ва Ымбладоне. Ён баяўся вяртаньня, якое цяпер, у новых абставінах, перастала быць вяртаньнем, але сталася адкрываньнем чужых дзьвераў. Ён ня мог бы сказаць больш ясна, адно што адчуваў, што мусіць прывыкнуць да чужасьці ўласнага дому. А Ўршуля? Ці сталася зь ёй што новае пасля “белай ночы каханьня” ў Вэнэцыі? Так. Упершыню за шмат, шмат гадоў з такой яснасьцю й сілай ім авалодала пачуцьцё, што яна пакінула яго. І ён ня ведаў, дзе й як шукаць рады ад сваёй ужо непазьбежнай самоты.

Раптоўная бура над Ангельшчынай змусіла самалёт сесьці ў Гатўіку. Пасажырам прадаставілі цягнік да Лёндана. Уршуля набыла некалькі ангельскіх газэтаў і села ў куце ля вакна, насупраць Лукаша. І хаця ён не прасіў, пачала напаўголоса чытаць для яго газэты. Але ён паводзіў сябе, як глухі, і зноў уткнуўся ў вакно, у якое пасамі біла залева. Ізноўку ўглядаўся ён у белае нішто, толькі што прыпраўленае гукамі кропель, што біліся аб шыбы. У купэ было ціха, толькі маладая пара ў супрацьлеглым кутку часта хінулася адно да аднаго і замірала ў доўгіх пацалунках, якія пераходзілі ў клятвы каханьня. Калі на пэроне пачуўся голас кандуктара, малады хлопец папхнуў дзьверы ў старамодным вагоне і выскачыў, не перапьяняючы сваіх гарачых прызнаньняў. Дзяўчына махала яму рукою, пакуль не крануўся цягнік, пасля чаго ўткнула вочы ў Лукаша з Уршуляй. Яна глядзела на іх без асаблівага сорама, настойліва, і Ўршуля інстынктыўна спыніла паўгалоснае чытаньне газэтаў, а Лукаш не адрываў твару ад шыбы. Уршулю агарнула нейкае пачуцьцё сорама, што нярэдка

здараецца з апекунамі ці спадарожнікамі калекаў. “І да гэтага я мушу прызвычаіцца”, — падумала яна.

У доміку на Ёімблдоне ім адчыніла дзьверы Мэры, папярэджаная пра іхнае вяртаньне. Відвочна, яна прыдумала вітаньне, якое паўтарала, чым відавочна нэрвалава Лукаша: *Our darling sir Luke. Welcome, welcome.* Ён лёг на свой ложка з уздыхам палёгкі. Не захацеў вячэры. Навобмацак упэўніўся, што Мэры рассунула іхныя ложка ў спальні, напэўна, гэта Ёршуля загадала ёй па тэлефоне. “Развод”, — прашаптаў ён. Але не адчуў ніякага болю, нават лёгкага. Наадварот, ляжаў у ложку ў значна лепшым настроі, чым падчас пералёту з Вэнэцыі. Дома, нарэшце дома. “Мая адзіная праблема — хутка й спакойна памерці”.

Кароткі час ён абдумваў, ці змог бы скончыць сваю нямую аўтабіяграфію. Менавіта зараз, калі яго зваліла сьнепата. Не. Немагчыма апавадаць, нават моўчкі, калі ня бачыш сьвету, што цябе атачае. Ён адчуваў, што гэта няпраўда, але ў гэтай няпраўдзе ёсьць сьцябло праўды. Цяжка вытлумачальная рэч, але выгляд сьвету і атачэньня надае нарацыі, нават няпісанай, дыханьне жыцьця. У ім абудзіўся чалавек тэатру. Ці здолелі б іграць сьляпыя акторы, навучыўшыся беспамылкова перасоўвацца па сцэне? Не, ня здолелі б, іхны голас быў бы занадта пьліткі. Занадта пьліткі? Так. У пьліткім голасе адчуваецца фальш, цяжка паверыць у словы сьляпога, яны пустыя, вытрапанья. Вось які кошт я мушу заплаціць за няўдалую апэрацыю. Існуе нешта такое, як маўленьне навобмацак.

Стомлены, разьбіты, амаль не ўстаючы з ложка, амінаны абедзьвюма спалоханьмі кабетамі ў доме, ён праз тыдзень раптам пабачыў сьвятло надзеі. Дагэтуль, ад апэрацыі ў Вэнэцыі, ён спаў бяз сноў. А аднойчы на сьвітанку (што гэта сьвітанак, ён пазнаў па звону тэлефоннага будзільніка ўнізе, у пакоі Мэры), ён заснуў інакш. Хуткі й жывы сон вярнуў яго да людзей. Ён б а ч ы ў іх. Бачыў найперш Ёршулю, маладую, усьмешліваю і адначасна напятаю, падчас рэпэтыцыяў “Белых ночаў”. Тады яна стала ягонай каханкай, ягонай жонкай. Закінула яму рукі на шыю, легла каля яго пакорлівая, гатовая, а ён бачыў вакол яе закрытых вачэй найдрабнейшыя жылікі. Сон доўжыўся імгненьне, але хваля пшчасьця пасьпела даплыць да ягонага ссохлага горла. Абудзіўшыся, ён голасна сказаў у пустату: “Жыцьцё ў сьне. Я не сьляпы ў снах”. Сонная Ёршуля паварушылася і праказала: “Лукашу? Хочаш чагосьці?” Вярнулася абсалютная ціша, толькі што ён пачуў — о дзіва, нягледзячы на глухату! — сьлізганьне колаў на мокрым асфальце; раньні аўтобус затармазіў перад павароткаю. У эўфарыі ён усьміхнуўся свайму вялікаму адкрыцьцю.

Чым далей у лес сну, тым большае багацце відмаў. Але, на жаль, хаатычных і ірваных, як гульня сярод параскіданых кавалачкаў жыцця. І з розных пэрыядаў жыцця, пачынаючы ад раньняга дзяцінства і да прыезду ў Вэнэцыю, толькі да прыезду.

Недзе ўсё гэта было зарэгістравана, запісана на стужку жыцця, сон быў праяўкай. Часам праяўлены вобраз раздражняў фрагментарнасьцю, падрапанасьцю, зь бельмі плямамі на самых цікавых месцах. Адрэзаная, напрыклад, была галава расейскай маці ў той момант, калі яна кінулася цалаваць свайго маленькага адзінага сына. І фільм, збольшага нямы, рэдка агучваўся булькатавымі галасамі. Нешматлікія і неразборлівыя словы даляталі з-за дзвёраў спальні, у якой адбывалася апошняя сварка бацькоў. З пазнейшых гадоў, прынамсі, хоць добра захаваліся краявіды Рыбіцаў. І някепска захаваліся працэс росквіту Ўршулі. Затое яе матка ня здолела патрапіць у ягоныя сны.

Потым вучоба ў Варшаве, вайна, уцёкі ў Гародню, візыт у Ленінград, вяртаньне ў Варшаву, паўстаньне, дарога празь Нямецкыню, Ангельшчына й Лёндан, тэатар “Чайка” — усё парэзанае, перамяшанае, аднак падобнае да бальзаму, які гоіць раны. Ён стаў заядым аматарам “жыцця ў сьне”. Інстынктыўна ён таіўся ад Уршулі, якой дастаткова было бачыць яго ўдзень радаснага, спакойнага, ветлівага, часам нават пяшчотнага. Затое ён адкрыў сваю таямніцу Мэры, бо гэта яна, у сакрэце ад гаспадыні, купляла яму парашкі, каб не затрымліваўся пераход у сонныя краі, якія вярталі яму зрок. Ён хаваў гэтыя парашкі — а іх было ўсё болей — у замыканай на ключык шуфлядзе начнога століка. Уршуля была ўпэўненая, што ён трымае там свае асабістыя дакумэнты й грошы.

Калі б лекар рэгулярна аглядаў яго, то ня мог бы не задацца пытаньнем, адкуль гэтае аслабленьне арганізму. Узрост тлумачыў шмат што, але ня ўсё. Ён спаў цэлымі днямі, еў усё меней, адмовіўся выходзіць з дому на кароткія шпацыры. Ігнараваў сад. Такім чынам, пасля доўгіх гадоў вялікага, нават старэчага каханьня яны жылі як ледзь знаёмыя ў прытулку. “Штосьці мусіць здарыцца, далей так няможна”, — думала Ўршуля падчас распачнага смутку. І здарылася праз два гады — ціха, незаўважна. Лекар, які аглядзеў ягонае схуднелае цела, пацвердзіў сьмерць. Яго здзіўляла ўсьмешка на твары памерлага. Была ясная, пагодная восень — 23 лістапада 2001 году.

Яна адштурхоўвала гэтае пачуцьцё, не прызнавалася ў ім нізавошта ў сьвеце, а яно расло ў найлыбейшых лёхах яе душы: сьмерць Лукаша яна прыняла з уздыхам палёгкі. Галоўнае, што жыцьцё зь ім сталася пакутніцкім пасля вяртаньня з Вэнэцыі; ён

аддалаўся ад яе зь дня на дзень, глядзеў (калі можна гэта назваць поглядам) з выразам непрыязнасьці на твары. Калі разам з Мэры яна прыносіла яму ежу, ён адсоўваў тацу бяз слова падзякі. Калі напачатку яна спрабавала легчы каля яго на ложку, адважыўшыся на далікатныя ласкі, ён тут жа адварочваўся. Так, у пэўным момант ён зьмяніўся да лепшага, ён стаў ветлівы, больш вытрыманы.

У галаву прыходзіла пытаньне, што было прычынай зьмены. Няўжо ён лічыў яе адказнай за няўдалую апэрацыю? Інстынктыўна, без ніякіх падставаў? А можа, на схіле жыцьця паглядзеў назад і ўсьведоміў, што іхны шлюб, шлюб брата й сястры, быў ілюзіяй каханьня, а не сапраўдным каханьнем? І зразумеў ён гэта напрыканцы, не бачачы свае каханкі-жонкі-сястры днём і ноччу. Спачатку яна адкідвала гэтую думку, узгадваючы гады, пражытыя разам, з найінтымнейшымі падрабязнасьцямі. Бывалі ў іхным сумесным жыцьці пэрыяды ахалоджаньня, але заўсёды празь некаторы час вярталася несхаваная жарсыць. Але ці сапраўдная яна была?

Паступова яна паддавалася сумневам. Азіралася ў мінуўшчыну, узгадвала дрэнныя і хутка прамінулыя эпізоды, з увагай затрымлівалася над імі. Раз зьвярнулася да вялікага гарадзенскага адкрыцьця. Як яна магла забыцца, што менавіта яна пераканала Лукаша, што абавязкова трэба “зьмяніць” навію Дастаеўскага, своеасабліва адаптаваць яе? Ці не была гэта наўмысная адаптацыя, каб толькі адагнаць цень “таго трагічнага”, ужо памерлага, таго, які на парогу маладосьці адкрыў ёй таямніцу фізычнага каханьня? Ці не спалохалася яна пасья ягонай гібелі, што застанеца адна?

Так, рыючыся ў мінулых падзеях, яна аналізавала зьявы, якія колісь прапусьціла, не заўважыла, як быццам выварочвала на левы бок усё жыцьцё з Лукашам. І пад міжволі, а можа й сьведома, хлусьлівым покрывам яна знаходзіла так званую “іншую праўду”. Яна паддавалася ёй спачатку з супрацівам, а потым з узрастаючай сымпатыяй. Яна адчувала патрэбу глядзець інакш на Лукаша, які пабачыў яе іншай сваімі сьляпымі вачамі. Напэўна, гэта было галоўнай прычынай таго “ўздыху палёгкі” пасья ягонае сьмерці, сарамлівай рэакцыі, якую яна адначасна адпрэчвала ў думках і ўхваляла ў падсьведомасьці.

Быўшы “ўпарадкаванай” натурай (як яе называў Лукаш), пасья ягонае сьмерці яна давяла скрупулёзнасьць, дакладнасьць, пэдантызм аж да нонсэнсу. З дапамогаю Мэры, якая навучылася добра кіраваць машынаю, яна аб’яжджала ўстановы, рабіла рахунак жыцьця Лукаша, і адразу ж потым, вельмі гладка й натуральна перайшла да ўладкаваньня ягонага пахаваньня. У

суседнім раёне *Southfields* яна знайшла царкоўку (якую заснавалі нашчадкі белаэмігрантаў, а цяпер утрымлівалі прыхадні з былога СССР) і замовіла паніхіду за праваслаўнага Лукаша. Поп і дзяк меліся пасья паніхіды прывезьці цела з перадпахавальнага дому на *Central Wimbledon Cemetery*. Яна выбрала гэтыя могілкі, бо яны мелі ўласны крэматорый, а яны некалі прысягнулі, што той, хто застанецца ў жывых, загадае спаліць памёрлага. Яна купіла месца пад магілу ў далёкім куце могілакаў, пад покрывам старых вязаў. Дала вялікія нэкралёгі ў “*Times*” ды “*Telegraph*”, склала сьпіс тых, якія “абавязкова мусілі прыйсьці на пахаваньне”, і ўручыла яго Мэры, “каб абзваніла”. У час пахаванья, 26 кастрычніка, яна прыехала з дому на могілкі не з Мэры, а з двума маладымі актормі з тэатру “Чайка”. Вакол магілы ўжо стаяў, даволі бесцырымонна адцясьніўшы папа й дзяка, вялікі тлум: знаёмыя і прыхільнікі вядомага *sir Luke*, акторы й работнікі тэатру на Стрэндзе, цікаўныя чытачы абодвух нэкралёгаў, журналісты прэсы й тэлевізіі, прадстаўнікі іншых ангельскіх і замежных тэатраў, дэлегаты *Borough of Wimbledon*. Да Ёршулі праціснуўся Арлекін, які прыехаў з аэрапорту пасья прылёту з Вэнэцыі. Але пара маладых актораў не пакідаа яе. Такім чынам, яны чацьвёра стаялі ля падножжа сапраўднай гары кветак, якую ахвотна паліваў Пан Неба.

Як яна й хацела, прамоваў не было. Адно што яна папрасіла кіраўніцтва тэатру “Чайка” прызначыць двух актораў, якія б у цішыні пахаванья прачыталі выбраныя ўрўкі з “Чайкі”. Яна сама абрала два фрагмэнты, памятаючы, што на іх аснове Лукаш напісаў свой даўнейшы эсэй аб Чайцы: “касмалягічны” пачатак п’есы Трэплева (яго цудоўна чытаў актор у ролі аўтара п’есы, насуперак тэксту Чэхава, які гэтую ролю прызначыў Ніне Зарэчнай-Чайцы), а таксама фінальную рэпліку Ніны-Чайкі, прамоўленую акторкай: “Цяпер я разумею, што ў нашай працы — усё адно, граем мы на сцэне альбо пішам, самае важнае — гэта ня слава, ня бляск, ня тое, пра што я марыла, а проста трываласьць у пакутах. Трэба несці свой крыж і верыць. Я веру, і таму мне ня так баліць, а кааі я думаю пра сваё прызначэньне, я меней баюся жыцьця”. Усе прысутныя ўглядаліся ў Ёршулю, як быццам мова йшла пра яе. Але аматары “Чайкі” ведалі, што паміж “касмалягічным” шаржам драматурга-пачаткоўца і прызнаньнем няспоўненай акторкі ляжыць цэлы абшар чэхаўскага сьвету; прасьціраецца Чэхаў, ціхі, нясьмелы, спакойны, уніклівы як ад навязьлівага рэалізму, так і прэтэнцыёзнага мудраванья, мэлядычны ў сваёй цудоўна прастай прозе, дарэшты пранікнёны сынтэзам пльыткага часу й надчасовай вагою кожнай чалавечай падзеі; словам, Чэхаў мілы і мудры, зычлівы, уважлівы да людзей, у

сваёй сыціплай жыцьцёвай філязофіі нагэтулькі вышэйшы ад “прафэсійных” філёзафаў.

Нерухомы, сьцяжэлы твар Уршулі здрыгануўся толькі раз: калі труна Лукаша павольна ўяжджала на шынах у печ крэматорыя пад гукі жалобнай музыкі. Яна затрэслася ад спазматычнага й сухога плачу, пераплеценага імем Лукаша. Пасьля ўсіх сумневаў, падазрэньняў, пасьля саромнага пачуцьця палёгкі каханьне да яго выбухнула як сьветлае полымя.

Яна зноў знерухомела, прысутныя складалі ёй спачуваньні на пляцы перад крэматорыем. Яна адразу ж неяк скурчылася, пастарэла, і сябры зразумелі, што працэс зацягнецца ня больш чым на год.

Пара актораў адвезла яе да дому ва Ўімблдон. Яны прапанавалі пабыць зь ёй да вечара, але яна захацела быць адна. Папіла гарбаты з Мэры і зь ейнай дапамогай забралася наверх. Там легла не на сваім ложку, а на ложку Лукаша. Нягледзячы на тое, што Мэры паслала сьвежую пасьцель, захаваўся пах ягонага цела. “Божа, як моцна я яго кахаю”, — прашаптала яна. І ня ў змозе ані заснуць, ані ціха паплакаць, яна ўглядалася ў бруднае неба над садком.

Кожную нядзелю, незалежна ад надвор’я, яна выпраўлялася на могілкі з Мэры. Раскладвала на магільнай пліце прынесеныя кветкі, у пагодныя дні апускалася на камені й маілася (упершыню ў жыцьці), а ў непагадзь сядзела ў буданчыку ля магілы.

Ня ведаючы, як заняць пустыя дні, яна абавязала Мэры штораніцы завозіць яе ў “*The Sea-Gull*” Theatre на Стрэндзе і вяртаць дадому перад абедам (сама не магла кіраваць машынаю з-за зроку, які ўсё слабнуў). У тэатры на Стрэндзе яе страчалі з абдымкамі, падсоўвалі нейкія паперы, быццам бы для кансультацыі, аднак хутка гэты абрад усім надакучыў, зглібавіліся памянлася на ветлівую й халодную цярапліваць. Зразумеўшы гэта, яна горда выкрасьліла Стрэнд са свайго штодзённага жыцьця. Перастала запрашаць работнікаў тэатру на нядзельную вечаровую гарбату. Засталася адна зь вернаю Мэры, якая, на шчасьце, знайшла ў індускім прытулку на Глэчэстэр далёкага сваяка зь сям’ёй. І час ад часу са згоды Ўршулі прывозіла на Ўімблдон чацьвёра ягоных дзяцей, дзвюх дзяўчынак і двух хлопцаў ва ўзросьце ад васьмі да дванаццаці гадоў. Ва Ўршулі адазваўся схаваны, падсьвядомы мацярынскі інстынкт, яна палюбіла ўсю чацьвёрку і нецярапліва чакала з пячэнікамі ў паліцы кожнага іхнага візыту.

Позьнім летам 2002 году яна раптам пачала худнець, а хутчэй скурчвацца й траціць памяць. Пасьля сьмерці Лукаша яна

намервалася ўпарадкаваць ягоны архіў і рабіла гэта вельмі старанна, аднак надыйшла хвіліна, калі яна забылася пра самое існаванне архіву і на нагадванні Мэры адказвала адсутным позіткам. Яна вяла чыста вегетатыўнае жыццё, закінула нядзельныя адведзіны магіль, не кіравала сваім целам, была цалкам на руках добрай і вернай Мэры.

У 2003 годзе яна раптоўна саслабела і ня ўстала з ложка Лукаша (на якім спала з самага пахавання), яе агарнула поўная амнэзія, яна бліскавічна знікала, яе ўсё танчэйшы галасок быў ледзь чутны. Пэўнага дня Мэры, перакананая, што яе няма ў ложку, не знайшла яе і ў лазенцы; адгарнула коўдру і ўбачыла маленькае, згорнутае ў клубок, мёртвае стварэнне, уціснула пад краёк падушкі. Яна памерла, не разумеючы, што памірае, 13 траўня 2003 году. Яе пахавалі ля Лукаша, на пахаванні была толькі Мэры й чацьвёра дзяцей. Яе тэстамэнт, напісаны ў верасні 2002 году, аддаваў дамок ва Ўімблдоне, аўтамабіль і вопратку лёнданскаму Тэатральнаму Таварыству, з умоваю, што Мэры назаўжды стане гаспадыняй гэтага будучага прытулку для старых актараў.

На сьмяротным ручніку

У вэнэцыянскім аэрапорце, а потым да самалёту сьляпога праводзілі Ўршуля і Арлекін, які атрымаў дазвол на гэта. Лукаш ішоў павольна, асьцярожна, высока падымаючы ногі. Галаву падымаў да неба, быццам дзякаваў публіцы за доўгія воплескі. Перад сходамі на самалёт яны прыпыніліся. Арлекін павагаўся, пасля ўпаў на калені й прыпаў вуснамі да рукі Лукаша. Ці засаромеўся ён свайго жэсту? У кожным выпадку, забыўшыся разьвітацца з Уршуляю, хутка пайшоў да ўваходу ў аэрапорт. На сходах і да месца Лукаша вяла Ўршуля, моцна трымаючы пад руку.

Самалёт вылецеў апоўдні, са спазьненнем, магчыма, скарыстаўшыся тым, што туман парадзеў. Лукаш амаль прыклеіў твар да круглай шыбкі. І ў сваёй шырокай далоні сьціснуў дробную далонь Уршулі. А яна са своеасаблівым адденьнем гонару прабеглася поглядам па суседзях. У яе вачох запаліліся іскрынкі пяшчоты.

Як Лукаш перанясе калецтва? Адкажа на ейныя пачуцьці гэтакімі ж? Яе пачуцьці расьлі ў сэрцы, інтэнсыўныя, але іншыя, чым дагэтуль. Яны ўжо не былі сужэнствам шматгадовых, старых каханкаў. Былі, як у першым рыбчкім юнацтве, братам і сястрою. Яна кіне ўсё — у іх жа ёсьць з чаго жыць! — і стане ягоным ценем. Ён жа, яе цень, будзе глядзець на сьвет ейнымі вачамі. Глядзець? Так. Бо існуе зрок, якога не затчэ цемраю ніводная сьлепата. Зрок

каханья. Даўняга, памерлага, жывога некалі й заўжды, мацаванага камуніяй целаў; і новага, белага бесьцялеснага каханья, якое па дарозе да сьмерці павольна згасае, як жарынкi ў попеле, але грэе да самага канца і стужкамі дыму пранізвае ноч. Яна ўзгадала ягоны вокліч пасья апэрацыі: “Белая ноч у Вэнэцыі!” Яна паправіла яго тады: “Белая ноч каханья!” Доўгая ці кароткая будзе яна?

Раптоўная бура над Ангельшчынай змусіла самалёт сесьці ў Гатўіку. Пасажырам прадаставілі цягнік да Лёндана. Уршуля набыла некалькі ангельскіх газэтаў і села ў куце ля вакна, насупраць Лукаша. Калі чытала яму напайголасу, ён слухаў і ўсьміхаўся, як дзіця, зачараванае казкамі, што чытае яму маці.

У дамку на Ёмблдоне іх нецярпліва чакала Мэры. Пасья сумеснай гарбаты яны пайшлі наверх, Уршуля ішла перад ім, трымаючы ягоную руку і ціха паўтараючы па-польску дурнаватыя слоўкі з даўніх часоў: “урэшце адны”. Абняўшыся, прытуліўшыся адно да аднаго на састаўленьх ложках, яны спалі да ранку наступнага дня, адсыпаіся за Вэнэцыю, як адсыпаюцца за цяжкае ўзьходжаньне на гару.

У нейкім сэне гэты апошні пэрыяд іхнага жыцьця, калі яны зноў адчулі сябе братам і сястрою, быў найшчасьлівейшы. Яны амаль не расставаліся, а калі расставаліся, то ненадоўга, аднавілі звычай наведваць сваіх старых лёнданскіх сяброў і часам заахвочвалі іх да зваротнага візыту ва Ёмблдон; адкрыўшы музычныя густы Мэры, часта езьдзілі зь ёй на канцэрты. Лукаш набраўся сілаў нагэтулькі, што ў пагодныя дні выходзіў на шпацыры з Уршуляю.

Неспадзяванай і незвычайнай падзеяй быў для іх візыт польскага амбасадара ў Лёндане. Ён прывёз афіцыйнае паведамленьне, што Седльцы пастанавілі ўшанаваць свайго славутага сына і ягоную жонку. Бяз розгаласу, амаль у сакрэце, тамтэйшы скульптар зрабіў скульптуру Лукаша й Уршулі. Да таго ж абое, калі нягледзячы на сталы век, вырашаць у Седльцы, то атрымаюць ганаровае грамадзянства гораду. Амбасадар выняў з тэчкі вялікі фотаздымак помніка (усё яшчэ закансьпіраванага) і паклаў яго на століку перад Уршуляю. Помнік быў трохі пампэзны, але прыемны. Уршуля ўважліва глядзела на здымак, з досыць урачыстым выразам твару. “Ты сядзіш на лаве пад дрэвам, якое гне вецер, а я сядзжу ля тваіх ног пакорлівая, гляджу на цябе з захапленьнем”. Са сьмехам дадала: “Згодна з рэчаіснасьцю”. Амбасадар растлумачыў: “Помнік паставяць у фэе седецкага тэатру”.

Яны паехалі ў Седльцы ў траўні 2001 году. Захаваўся фальварак у Рыбіцах, рыбныя сажалкі, разабралі толькі тартак і на

ягоным месцы паставілі Дом культуры. У таварыстве групы работнікаў тэатру яны хадзілі па лугах, іх перавезьлі праз рэчку, на выспачку, зарослую лесам. Стомлены Лукаш сеў там пад сасною, і здаецца, глядзеў на выгін ракі.

У Седльцах Уршулі адразу ж паказалі новы раён, пабудаваны на руінах колішняга жыдоўскага раёну, пазыней гэта. Яна стаяла задуманая, зьлёгка дрыжучы, пакуль урэшце Лукаш не абняў яе і не павёў дарогаю да Рыбці. Іх мерыліся завезьці ў Рыбціцы машынаю, але Лукаш адмовіўся. Ён хацеў дайсьці пешкі; зь вялікім кіем у руках ён выглядаў — як ішоў моцным і ўпэўненым крокам, нягледзячы на кульгавую нагу, — быццам мітычны сьляпы прарок. Уршуля ледзь пасьпявала за ім.

Для іх у колішнім падворку, а цяперашняй гміннай управе прыгатавалі невялікія апартаменты, выкраеныя з двух некалі дзіцячых пакояў. Яны правялі там, галоўным чынам на вэрэндзе, амаль бяссонную ноч, якую ня будзем апісваць падрабязна. Яна была пячаткаю, адціснутаю на повязях іхнага дзяцінства.

Пасьлязаўтра ранкам машына забрала іх да Седльцаў. Урачыстасьць была сьціплая, людзей сабралася мала, прэзыдэнт гораду, нейкі заціснуты, уручыў ім ганаровыя дыплёмы і гэтак жа саромеючыся, сказаў кароткую прамову. Лукаш адказаў адным словам: “Добра перад сьмерцю стаць на зямлю, у якой нашыя карані”. Пасьля іхнага вяртаньня ў Лёндан у бары седлецкага Дому Культуры задумваліся, дзе ён падчапіў гэтае выслоўе. З Шэкспіра? З Чэхава? Спрэчка цягнулася гадамі — безвынікова.

Польскае падарожжа павінна было іх амаладзіць і ўзмацніць, а тымчасам празь месяц пасьля вяртаньня Ўршуля адчула першыя болі. Лукаш запанікаваў. Можна адбыцца тое, чаго ён баяўся найбольш: ён застанецца сьляпы й адзінокі.

Як яны прынялі сваё супольнае рашэньне, невядома. Вядома толькі, што абвесьціў каранэр на падставе паказаньняў Мэры: доўгі час, пакуль яна не знайшла іх мёртвых 22 кастрычніка 2002 году, раніцай, атручаных вялікай дозай соннага парашку, неразлучных у апошнім абдымку (Лукаш — моцны, Уршуля — спаленая хіміятэрапіяй), Мэры чула пад дзьвярыма іхныя размовы. Гаварылі па-польску, а таму яна нічога не разумела. Адно толькі слова ацалела зь яе падслухованьняў, таму што было падобнае да ангельскага: “канкрэмацыя”, “супольнае спаленьне”. Яна патлумачыла каранэру, што добра разумее ягонае значэньне. Вэрдыкт гучаў: “Падвойнае самагубства са згоды абодвух бакоў”.

Не зьвяртаючы ўвагі на дробны, але ўпарты дожджык, з распытымі парасонамі 26 кастрычніка апоўдні на *Central Wimbledon Cemetery* з памерлымі разьвіталася вялізная людзкая

маса. Апрача славы вялікага рэжысэра і ягонай жонкі, публіку прыцягнуў, натуральна, факт падвойнага самагубства. Паабал пакапанай магілы стаялі дзьве труны, чакаючы перанясення ў крэматорый.

У нічым не замяшанай цішыні пахавальнай урачыстасці (калі не лічыць дожджыка, што адбываўся ад парасонаў), слова ўзяў дырэктар “*The Sea-Gull*” Theatre, малады й таленавіты тэатральны крытык Дэсманд МакГуайр. Сваю бліскучую прамову ён заснаваў на знойдзеным у архівах тэатра “Чайка” эскізе, які *sir Luke* не паспеў або не захацеў апублікаваць на парозе пэнсіі. Эскіз называўся “Чэхаў — Кафка — Бэкет”. Выходзячы зь вядомай “касмалягічнай” візіі Чэхава (“усе існаваньні, замкнуўшы свой трагічны круг, згаслі, і тысячу гадоў няма на сьвеце ніводнай жывой істоты, а бледны месяц без патрэбы запальвае сваю лятарню”), *sir Luke* затрымаўся на “Зьмене” Кафкі й скончыў свой эскіз вобразам людзкіх лічынак у п’есах Бэкета. “На самай справе, — сказаў прамойца, — пачаўшы ад будучага 2002 году, наш тэатар пакажа лёнданскай публіцы гэты патройны зьвяз”. Пачуліся аплядысманты, хаця ў адрозьненне ад італьянскіх жалобнікаў, ангельцы не маюць звычай разьвітвацца са сваімі нябожчыкамі воплескамі.

Дзьве труны павольна ўяжджалі пад музыку Баха ў крэматорый у такт цудоўных музычных фраз Баха (“Любімага кампазытара маіх гаспадароў”, — сказала Мэры). Мэры стаяла на пляцы каля крэматорыю, быццам уяўляла сабе, што з-за адсутнасці родных ёй будуць выказаць спачуваньні. Нікому такая ідэя не прыйшла ў галаву. А шкада, бо праз пару дзён пасья пахаваньня адкрылі тэстамэнт, паводле якога дом на Ёімблдоне разам з садам і машынаю ў гаражы быў запісаны якраз на Мэры, узамен заклікаючы яе кожную нядзелю, нягледзячы на надвор’е, адведваць, парадкаваць магілу ды насіць кветкі.

А з прычыны таго, што яна па сьмерці гаспадароў прывяла ўва Ёімблдон чацьвёра дзяцей свайго кузэна з прытулку на Глэчэстэр і аддала іх у блізкую школку, то на могілкі штонядзелі хадзілі яны ўпяцёх. У пагодныя нядзелі, калі ў далёкім куце могілкаў пад вязамаі было пуставата, чацьвёра дзяцей з Мэры, узяўшыся за рукі, вяночкам атачалі магілу і нешта напявалі. Што напявалі? У ангельскім сьпеве дзяцей паўтараўся рэфрэн: “*They remarried on the mortal carpet*”. Мэры суправаджала іх індыйскім рэфрэнам, які, напэўна, паходзіў з таго штату, дзе ўсё яшчэ было абавязковым супольнае спаленне. Потым аказалася, што індыйскі рэфрэн быў даўжэйшы за ангельскую вэрсію: ”Памерлі, злучаныя паўторным шлюбам на сьмяротным ручніку, няхай жа кахаюць адно аднаго на вечныя часы. Жывыя, што аддаюць ім чэсьць у танцы вакол іхнага

стосу аж да самага спалення, хай жывуць далей у імя вечнага каханьня, якое не разрываецца сьмерцю. Каханьня, якое адкрывае браму ў новае, іншае жыццё”.

Люты—чэрвень 1999 году

Гарачы подых пустэльні

I

Празь некалькі дзён пасья сардэчнай завалы, у кардыялягічным крыле шпіталю *San-Paulo* я пачаў цікавіцца калегамі па хваробе. Пакой налічваў з тузін ложкаў. Справа ад мяне ляжаў ксёндз, які рэагаваў на завалу бесьперапынным сном, ён спаў удзень і ўночы, прачынаўся толькі для таго, каб выпіць шклянку вады і пасьнедаць. Пасья сьняданку яму, як і ўсім, рабілі кардыяграму. Шпітальная сястра не чапала яго нават у часы абеду й вячэры, прадпісанья парашкі сама ўтыкала яму ў рот, ня будзячы. Падчас дзённага аьыходу хворых лекар абмінаў ягоны ложкак, адно заглядаючы хуценька ў кардыяграму й на крывую ціску. Гэта, напэўна, азначала, што галоўнымі лекамі для яго быў сон. Такого змучанага, ажно набрынялага пакутай твару я ня бачыў ніколі, хіба што сярод бамжоў (па-італьянску *барбонай*). Вонкава ён нагадваў сьвятога барбона з мэталёвым крыжам, заціснутым у сплеченых далонях. Сардэчная завала спасьцігла яго падчас споведзі, трывогу падняла старая кабета, занепакоеная маўчаньнем за краткамі й ціхімі адгалоскамі быццам бы стогну.

Насупраць мяне, ля супрацьлеглае сцяны, прыцягваў увагу малады, гадоў, можа, дваццаці пяці хлопец, які нерухома сядзеў, абапарты аб сьцірту падушак, з позіркам, уткнутым у столь. Часам ён апускаў вочы, і тады нашыя погляды на імгненныя сустракаліся. Ягоны погляд быў такім тужлівым, спалоханым і здзіўленым! Па сярэбранаму кубку на століку я здагадаўся, што ён быў спартоўцам, якому завала падрэзала крыльце на ўзьлёце. Час для наведваньняў быў вызначаны пасья зьмярканьня, акурат перад вячэрай. Да яго штодня прыходзіла прыгожая дзяўчына. Не зважаючы на астатніх хворых, яна амаль клалася на ягоны ложкак і абцалоўвала яму твар, шыю й рукі. Пасья візыту яна плакала ў хустачку за вёрткімі шклянкімі дзьвярыма палаты. Гэтага ня мог бачыць яе каханы, але добра бачыў я.

Чаму я апісваю гэта, калі ў маёй аповесці істотную ролю грацьме нехта іншы, а менавіта мой сусед зьлева? Я падазраю таму, што адпачатку хацеў бы стварыць атмасфэру хваробы, усё, пра што я буду пісаць далей, у значнай меры будзе тычыцца гэтай

часткі людзкога жыцця, якую хворы прадчувае рэшткамі свайго інстынкту (або перажывае несъядома), — раптоўнае зацяжненне перад павольным альбо хуткім сыходам у зямлю. Хвароба, цяжкая хвароба, натуральна, мае розныя абліччы, але заўсёды на гэтых абліччах блукае грэмаса, што зьвястае адыход.

Мой сусед злева ня быў ані маўклівы, ані гаваркі. Калі мы заводзілі хаця б кароткую размову, я захапляўся бліскавічным інтэлектам паўднёвых людзей, здольнасьцю адказваць на пытаньні, якія яшчэ не былі пастаўленыя, але ўжо віселі ў паветры; падавалася, быццам іхны розум увесь час канцэнтраваны на сапраўднай сутнасьці закранутых у размовах пытаньняў. Назаву яго Людавіка. Шмат год ён быў сьледчым судзьдзём у *Vallo della Lucania*, сталіцы акругі *Cilento*, у ягоную юрысдыкцыю ўваходзілі таксама *Paestrum* і вельмі блізкія *Agropoli*. Здаўна аўдавелы, ён меў адзінага сына, архітэктара ў Нэапалі. На схіле бацькавага жыцця сын (здаецца, запеклы стары кавалер) вывез яго ў Нэапаль у сваю кватэру на *Santa Lucia*. Ужо гады са два як судзьдзю адправілі на пэнсію, а адзінокае жьцьцё *Vallo della Lucania* прыемным не назавеш. Сын быў заўзятым архітэктарам, вечна занятым, ён рэдку прыходзіў да бацькі ў шпіталь, затое штодзённа прысылаў аднаго са сваіх кяркаў з торбаю садавіны. Судзьдзя Людавіка быў па другім завале, першы, параўнальна лагодны, разьбіў яго падчас апошняга працэсу ў *Vallo*, да якога ён рыхтаваў сьледчыя матэрыялы і пратаколы допытаў. Другую, неапалітанскую завалу, лекары акрэслілі (як і маю) *accuto*. На гчасьце, сын быў акурат у хаце і завёз яго на “сырэне” ў *San Paulo*, дзе меў сябра-кардыёляга.

Нарэшце прыйшоў дзень поўнага і канчатковага абуджэньня ксяндза. Не выпускаючы з рук крыжа, ён варушыў вуснамі, шаптаў малітвы. Я нават не спрабаваў пагаварыць зь ім, бо ён быў пагружаны ў малітву і нагадваў жавога тапельца, толькі што выцягнутага на бераг. Падчас абыходу ён коратка, ледзь чутным голасам адказваў на пытаньні лекара. Але затое ягоны шэры, набрынялы твар сьвяціўся добраю ўсьмешкаю.

Тлумныя шпітальныя палаты спрыяюць суседзкім стасункам. Калі ўрэшце нам дазволілі па паўтадзіны гуляць па калідоры, неяк натуральна мы ўтварылі тройку: сьледчы судзьдзя Людавіка, ксёндз (назаву яго Зэна) і я. Мы хадзілі павольна, асьцярожна несучы нашыя сэрцы, як кулі з крохкага шкла, ад дзяжуркі лекара да вялізнага акна, якое замыкала калідор краявідам: зарослая быльнягом пустка, а на ёй хлопцы граюць у футбол. Ксёндз Зэна ішоў крок у крок з намі, спыняўся, калі мы спыняліся, але маўчаў, слухаючы нашыя гутаркі. Я ня ведаў, ці ён сапраўды слухае, ці заняты ўласнымі думкамі. Але ён слухаў. Калі аднойчы мы з судзьдзём разважалі пра найцяжэйшыя хваробы старасьці —

натуральна, сэрца і анкалэгія — ксёндз Зэна раптам шапнуў ціха: “амнэзія”, — і яшчэ цішэй дадаў: “Гарачае дыханьне пусткі, *une respiro caldo del deserto*”. Судзьдзя зірнуў на яго зь несхаваным здзіўленьнем.

II

Ноччу, пасья адной з такіх прагулянак, каля другой гадзіны (я ня мог заснуць пасья апошняй порцыі пігулак) я пачуў з правага боку ціхія енкі, здушаныя, быццам ксёндз Зэна, нягледзячы на боль, стараўся нікога не абудзіць. У слабым сьвятле начной лямпачкі я разглядзеў, што ён адчувае нешта большае, чым мімалётны боль. Ягоны твар быў пакрыты потам, вялікія кроплі сплывалі з імба да вачэй і ніжэй. І боль, мусіць, быў вельмі страшны, бо я заўважыў, што ксёндз Зэна выпусціў з рук свой крыж і сутаргава заціснуў іх на жалезным біле ложка. Я не сумняваўся, што так выглядала мая завала. Я націснуў кнопку. Заспаны санітар ачнуўся адразу ж, калі кінуў позірк на хворага. Празь дзэве хвіліны цэлая каманда адцягнула ложка ксяндза, адгарадзіла яго шырмаю. Я чуў ціхую размову. Прынеслі кропельніцу. Адзіным словам, якое далятала да маіх вушэй, было *tardi*. Аднойчы голас лекаркі падняўся да драматычных вышынь, яна выразна й гучна сказала: *troppo tardi*, “запозна”. Я нерухома ляжаў з адкрытымі вачамі, астатнія спалі. А трэцяй за шырмаю апусьцела. Я выцягнуў руку на ўсю даўжыню і адсунуў шырму. Але мне ўдалося адсунуць яе нязначна, толькі нагэтулькі, каб пабачыць накрытую прасьцірадам галаву памерлага. Відаць, не жадаючы трывожыць хворых, мэдыкі не кранулі цела. Яго вырашылі зьвезці ранкам. Перад сьвітанкам я моцна заснуў, ня сніў ані сцэн, ані карцін, я сніў слова. Гэтым словам была *амнэзія*. Яно гучала з такой сілай, быццам яго паўтараў раскалыханы звон. Калі санітарка пабудзіла мяне на сьняданьне, перад якім давалі першыя лекі, я пабачыў побач чысты, засланы ложка. Мой сусед зьлева сказаў: “Хворае сэрца падобнае да начнога злодзея. Сьмерць падкрадаецца на дыбачках”.

Нашая лекарка была сястрой майго нэапалітанскага знаёмага і таму я быў “рэкамэндаваны” (у Італіі гэта вельмі важна). І таму сястра, калі-нікалі, пераважна па абедзе, сядала на мой ложка паабтатаць. Ад яе я даведаўся, што ксёндз Зэна быў пробашчам беднай, пралетарскай, са значным дамешкам злчынцаў і прастытута, парафіі на ўскрайку гораду. Яна параўнала яго са зьбітым ушчэнт ботам і дадала: “Цуд, што ён дажыў да сваіх сямідзесяці гадоў”. Тым большы чуд, што некалькі гадоў ён

рэгулярна і надоўга дзесьці прападаў, яго прывозіла дадому паліцыя, у стане разгубленасці, бяспамяцтва й страху. Ён ледзь помніў, як яго клічуць, дзе ён працуе, не пазнаваў сваіх парафіян. Яго павінны былі адаслаць ў прытулак для старых і хворых сьвятароў, але хто б згадзіўся прыйсьці на ягонае месца ў гэтым праклятым раёне, аж чорным ад дыму зь блізкай ліцейкі? Ня выключана, што чацвёртая завала (якая звычайна запальвае чырвонае трывожнае сьвятло), паразіла яго ў касьцёле ў той момант, калі ён заблукаў у лябірынтах свае памяці. Не, паратунку яму не было, шпіталь мог толькі працягнуць пэрыяд перад пятай, фатальнай завалай. Яму дазволілі шпацыр па калідоры, каб ён перад сьмерцю меў хаця б нейкую ілюзію, што стае на ногі.

Невядома зрэшты, ці хацеў ён выжыць, магчыма, яго вабіў толькі доўгі перадсьмяротны сон, які скончыўся б узнясеннем.

Аповед лекаркі быў досыць цямяны, быццам яна за нешта апраўдалася. Але гучаў ён праўдападобна. Я ўспомніў сабе выгляд бязьмежна спакутаванага ксяндза на суседнім ложку.

Мяне выпісалі са шпіталю амаль перад самым Божым Нараджэннем. Судзьдзя Людавіка не хаваў свае зайздрасьці. І на разьвітаньне даў мне свой адрас на Санта Лючыя.

III

Лічыцца, што шпіталь, войска, турма зьвязвае людзей, стварае супольнасьць, якая доўга яшчэ трымаецца “звонку”, пасля выйсьця з прымусовай ізаляцыі. Гэтая зацёртая думка, можа, у якіх выпадках і мае падставу, але не ў маім. Я не люблю сустракаць былых таварышаў па зброі й турме, а сьвежая хвароба пераканала мяне, што й таварышаў па палаце — таксама. Гэта фобія (можа свайго рода кляўстрафобія) чыста асабістая, зьвязаная з маім буяным індывідуалізмам. Паказальна, што я хутка забываў прозьвішчы людзей, зь якімі лёс злучаў мяне ў месцах статкавага пабытваньня.

Магчыма, таму я не зьвязваўся з судзьдзём, а калі б зьвязаўся, то даведаўся б, што па раптоўнай трэцяй завале ў шпіталі Людавіка вывезьлі ў санаторый у Швайцарыі. Ён правёў там год. Мы сустрэліся выпадкова ў пагодны дзень на надморскім бульвары, на вышыні *Piazza Vittoria*. Я з гэтага высокай кропкі пачынаў аздараўленчы шпацыр па плоскім маршруце аж да рыбацкага порту *Mergellino*, ён выбраў тую ж самую трасу, сыходзячы на пляц Перамогі са сваёй сьвятой Лючыі. Абодва мы паслухмяна выконвалі рэкамэндацыі нашых кардыёлягаў.

Мы ўяўлялі сабой дастаткова дзіўную пару. Каля нас гойсалі на роварах (па ходніку, прызначаным для пешых) маладыя хлопцы, на мурку, які адгароджваў ходнік ад вялізнага каменнага хвалярэзу, сядзелі закаханыя, абсалютна адключаныя ад сьвету пацалункамі й пяшчотамі, у вырвах паміж каменнем паскоквалі паплаўкі рыбакоў, якія абапіраліся аб мур, а мы йшлі паволі, час ад часу спыняючыся, каб паглядзець на затоку, каб у сонечны чысты дзень паўзірацца на Капры ў даляглядзе, каб павітаць прыбрэжныя выспачкі, пакрытыя белымі коўдрамі чаек, каб на сярэдзіне маршруту нацешыцца з рыбаў і васьміногаў, выстаўленых у маленькіх балейках на імправізаным кірмашыку, каб, ужо блізка каля мэты, забавіцца на прыстані для кацяркоў і яхтаў.

Няма чаго хаваць, гэта былі нудныя і манатонныя шпацыры, хаця ў апісанні і здаюцца вельмі прыемнымі. Мой спадарожнік быў нудны й манатонны, хаця й мілы, інтэлігентны ды шляхетны. Здавалася, доўгае лячэнне ў Швайцарыі прытупіла вастрывую ягонага розуму. Ён цешыўся жыццём, прагулянка (гаварыў ён) была адзіная даступная яму радасць, дома ён вёў жыццё пэнсіянэра, ахутанага сваімі дробнымі звычкамі: раскладваў пасьянсы і часам (рэдка) бываў чацьвёртым партнэрам у брыджы, амаль цалкам страціў даўнюю любоў да чытаньня, толькі што прачытваў мясцовую газету, вечарамі драмаў перад тэлевізарам. Пры пэўным падабенстве я быў у лепшым становішчы, для мяне раньня прагулка над морам была толькі лекамі. Але за два месяцы я прывык да Людавіка. Калі здаралася, што ён не прыходзіў на спатканьне, я хуткім крокам ішоў у бок Маргеліна, нідзе па дарозе не спыняючыся, з пачуццём, што мне чагосьці моцна бракуе. Я дапускаю, што й ён адчуваў тое ж самае ў дні маёй адсутнасці.

IV

Аднойчы мы пайшлі далей, аж на мол за рыбацкім портам. Па дарозе мы мінавалі шкляную капліцу, якую рыбакі паставілі ў гонар свайго сьвятога патрона. Наколькі я ведаю, там ніколі не адбываліся ніякія набажэнствы ці малітвы, перад малым алтаром проста клалі вянкi. Але зараз мы пабачылі прыклеены з боку бульвару да шкляной сьценкі аркуш зь нязграбным подпісам: “*Padre Zeno*. Ксёндз Зэна. Апякун убогіх. У першую гадавіну сьмерці ад удзячных рыбакоў з Маргеліна”. Значыць, ён і сюды прыходзіў, з далёкага чорнага Баньёлі да прыстані, выкупанай у зялёна-блакітным моры? Як? Чаму? Навошта? Стары рыбак, які цыраваў сетку, седзячы па тым баку парапету на пяшчыстай

высьпе, ахвотна распавёў: “Так, прыяжджаў або прыходзіў пешшу раз на месяц, што нават выклікала непрыязь пробашча зь мясцовых касьцёлаў Маці Божай Сьнежнай і Маці Божай Нарадзіўшай. Прыходзіў, прыходзіў, а потым казалі, што ён захварэў, што Бог памяшаў яму ў галаве. Аднак не было чалавека, лепшага за яго, такога зычлівага, заўжды гатовага дапамагчы. Цяжка сказаць, чаго ён прыходзіў, бо ў Маргеліна ёсьць свой ксёндз, а з Баньёлі так далёка ісьці. Можна, проста з добрага сэрца, а можна, хацеў падыхаць сьвежасьцю, ён часта ў пагоду сыходзіў да мора, доўга мыў твар і рукі, закасаўшы рукавы. Браў у нас трохі рыбы й малюскаў. Мабыць, аддаваў іх іншым, адразу ж вярнуўшыся ў Баньёлі”.

Мы моўчкі пераглянуліся. Перад вачамі ўстала палата ў *San Paulo*, ложка, на якім так цяжка спаў ксёндз Зэна, перш чым яго забіла пятая завала. “А ці памятаеце вы нашыя прагулкі ўтраіх на калідоры?” — запытаў Людавіка. “Памятаю. Памятаю, як вас здзівіла заўвага ксяндза Зэна аб амнэзіі”. — “Недарэмна. Мая апошняя перад хваробай судовая справа датычыла выпадку цяжкай амнэзіі”.

З таго часу нашыя супольныя прагулкі сталі зусім інакшыя. Судзьдзя расказваў, я слухаў, рэдка перапыняючы яго пытаньнямі. Выглядала на тое, што магчымасьць скінуць зь сябе “цяжар” давала яму палёгку. Мая цікавасьць расла зь дня на дзень, я быў падвойна раздражнёны, калі мусіў з-за кепскага надвор’я прапусьціць шпацыр. Я з радасьцю назіраў вяртаньне судзьдзі Людавіка да даўняй формы: ён быў разумны, праніклівы, спраўны й жывы розумам.

Я задумаўся, як пераказаць ягоную аповесьць ў разьдзеллах (ён апавядаў мне яе кавалкамі два тыдні). Я рабіў пасья кожнага шпацыра падрабязныя нататкі, якія зараз ляжаць на маім сталі. Урэшце я пакінуў намер пісаць ад першай асобы і падзяліць аповесьць на разьдзелы, якія адпавядалі б нашым прагулянкам. Я пастанавіў увесьці ўласны парадак, максымальна яе скандэнсаваць, наратару выступіць ад трэцяй асобы, а на разьдзелы пабіць паводле лёгікі й храналёгіі падзеяў.

V

Судзьдзі Людавіка было паўгода да пэнсіі, калі ў Агропалі выбухнула справа мужа і жонкі Портэр. Яму даручылі яе адразу ж, і менавіта ёю ён хацеў скончыць сваю кар’еру.

Дэрэк і Ваялет (італьянскія сябры звалі яе Віялета Портэр) былі археолягамі. У дваццатых гады, адразу ж пасья сканчэньня

навучаньня ў Оксфардзе, яны прыехалі ў *Paestum* на археалагічныя раскопкі. Абое працавалі вельмі ахвотна, без заробку, і маглі сабе гэта дазволіць, бо паходзілі з заможных сем'яў. Купілі й адрамантавалі домік у Агропалі, каля руін слаўнага Замку, ля нізкага абрыву над морам. Ім было гэтулькі ж гадоў, колькі самому дваццатаму стагодзьдзю, і яны былі парай, пра якую часта гаварылі: “Рэдка сустрэнеш такіх закаханых”. Яны прыехалі ў Італію, добра ведаючы італьянскую мову, таму ў Агропалі іх вельмі хутка сталі лічыць “сваімі”. Нават антыангельскія схільнасьці фашызму не ўплывалі на гэтыя адносіны, а мясцовыя ўлады ў Агропалі і акруговыя ў *Vallo della Lucania* да іх не чапіліся.

Затое не пайшла іхняя археалагічная праца ў Пэстуме, група археолягаў, што працавала на раскопках, ставілася да іх непрыязна. Пасьля ім далі зразумець, што італьянская група не хоча даваць працу, хоць і бясплатную, іншаземцам. Портэры сыцярпелі гэты афронт з добрай мінай, тым больш, што меркавалі разьвітацца з археалёгіяй. Ваялет пачала маляваць, а Дэрэк стаў скульптарам. Жылі яны ў вялікім каханьні, вельмі палюбілі Агропалі і ягонныя ваколіцы, вельмі рэдка выяжджалі нават туды, дзе маглі нагледзецца на шэдэўры італьянскага мастацтва. “Гэта мы спраўдзілі падчас сьледзтва, — дадаў судзьдзя Людавіка не без адценьня гордасці. “Навошта? — вырвалася ў мяне. — Гэта мела нейкую сувязь са справаю?” — “Не, але мы пастанавілі дакладна ўзнавіць увесь час, што Портэры жылі ў Італіі. Судовае расьсьледаваньне падобнае да сотняў рэнтгенаўскіх высьветаў, і ўсё для таго, каб выявіць нейкую схаваную плямку. Памятайце, што размова йшла пра вельмі незразумелае забойства. Прынамсі, у першых стадыях сьледзтва”. Малюючы і ваяючы, Портэры не імкнуліся выстаўляцца. Яны прадавалі за медны грош (не для заробку, бо ён ім быў непатрэбны) карцінкі й мініятурныя фігуркі на кірмашы *Vallo della Lucania*. Судзьдзя Людавіка неаднойчы бачыў іх (да трагедыі) на штотыднёвым кірмашы, акружаных багатымі сялянамі з Чылента. На тым кірмашы, зборыску ўсялякага добра, ад ежы да вопраткі й мэблі, яны сьмехам гандляваліся, каб набіць цану сваім “шэдэўрам” (так і казалі: *i nostri capolavori*). Сяляне-пакупнікі любілі іх і не шкадавалі грошай, а часам плацілі натураю, напрыклад, кавалкамі масла, яйкамі, курамі, трусамі. Людавіка, праходзячы паміж яткамі да свайго суду, бачыў іхныя “шэдэўры”. Ваялет спэцыялізавалася ў пэйзажах, паступова яны набывалі характар ілюстрацыяў да казак. Дэрэк вырэзваў ці ляпіў з гліны дробныя, дзіўныя фігуркі мужчын, жанчын і дзяцей, якія выразна мелі падабенства да экспанатаў з музэю Пэстуме.

Так плылі гады, Портэры сталі часткай краявіду Агропалі і Вальлэ, жыхары абодвух мястэчак прывязаліся да пары “сымпатычных ангельцаў”, спакойна глядзелі на іхныя працяглыя любощчы ў публічных месцах, і ускідалі ім на вочы толькі адную рэч: бязьдзетнасьць. На поўдні Італіі дзіця — гэта каронны доказ Божага багаславення і ўзаемнага каханьня бацькоў. Бязьдзетныя шлюбны выклікаюць гэтак званьня “зьямшаныя пачуцьці”. Але нават гэта не ўплывала на адносіны да “нашых Портэраў”, *i nostri Porter* (так іх урэшце пачалі называць).

У траўні 1939 году, калі над Эўропай павісьлі цёмныя хмары, Портэры выехалі ў Брытанію. У Лёндане яны й правялі ўсю вайну, ён — чыноўнік нейкай ваеннай канторы (меў слабае здароўе), яна — санітарка ў вайсковым шпіталі.

VI

Пасьля вайны яны два разы пісалі суседзям у Агропалі, што хутка вернуцца. “Пісалі” — недакладнае акрэсьленьне. Аўтарам абодвух лістоў быў Дэрэк, а подпіс Ваялет здаваўся дзіўна нязграбным, дрыготкім, быццам надрапаны курынаю лапаю. Раз Дэрэк абмовіўся, што “ваенны досьвед падарваў духоўныя сілы маёй жонкі”.

Гэты сказ, па-старасьвецку вытрыманы, судзьдзя Людавіка працытаваў даслоўна, бо лічыў яго першым запісам пра хваравітую зьмену асобы Ваялет. Абяцаньне хутка вярнуцца ў Агропалі аказалася заўчасным. Яны вярнуліся толькі ў сярэдзіне пяцідзясятых гадоў. У першыя ж хвіліны жыхары Агропалі былі ўражаныя выглядам Ваялет. Яна была бледная, схуднелая (некаторыя казалі “высахлая”), амаль празрыстая. На першай прагулянцы праз кожныя некалькі крокаў шукала апоры або месца, на якім можна было б прысесяці. Яна вітала ўсіх стрэчных, але так бясколерна, так абыякава, што тыя сумняваліся, ці яна сапраўды іх памятае. Дэрэк ішоў за ёю, налева й направа раздаючы ўсьмешкі, але кемлівы чалавек ня мог не пабачыць цёмных водбліскаў у ягонных вачох.

Далейшыя сьведчаньні, што сабраў Людавіка, датычыліся ўжо не выгляду, а паводзінаў Ваялет. З кожным днём рабілася ўсё больш зразумела, што шматгадовых знаёмых яна бачыць як за мглістай заслонай. Аптэкар з Агропалі гэта акрэсліў так: *E assente, immersa nel suo sogno di cui non riesce a svegliarsi*, яна непрытомная, пагружаная ў сон, зь якога ня можа выбрацца. Але гэта было яшчэ туды-сюды, паводзіны Ваялет прыпісваліся ейнаму “творчаму ўяўленьню”. Тым больш што яна, як і раней, раніцай у пагодныя

дні малявала, але ў яе пэізажах нічога не нагадвала тое, на што яна глядзела; яна натуральна рухалася сярод загадкавых відзяжоў і мрояў, дзе мора і неба былі сплавам бязьмежнай, жоўта-чырвонай пустэльнай прасторы. Адночы яна ўвогуле ня выйшла з дому. Судзьдзя Людавіка памятаў гэтую дату, 14 верасня 1958 году: у гэты дзень Ваялет пакінула Агропалі і замкнулася ў доме, тады пачалася ейная “хвароба”, як гэта назваў Дэрэк.

Ягоны твар быў з гэтых часоў для жыхароў Агропалі адбіткам яе стану. Калі можна гаварыць аб паступовым, нястрымным росьце смутку з адценьнямі страху, нават панікі, менавіта гэта адбівалася на твары Дэрэка Портэра. Усё часьцей ён выпраўляўся ў Вальё і ў Нэапаль, замыкаючы дом. Усё часьцей прыяжджалі ў Агропалі “госьці зь вялікіх гарадоў” (італьянскіх і замежных). У іх жыхары Агропаля пазналі лекараў. І усё выразней, усё шырэй распынала свае чорныя крылы Марнасьць. Задаваліся пытаньні, чаму Дэрэк Портэр не выводзіць жонку паляжаць у гамаку, чаму не выводзіць на прагулянку. Ніхто ня мог знайсці на гэта адказу (ён унікаў размоваў пра Ваялет), бо ня ведаў, што за хвароба такая ў яе. А ці ведаў сам Дэрэк, калі вымаўляў з націскам гэтае слова? Ці ведаў “госьці зь вялікіх гарадоў”?

Мы наблізіліся да каплічкі рыбакоў на Маргеліна. На яе грубай шкляной сыяне ўсё яшчэ вісеў аркуш з выцьвілым на сонцы надпісам аб гадавіне сьмерці ксяндза Зэна, і судзьдзя Людавіка стаў перад ім у глыбокай задуме.

VII

Як вынікала з прызнаньняў Портэра падчас сьледства, “хвароба” Ваялет сталася й ягонай хваробай. Няможна было падманвацца больш: у жонкі амнэзія ў вострай, хуткай форме, з кожным днём хвароба пажырала чарговую плату памяці. Лекары ўжо ня мелі сумневу адносна дыягназу, але бездапаможна разводзілі рукамі, калі размова заходзіла аб спробах стрымаць працэс. “Гэта невылечна, можна верыць (але толькі верыць), што пяшчота, уважлівасьць і інтэлігентнасьць атачэньня могуць трохі разьдзьмуць некаторыя іскры памяці. Аднак, калі шчыра, то ёй застаецца толькі апека і пастаянны нагляд, асобы з амнэзіяй не ўсьведамляюць, што робяць. Мэдыцына дагэтуль ня ведае прычынаў узьнікненьня хваробы й спосабаў лячэньня”.

Портэр спрабаваў знайсці прычыны. Падчас вайны Ваялет была энэргічнай санітаркай у ваенным шпіталі ля Гілфарду, спраўнай і ўсьмешлівай. Яе любілі й цанілі. Ён, працуючы ў адной

зь Лёнданскіх ваенных устаноў, мог жыць ў іхнай старой кватэры на Чэлсі. Яны бачыліся штотыдзень або штодэкады.

Не, не, нічога не паказвала на тое, што віною быў “ваенны досвед”, як ён пісаў у першым лісьце да Агропалі. Толькі праз год пасля вайны першыя праявы хваробы схілілі яго адкласьці вяртаньне ў Італію. Гэта былі яшчэ нявінныя праявы, якія ён лічыў расьсеянасьцю. Але калі б ён уважліва прыгледзеўся, то напэўна б пабачыў, што яна робіцца іншаю: у хатнім жыцьці, перад мальбэртам, у размовах, у каханьні. А найперш — у чытаньні. Яна зь дзіўнай прагнасьцю глытала літаратуру аб вайсковых зьдзячынствах, зь якімі амаль не сутыкалася ў правінцыяльным шпіталі, якія ведала толькі з бомбавых налётаў на Лёндан. Яна не хацела пра гэта гаварыць, чытаньне сталася яе прыватнай справай. Яна штовечар закрывала кніжку з тварам, як здавалася, асмаленым пільмам. У ложку была халоднай, напружанай, не дазваляла наблізіцца да сябе. Ён перастаў езьдзіць у Оксфард, дзе яго ўпрошвалі заняцца выкладаньнем археалёгіі. Проста баяўся пакінуць яе адну ў кватэры. Адною з праяваў зьмены, якая ў ёй адбывалася, быў страх выходзіць з дому. Перад вяртаньнем у Агропалі, на якое ён падсвядома ўскладаў вялікія надзеі, настала пагаршэньне. Раніцай яна цэлымі гадзінамі сядзела перад напратым на мальбэрце палатном, дакранаючыся да яго дрыготкім пэндзлем, паліла папяросу за папяросай, потым адкладвала палітру й пэндзлі, накручвала локан на выпацканы палец і доўга сядзела ў самнамбулічным здранцьвенні. Ён баяўся выводзіць яе з гэтага здранцьвення, бо памятаў зь дзяцінства, што самнамбулы, абуджаныя дотыкам рукі, падаюць, як калода, і могуць параніцца. Таму ён сядзеў за сталом, ляпіў з плястыліну свае фігуркі й не адрываў ад яе вачэй. Ён тады пачаў пісаць нешта кшталту дзённіка, хутчэй дзённіка трансфармацый Ваялет і свайго адчуваньня ад яе, чым уласных думак.

Яна абьякава прыняла праект вяртаньня да Агропалі, яна, якая падчас вайны часта сьніла сьцежку, што вяла да дому на замкавым пагорку, сьніла мора, якое калыхала прыточаньня да берагу чоўны рыбакоў. Але не спрачалася, нават часам дапамагала пакаваць торбы і куфры. Аднак Портэр ня мог пазбавіцца да думкі, што вязе ў Італію бязвольны прадмет, а не жывую істоту.

VIII

Два дні непагоды заблекавалі мяне ў хаце. Як часта бывае ў Нэапалі, прырода ўзяла рэванш за доўгую сонечную пару: бесьперапынку ліо, неба прыгнуло горад сьвінцовымі хмарамі,

аўтобусы і машыны павольна паўзылі ў плынях залевы. Біснула думка затэлефанаваць судзьдзі, бо апавядаць можна й па тэлефоне. Біснула й адразу ж згасла; Людавіка-наратар зросься са шпацырамі на надморскім бульвары.

Паўзу я вырашыў выкарыстаць для перапрацоўкі гісторыі Портэраў, ужо здагадваючыся, дзякуючы расьсеяным тут і там тропам судзьдзі, да чаго яна хіліцца. Я хутка пакінуў гэты намер, у мае думкі недарэчы й пастаянна ўбіваўся ксёндз Зэна. Што азначалі словы нашай лекаркі, быццам час ад часу ён недзе надоўга прападаў, што ў Баньэлі яго прывозіла палцыя, атакаванага раптоўным прыступам амнэзіі, якую ён незадоўга да сьмерці назваў “тарачым подыхам пустэльні”? Адкуль ён узяў гэтае выслоўе? Колькі ў ім праўдзівага выразу ўласных адчуваньняў, а колькі запазычанай рыторыкі? Мяне гэтае выслоўе зачаравала інстынктыўна, як здараецца з паэтычным тропам, зачараванасьць яким апырэджвае пранікнёныя ў ягоны сэнс. Я ня ведаў яшчэ, наколькі блізім да рэчаіснасьці быў гэты сэнс. Тымчасам усё быццам зьмяшалася — успаміны аб апошняй, сьмяротнай завале ксяндза Зэна й ягонае кружэньне па бязьлеснай раўніне, па сьвежавыпаленым полі (які мне паслужліва намалявала ўяўленьне): вось ён ідзе, гледзячы перад сабой, вяртаецца, спыняецца й далонямі засланяе чырвоны твар, зноў ідзе наперад крокам п’янага й зноў вяртаецца, хістаючыся, чалавек самотны, чалавек, адштурхнуты сьветам, чалавек, які не ўсьведамляе свайго існаваньня.

IX

На падставе сьведчаньняў Портэра судзьдзя Людавіка ўстанавіў у хваробе Ваялет крытычны пункт, пасья якога пачалося скочваньне ў абрыў безь ніякіх ужо тармазоў. Гэта было летняй ноччу, калі Ваялет раптам абудзілася з жахлівым крыкам: “Дзе я?!” Портэр абняў яе, яна дрыжала, як малая птушка са зьвіхнутым крылом. Ён быў патрэсены. Ён паўтараў машынальна й бездапаможна: “Дэрэк. Агропалі”, — абсыпаў пацалункамі яе разгарачаны твар. Аднак яна не рэагавала на гэтыя пяшчоты, хаця й прытулілася да яго. Пасья сарвалася з ложка, села ў куце пад мальбэртамі і ціха паўтарала: “Дзе я? Дзе я?”, — не зважаючы на ягоную прысутнасьць, благальным тонам малітвы. На сьвітанку яна заснула седзячы, ён асьпярожна перанёс яе ў ложак.

Людавіка спыніўся і абапёрся аб парапэт, ён быў стомлены, а можа, і ўсхваляваны. Моўчкі мы глядзелі на затоку, у праём паміж каменнем хвалярэзу, дзе ў сонцы бавіўся статак чаек; яны

абціраліся брушкамі аб паверхню мора і пырскалі ў неба як беляы ракеты. “Так, — сказаў, уздыхнуўшы, судзьдзя, — так, цяжка ў гэтым ня бачыць пераломнага пункту. Ня бачыць, ня ведаць, дзе ты ёсьць! Якая пакута! Але ці адчувала яе ў поўнай меры Ваялет? Мне падаецца, не. Яна ўжо пераходзіла на той бок. Але Дэрэк Портэр думаў інакш”.

Ён верыў, што яшчэ існуе шанец затрымаць Ваялет, схапіць яе за руку, прымусяць ачнуцца, як гэта калісьці рабілі з самнамбуламі. Судзьдзя лічыў, што нягледзячы на ўсялякія высновы й дыягназ, нягледзячы на тое, што ўласнымі вачамі ён бачыў, як прагрэсуе хвароба, Портэр не хацеў або быў ня ў стане паддацца рэчаіснасьці. Урэшце, што такое надзея? Бяссьільны бунт супраць распачы. Хто цьвердзіць, што няможна жыць без надзеі, цьвердзіць, што няможна жыць без нястомнага бунту.

Лёгка сказаць “бунт”, “супраціў”. Штодзённыя факты, што сьведчылі пра ўсё большае й хутчэйшае пагаршэньне, узводзілі паміж Портэрам і ягонай жонкай гладкую матавую сыценку, якую нельга было разбурыць, нельга было нават прабіць. Калі яна глядзела на яго, яе вочы былі нерухомыя, як у сьляпой, або запытальныя: хто ты? Ён яе апранаў і распранаў, мыў, расчэсваў валасы, карміў яе — яна згаджалася на ўсё без супраціву, але калі б нічога не рабіў, то яна б ня мела ніякага руху ўласнай волі, акрамя аднаго: вечнай, ненасытнай смагі. Яна выпівала цэлыя літры вады й сокаў, быццам ляжала на распаленым сонцам пяску. Аднак гэта не ўплывала (прыкра пра тое гаварыць) на патрэбу ўжываньня прыбіральні: калі ён ня ўмешваўся своечасова, то яна брудзілася пры поўнай адсутнасьці пачуцьця абаняньня. Ён спрабаваў выцягнуць яе са здранцьвення ўспамінамі, кожны эпізод зь мінулага папярэдзваючы сакрамэнтальным “ці памятаеш?”. Не, яна ня памятала і нават не было пэўнасьці, што чуе яго, быццам накрытая шкляным каўпаком. Часам ён саджаў яе перад бельм палатном, напэтым на мальбэрце, і ўтыкаў ёй у руку пэндзаль і палітру з фарбамі. Яна доўга сядзела непарушна, а потым хуценька, раптам, быццам нават з шаленствам, пакрывала палатно пісягамі, плямамі, каракулямі, якія можна пабачыць у малых дзяцей, якіх бацькі прымушаюць маляваць.

Плыў час, у Агропалі паступова прывыкалі бачыць толькі Портэра, калі Дэрэк, замкнуўшы дом на ключ (схаваўшы запалкі і павярнуўшы курок ад бутля з газам), выходзіў у мясцовыя крамы або выяжджаў у Вальё па пакупкі.

Тое, што яна дайшла да дна і пагрузілася ў амнэзію, ён зразумеў зь яе пытаньняў, хто ён і як яе завуць. Яна не магла сама адказаць на падобныя пытаньні. “Яны абодва спыніліся ў часе, —

шапнуў судзьдзя Людовіка, — яна з пакарай спаралізаванага чалавека, а ён — змагаючыся ўсё слабей, усё менш спадзеючыся выцягнуць домік у Агропалі зь мёртвай цішы”.

Ж

Надышоў дзень, якога Дэрэк Портэр не чакаў. Ён быў ужо згодны зь невылечнасьцю хваробы, паддаўся, адчуваў, што з полымя бунту ацалілі толькі рэдкія вугольчыкі, ведаў, што адзінае, што ён можа яшчэ для Ваялет зрабіць — гэта апекавацца над ёю зь нястомнай пяшчотай да ейнай сьмерці. Верыў і разьлічваў на тое, молячыся сам сабе, каб так і было, каб ён яе перажыў і не пакінуў адну. Думка пра тое, што ён мог бы памерці раней, а яна ў самотнасьці жыла б далей, ня ведаючы, хто яна і дзе знаходзіцца, была крыніцай ягонаў мукі. Затое найчарнейшыя яго страхі ня бралі ў разлік зьявы, напэўна, цалкам неспадзяванай, больш за тое — неверагоднай. Ці мог ён прадбачыць, што амнэзія *заразная*? У той страшны дзень на пачатку восені, у дзень упартай дэпрэсіі, ён сядзеў на ложку каля вакна, ад часу да часу пазіраючы ў кут, дзе ў ложку спала яшчэ Ваялет. І раптам усьвядоміў, што матэрыя *ягонаў* памяці робіцца падобнай да страпанага й сатлелага сукна, якое хутка пачне разлазіцца. “Я добра разумеў, — пасьпяшыў растлумачыць судзьдзя Людавіка, — што ў ім гэты працэс мае іншы характар, ён не адбітак, а вынік хваробы жонкі”. Яны былі так глыбока зьвязаныя ад першага спатканьня на студыях, так заўсёды стараніліся атачэньня, так ізаляваліся ад сьвету (падчас вайны, не кажучы ўжо пра побыт у Італіі), што мінуўшчына Портэра праглядвалася ў мінуўшчыне жонкі й наадварот. Хвароба Ваялет зрабіла для яе абсалютна непатрэбным люстра Дэрэка. Яна ж пабіла на дробныя кавалкі люстра Ваялет. Ён быў вырачаны на страту памяці, калі страціў удзельніка й сьведку сваёй мінуўшчыны. Дзіўна гучыць — заразіўся амнэзіяй. Аднак у сьведстве, у паказаньнях Портэра гэта выразна паўтаралася неаднойчы. Ад таго восеньскага дня ён усё часцей усьведамляў, што ягонаў мінуўшчына скурчылася да пэрыяду хваробы Ваялет. Людзі, паражаныя амнэзіяй, трацяць усьведамленьне страты памяці, жыцьцё ўсыхае для іх да дробных матэрыяльных фактаў, якія толькі што адбыліся і ўжо хуценька ўсыхаюць. Портэр ня страціў гэтага ўсьведамленьня, ён ведаў, што своеасаблівасьць ягонага зьвязку з Ваялет выракла яго суправаджаць яе ў хваробе.

— Паслухайце, — спыніўся раптам судзьдзя Людавіка, — якую ён ужыў мэтафару. Ён казаў: “Калі амнэзію можна параўнаць з

выразаньнем платаў памяці, то апэрацыя Ваялет адбывалася пад наркозам, у сьне, а мая — жыўцом, на яве”.

Дастаткова выразныя, хоць і павольныя зьмены адбываліся ў яго стаўленьні да Ваялет. Ён ніколі не забываўся пра свае абавязкі апекуна й санітара, з той жа пільнасьцю займаўся доглядам, але з усіх ягоных дзеяў кропля па кроплі выцякала пяшчота. Ён адчуваў зьмену, але, да ўласнага здзіўленьня, не было ў ім згрызотаў сумленьня. Прайшла восень, надыйшла зіма, у гэтых краях ня так халодная, колькі прасякнутая вільгацьцю. Большую частку дня ён сек дровы й грэў дом.

Калі на поўдні Італіі прыходзіць добрая, чыстая вясна, прырода выбухае зь незатарможанай раптоўнасьцю і шчодрасьцю, надыходзіць быццам суперніцтва паміж зелянінай, блакітам неба і вясёлымі зелянкава-блакітнымі гульнямі мора. Портэр, каб перарваць манатонію свайго жыцьця, выходзіў рана лавіць рыбу, сядзеў на скале ля малой затокі, мог адтуль акідваць поглядам дом, у якім яшчэ спала Ваялет.

XI

Судзьдзя Людавіка: “Ён лёгка даваў паказаньні (не ўпіраўся), быў уважлівы, праўдзiвы й прасталінейны. Аж да галоўнага вузла, да якога вяло сьледзтва крок па кроку. Вось тады ён упёрся, закрыўся ў сабе, напружыўся, калі й не зьнямеў цалкам, то ня шмат да таго бракавала. Не, не спрабаваў пярэчыць ці хлусіць, але зь цяжкасьцю, з болям у вачох вырываў з гора скалечаныя словы або гукі. Апошні допыт забраў шмат часу й высілкаў. Дэрэк падпісаў пратакол, не чытаючы”.

У ноч з 22 на 23 красавіка ён прачнуўся перад сьвітанкам з пачуцьцём жаху, які выклікаў начны кашмар, ён ня памятаў, што яму сьнілася. Сеў у фатэль, сэрца вельмі моцна білася, ён угледзеўся ў Ваялет. Тая спала спакойна, дыхала роўна. І (гэта было ілюзіяй, пустой мрояй) ён пабачыў на яе вуснах усьмешку. Можна, сутарга прабегла па схуднелым твары, бо апошнім часам яна амаль перастала есьці. Ён памятаў, што гэтая праўдзiвая ці ўяўная ўсьмешка спарадзіла ў ім нешта накшталт гневу, быццам яна была абсурдным довадам, што Ваялет адмыслова яго заразіла. Ён устаў у транс, узяў з ложка сваю падушку, палажыў яе на твар соннай і націснуў з усяе сілы. Ня трэба было той сілы, Ваялет нават не здрыганулася, толькі пасінелі яе голяыя рукі. Пасья адняў падушку. Ваялет была мёртвая. Ён зноў сеў у фатэль, і бліснула яму дзікая думка, што так мог бы зь ёю яшчэ доўга жьць, што мог бы кахаць мёртвую Ваялет. Прыкрыўшы падушкаю ейны твар, ён выйшаў з дому. Усё яшчэ ў транс, павольна пайшоў па скальных

прыступках да мора, глядзеў на заружавелы гарызонт і зразумеў, што ўжо добра сьвітала. Не разьбіраючы, ён пайшоў у мора, холаду не адчуў, наадварот — яго быццам біў гарачы вецер. Ён ішоў усё глыбей і глыбей, уцякала з-пад ног камяністае дно, вада залівала вочы й вусны, і да сёньня ён успамінаў сваё сэрца, перапоўненае радасьцю тапельца. Яго ўратавалі рыбакі, што вярталіся з начных ловаў. Як пазней выявілася, яны моўчкі, ня ведаючы, што ён намерваецца рабіць (экстравагантнасьць іншаземцаў!) сачылі за ім з-за скальнага выступу.

ХІІ

Судовыя разборкі ў Вальё доўжыліся адзін дзень. Портэр пацьвердзіў свае паказаньні, адказаў ціхім голасам: “*Colpevole, винны*” на пытаньне старшыні трыбуналу. Здавалася, што ён і не цікавіўся судовым працэсам, сядзеў на лаўцы асуджаных з апушчанай галавою. Паціснуў плячыма й маўчаў, калі нахіляўся да ягонага вуха наняты ўладамі адвакат, падняў галову і з выразам сымпатыі на твары слухаў прамову абвінаваўцы. Прысяжныя вырашылі — вінаваты, старшыня трыбуналу прачытаў вырак: чатыры гады з залічэньнем паўгадовага папярэдняга зьявольленья. “Я заслужыў пажыццёвы вырак і сам сябе асуджаю на яго”, — сказаў Портэр. Таго ж дня, вечарам, судзьдзя Людавіка адведаў яго ў камэры. За тую размову, пра якую ён не хацеў бы расказаць, ён заплаціў у тую ж ноч першай завалай. Портэр адсядзеў толькі год у Асколі, рэштку яму даравалі за добрыя паводзіны й адаслалі ў Ангельшчыну. Падобна, што ён зашыўся ў нейкім правінцыйным мястэчку ў Шатляндыі. Ці жывы яшчэ? Ці адседжваў сваё пажыццёвае зьявольленьне? Домік у Агропалі ён падарыў лёнданскаму таварыству археолягаў. Туды прыяжджалі калі-нікалі прафэсары й студэнты зь Лёндану. Апошні такі прыезд скончыўся трагічна: ноччу, па выезьдзе групы ў Англію, домік у Агропалі згарэў дашчэнтку ў пажары, выкліканым, відаць, нядбайнасьцю жыхароў. Тэрыторыя, засыпаная чорным вугольлем, кавалак чорнай пустэльні, засталася ўласнасьцю археалягічнага таварыства.

Упершыню за час нашых шпацыраў я ўзяў судзьдзю Людавіка пад руку, бачачы, што ён палез у кішэню па пігулку нітрагліцэрыну й хуценька ўсунуў яе пад язык.

Прыпякала сонца, мы пайшлі на самы канец молу з марскім ліхтаром, дзе можна было каля падножжа гэтага ліхтара сесці на шырокай сходні ды спакойна падыхаць цёплым паветрам затокі.

Люты 1993 году.

Зь дзёньніка

Запіс ад 15 жніўня 1977 году у маім дзёньніку, уночы: *Ferragosto* (найвышэйшы пункт лета 15 жніўня) — гэта скарот ад *Feriae Augusti*, вакацыяў, усталяваных дэкрэтам імператара ў 18 годзе ад нараджэння Хрыста; такім чынам, жнівеньскае паганскае свята (у пазьнейшым каталіцкім календары — Унебаўзяцце Найсвяцейшай Панны Марыі) налічвае дзье тысячы гадоў.

Той, хто падчас *Ferragosto* пазірае з высокіх *belvedere* на нерухомы Рым, хто ў старым Рыме кідаецца ў абязьлюдзелыя вулікі з асьлепымі вокнамі дамоў, павінен ведаць, што ў цяністым, задушным і ліпучым упале чатырох сьценаў, за жалюзі, нешматлікія гаротнікі, што засталіся гэтай парою ў горадзе, мрояць пра самагубства. Гэта пацьвярджаюць статыстычныя звесткі, якія, з пэўным драматычным перабольшваньнем, гавораць пра раптоўны, нічым не абмежаваны “параксызм самазьнішчэння” сярод тых, хто не хацеў альбо ня мог уцячы зь места”.

Рапарт квэстуры

У мінулым, 1995 годзе, “параксызм самазьнішчэння” быў асабліва моцны. Уночы з 15 на 16 жніўня зрабілі сабе сьмерць дзевяць асобаў. Рапарт рымскай квэстуры, зроблены падафіцэрам для асаблівых даручэнняў Тарантына й падпісаны капітанам Флявіа Карбанары, змяшчаў поўны сьпіс і досыць павярхоўнае апісаньне ахвяраў *di codesta notte maledetta*, “гэтай клятай ночы”. Падафіцэр патлумачыў, нашто ўжыў гэты выраз, ня вельмі дарэчны ў бюракратычнай мове паліцэйскіх рапартаў. Тэмпература сягнула за сорок градусаў, за дзень адбылося мноства выпадкаў “срдэчнай недастатковасьці” ў шпіталях і некалькі сьмяротных завалаў у горадзе.

Сьпіс самагубцаў пачынаўся з сужэнскай пары сталага веку. *Villino*, маленькі дамок з прысадаю на ўскрайку раёну Праці (*Via degli Scipioni*, 67). Этгорэ Палямбіні, пэнсіянэр, былы настаўнік фізыкі ў ліцэі, 74 гады. Жонка Эльвіра, хатняя гаспадыня, 72 гады. Зрабілі сабе сьмерць у шчыльна замкнёнай кухні, пусьціўшы газ. Устрывожаны газавым смуродам, ананімны ранішні мінак затэлефанаваў у квэстуру. Выбілі шыбы дручком, які знайшлі ў садзе. Сьмерць надышла а трэцяй уночы (падафіцэра й двух шарагавых суправаджаў дзяжурны лекар квэстуры). Паміж сужэнцамі на падлозе ляжаў здохлы чыюк. Падобна на тое, што здох ён раней, бо яго вынялі з клеткі. Падафіцэр назваў здарэньне

“трагедыяй самоты” й нават дадаў, што, магчыма, сьмерць чыюка падштурхнула бязьдзетнае сужэнства да “жахлівага кроку”. Капітан простым алоўкам паставіў на палёх маленькі пыталнік.

На другім месцы ў сьпісе фігураваў *monsignor* Маўрыцыё Цубіні, высокі ўраднік адной з ватыканскіх дыкастэрыяў, жыхар вялікай камяніцы насупраць сьвятога Пятра (*Via Porta Cavalleggeri*, 113). Яму было 40 гадоў. Раным-рана да яго зьявіўся пасыльны з ватыканскай дыкастэрыі з важным дакумэнтам для падпісаньня. Пасыльны ўстрывожыўся, бо ніхто не адказваў на званок ля ўваходу ў жытло. З ватыканскай управы патэлефанавалі ў квэстур. Монсэнёра знайшлі мёртвага (й голага) у ваньне, з плястыкавым мяшком на галаве, завязаным на шыі. Хутчэй за ўсё, Цубіні страціў прытомнасьць, абсунуўся ў ваньне, напоўненай вадой і заткнуўся, але мяшок утрымаў на паверхні ягоную галаву, з шырока раскрытымі вачамі й жахлівай грымасай на сінім твары. Камяніца была цалкам спусьцелая, аднак у суседнім доме паліцыянты знайшлі вартаўніка з жонкай, якія жылі ў памяшканні ў сьцяне з замкнёнай брамай. Так, яны ведалі монсэнёра, ад пэўнага часу той вяртаўся з ватыканскай управы злосны, раздражнёны, ледзь стрымліваўся (а раней жа быў вельмі ветлівы з жыхарамі свайго і вакольных дамоў). Жыў з маладым студэнтам Марка, сваім пляменьнікам. Тут жонка вартаўніка шматзначна прымружыла вока й засьмяялася. Вартаўнік таксама рагатнуў. Дзесяць дзён ці два тыдні таму Марка зьехаў. Бачылі ранкам, як сядаў з валізаю ў таксоўку. З таго дня зьмяніліся паводзіны монсэнёра. Ягоны найбліжэйшы сусед, заможны крамнік, у ноч перад ад'ездам на мора чуў празь сьцяну нястомнае кружэньне па пакою й няспынны папяровы шолах. Нябожчык не пакінуў ні аркушыка. Падафіцэр рызыкнуў западозрыць гомасэксуальную сувязь. І тут капітан пакінуў свой пыталнік простым алоўкам.

На Затыбер'і, на *Via Anicia*, 15, паблізу Базылікі сьвятой Цэцыліі, месціцца трохпавярховік з тэрасаю за нізкім мурам. Тэраса добра бачная з вуліцы, што й дазволіла паліцыянту на раньнім абыходзе ў шарую гадзіну аглядзець голае цела, што зьвісала з бэлькавага выступу на паддашку. Паліцыянт паспрабаваў залезьці на дах, але брамка была замкнёная. Высадзіць яе не ўдалося. Паліцыянт пераскочыў празь нізкі мур у зьдзічэлы садок і заўважыў за домам дадатковыя сходы, што вялі на дах. Залез па іх на тэрасу. Голае цела на матузе, прымацаваным да выступа бэлькі, належала маладому мужчыне, ужо мёртваму. У куце тэрасы, узбоч каморкі, ляжала мёртвая голая дзяўчына з выразнымі сьлядамі ўдушэньня на шыі і з высунутым да паловы языком. Паліцыянт выйшаў з тэрасы праз адчыненыя дзьверы й

на паўпаверху пабачыў расчыненыя дзверы ў пакой. Зайшоў туды, патэлефанаваў у квэстуру. Пасья зьбег сходамі на дол і там пачуў востры пах газу. Вартоўня была ў садзе, прыбудаваная да зьнешняга муру. Паліцыянт ледзь дабудзіўся соннага вартаўніка (самотнага). Пасья таго, як былі выбітыя шыбы першага паверху, з вакна выскачыў, хіляючыся, кот, які невядома як выжыў. У кухні ляжалі целы двух старых людзей, ужо мёртвых.

“Наша каманда, — доўжыў свой рапарт падафіцэр, — прыехала на *Via Anita* а сёмай раніцы. З дапамогай вартаўніка выяўлена наступнае: пара старых людзей на першым паверху, пэнсіянэры, вялі адасобленае жыццё, рэдка кантактавалі зь іншымі жыхарамі дому, занятыя выключна сваім катом. Вінцэнта Бэрнардыні, былы супрацоўнік падатковай інспэкцыі, 69 гадоў; жонка Амэлія Бэрнардыні, ужо 5 гадоў цяжка хворая на нэрвы, 71 год”. І тут падафіцэр дапісаў: “трагедыя самоты”. А капітан зноў пазначыў гэтую выснову маленькім, ледзь бачным пыталнікам на палёх.

Малая пара на тэрасе была амэрыканскаю: Браян Райт, 30 гадоў і Нэнсі Фэрстан, 28 гадоў. Лекар сыцьвердзіў, што паміж удушэньнем дзяўчыны й самазгубай яе сябра прайшло каля шасьці гадзінаў. Адціснуты каля жанчыны ў пылу сьлед сьведчыў, альбо як найменш намякаў, што мужчына, перш чым засіліцца, доўга сядзеў ля задушанай. На нутраным баку сьцёгнаў у абодвух былі плямы засохлай спэрмы. Лекар не сумняваўся, што ўсё адбылося пасья шматразовага сэксуальнага стасунку. У жытле памерлых, на стале, падафіцэр знайшоў дазвол італійскай Управы Аховы Помнікаў. Браян і Нэнсі, гісторыкі мастацтва з каліфарнійскага ўнівэрсытэту, жылі ў Рыме шосты месяц; былі ўпаўнаважаныя дасьледаваць фрэску Каваліні “Апошні Суд” у Базыліцы сьвятое Цэцыліі. У рапарце падафіцэра стаялі ледзь бачныя, зацёртыя гумкаю словы: “трагедыя каханьня”. Падафіцэр рымскай квэстуры, відаць, паддаўся спакусе і ўплёў сваю ўражлівасьць у бюракратычную прозу рапарту, чаго не ўхваляў яго спраўны й строгі начальнік.

Восьмае й дзвятае самагубствы гэтай праклятай жнівёнскай ночы *Ferragosto* адбыліся за мурамі рымскага гэта. “А шостаі раніцы, — рапартаваў падафіцэр Тарантына, — у квэстуры зазваніў тэлефон. Цяжка было зразумець жанчыну, што тэлефанавала — яе рыданьні пераходзілі ў крык. Аднак удалося вылавіць з таго рыданьня адрас. *Vicolo della Vecchia Sinagoga*, насупраць *Via del Portico Ottavia*, 13, сёмы паверх. Група прыехала адразу. Стары зруйнаваны дом, чатыры крамкі ўнізе, бязь ліфту, лесьвічныя краткі ў дзірках і шчарбінах. На сёмым паверху ўжо былі адчыненыя дзверы ў чаканьні паліцыі. Ля ложка самазабойцаў сядзела, захлынаючыся слязьмі, жанчына ў

сярэднім веку. Рашэль Вітэрба, удава, маці двух дарослых дзяцей, сястра самагубцы, Вітторыя Фэрарэзэ, 75 гадоў, мэханіка. Той ляжаў сплечены на ложку з Мірыям Матэра, 65 гадоў, прыбіральшчыцай сынагогі. Яны атруціліся соннымі парашкамі, бутэлечкі ляжалі на падлозе разам з пустой пляшкаю з-пад віна. Зь бязладнага апавядання, перарыванага выбухамі плачу, вынікала, што сьведка Рашэль Вітэрба чакала аўтамабіля сяброў, якім мелася паехаць на цэлы дзень у Остыю. Спускаючыся са сваёй кватэры на паддашку (дзеці былі на вакацыях), Рашэль гучна пагрукалася ў пакоік на ніжэйшым паверху, дзе жылі ейны брат і Мірыям. Яе ўстрывожыла ціша за дзвярыма. Таўханула іх усім целам, крохкі замок падаўся. Лекары й два паліцыянты ледзь разьнялі самагубцаў, якія спляліся й заціснуліся ў вузел. Доктар сказаў, што сьмерць настала пасья паўночы. Памерлых паклалі на ложкак. У іх былі белья й спакойныя твары, абодва здаваліся маладзейшымі, чым былі. Апытаньне сястры памерлага не давала істотных вынікаў — тая плакала, галасіла, ірвала на сабе валасы. Давядзецца адкласьці размову. Зараз нічога не вядома”. Капітан скончыў рапарт вялікім пыталнікам, які пасярод старонкі трохі размазаўся з-за дрэннага атрамантавага алоўка і выглядаў, як птах з крывой дзюбаю. Пад пыталнікам, на нізе старонкі, капітан дапісаў друкаванымі літарамі: “Належыць: гэтую зьяву, штогадовую, усё больш небясьпечную, даручыць прааналізаваць камісіі спэцыялістаў-псыхолягаў. Магчыма, з удзелам сьвятара. Выканаць хутка”.

Аналіз Камісіі псыхолягаў

Капітан Карбанары дамогся свайго, праўда, не на тым узроўні, на які спадзяваўся, але й гэта пацешыла ягоныя амбіцыі. Прапанова з квэстуры, падтрыманая адпаведным дэпартамантам міністэрства ўнутраных справаў, прывяла да стварэньня камісіі з трох асобаў. Псыхолягі з рымскага ўнівэрсытэту, Марыя Тэрэза Вэрачэ й Джанкарла Партэла, падрэ Антоніа Бэртоні, духоўны асыстэнт з калёніі для наркаманаў пад Лядысполі. Квэстура са свайго боку прызначыла трох малодшых падафіцэраў, якім даручылі зьбіраньне матэрыялаў і сьведчаньняў для Камісіі. Супольныя пасяджэньні мусілі адбывацца штомесяц у квэстуры і павінныя скончыцца не пазьней як праз паўгады. Цякучую аналітыку камісія абавязалася дасылаць капітану Карбанары. Для выпрацоўкі высноваў камісіі давалася два дадатковыя месяцы. І натуральна, яе чальцы атрымлівалі штомесячны заробак зь бюджэту міністэрства.

Дзіўным было запрашэнне ксяндза з калёніі для наркаманаў. Зь першай хвіліны працы было ўсталявана, што даследаванне будзе разглядаць самагубства як хваробу (“хвароба суму па сьмерці ці зачараваньня сьмерцю”). Камісія паставіла за мэту выявіць, чаму найвялікшая напружанасьць хваробы прыпадала (і ўзмацнялася з кожным годам) у дзень піку лета. Падрэ Бэртоні — наркаксёндз, як яго жартам называлі — выказаў сумнеў у такой пастаноўцы пытаньня. Яго асьцярожна падтрымала прафэсарка Марыя Тэрэза Вэрачэ. Аналіз пачалі ад самазабойства сужэнства Паламбіні ў *villino* ў раёне Праці. Падрабязнае апісаньне трагедыі падрыхтаваў прафэсар Джанкарла Партэла на падставе матэрыялаў, здабытых тройкай падафіцэраў з квэстуры.

Матэрыялы, галоўным чынам, дакумэнты з квэстуры й аповеды суседзяў, паведамлялі, што самагубцы з Праці некалькі дзясяткаў гадоў жылі ў адным і тым жа дамку-*villino* (спадчына ў сям’і мужа) **амаль** цалкам адасоблена. Муж Эгторэ выходзіў ранкам у блізкі ліцэй, дзе ня меў сяброў сярод калегаў, вяртаўся дадому на позьні абед, а ад шостаі да восьмай даваў урокі фізыкі ў лябараторыі, абсталяванай у вежачцы на даху *villino*. Жонку Эльвіру бачылі адно падчас кароткіх ранішніх паходаў у крамы, што месціліся на алеі *Cola di Rienzo*. Потым яна ўжо не выходзіла з дому. Сужэнцы ніколі не выпраўляліся ані ў цэнтар Рыму, ані ў мясцовыя кінатэатры. Яны не маглі мець дзяцей, пра што суседзі даведаліся ад нетактоўнага лекара. Нягледзячы на гэта, яны стваралі ўражаньне людзей, задаволеных жыцьцём. Гэтае задавальненьне перарасло ў нешта большае, калі ў пяцідзясяцігадовым веку яны вырашылі ўдачыраць трохгадовую дзяўчынку з родных мясцін Эльвіры ў Люканіі. Слова **амаль**, ўжытае вышэй, датычыць зьмены у іхным жыцьці, якая надыхла са зьяўленьнем прыёмнай дачушкі. Невялікай, але ўсё ж зьмены. Яны выходзілі часам з маленькай Разэтай на прагулянку, а калі яна падрасла й яе можна было запісаць у школу, названы бацька, настаўнік ліцэю, пакінуў даваць урокі й цалкам прысьвяціў сябе навучаньню Разэты; прыёмная маці займалася ейным выхаваньнем, вучыла граць на фартэпіяна. Выхад настаўніка на пэнсію супаў з замуствам Разэты. Ёй было 18 гадоў, яна пакахала з узаемнасьцю значна старэйшага за сябе мужчыну, які адразу па шлюбе забраў яе ў Аргентыну. Там яму абяцалі грашавітую працу. На момант самагубства прыёмных бацькоў Разэта была маткаю трох дзяцей і ўлетку акурат плянавала прыехаць у Рым, каб “унукі” пазнаёміліся са сваімі “дзедам і бабай”. Здавалася б, што чаканьне прыезду гасьцей з Аргентыны абяцаюць добрыя часы для жыхароў *villino* ў Праці. Але гэта на паверхні, а хвароба таілася недзе ў глыбіні.

Падрэ Бэртоні першы папрасіў слова. “Дзе ж тут, — запытаўся ён з далікатным адценнем іроніі, — самагубства як хвароба, тым больш хвароба тугі па сьмерці? У хвіліну шчасьця двое старых, самотных людзей — няверных Богу й нявызнаных ні ў якой рэлігіі, а значыць, тым болей самотных — рыхтаваліся да радыкальнай перамогі над сваёй самотай”. Прафэсарка Вэрачэ падтакнула ксяндзу. Прафэсар Партэла запырэчыў: хто ведае, ці не балесьней яны адчувалі сваю самоту, чакаючы ў госьці сям’ю ня ўласную, а прыточаную; і гэта ў той момант, калі здохла ў клетцы іхнае сапраўднае дзіця. Прафэсар не пераканаў ксяндза й сваю каляжанку: спадарыня Вэрачэ нават падкрэсьліла “шгучнасьць” ягонага “вельмі нацягненага інтэрпрэтацыйнага аналізу”. Камісія пакінула на пазьней чыннік *Ferragosto* ў “*трагедыі самоты*” (ўсё ж прышчапілася гэтае азначэньне з рапарту квэстуры); аднак камісія дапусьціла, што самагубства ня ёсьць вылучна хваробаю і не абавязкова палучанае з распаччу (нягледзячы на сьцьверджаньне К’еркегора).

Адразу сталася ясна, што самагубства монсэн’ёра Цубіні не дае падставаў да нейкіх спэкуляцыяў ды гіпотэз з-за браку верагодных і “аб’ектыўных” сьведчаньняў і аргумэнтаў. Апроч таго, ксёндз Бэртоні адразу выйшаў з дыскусіі, і псыхолягі ўважылі ягоныя паводзіны. Сьвятар не хацеў уваходзіць у інтымныя справы сьвятара. Яму наўпрост прапанавалі вярнуцца ў лягер пад Ладыспалі, аднак ён адмовіўся і ўвесь час сядзеў за круглым столікам, унурыўшыся. Здавалася, ён падрэмвае, але потым камісія неаднойчы пераконвалася, што ён уважліва слухаў.

Ватыканская дыкастэрыя, дзе працаваў монсэн’ёр Цубіні, катэгарычна адмовілася ад камэнтараў. Болей за тое — там не хавалі абурэньня, пабачыўшы сьледчых падафіцэраў. Не было іншага выйсьця, як грунтавацца на паказаньнях парт’е ды ягонай жонкі. Тыя пацьвердзілі папярэднія паказаньні, але, нягледзячы на прыродную балбатлівасьць, гэтак уласьціваю ўсім ахоўнікам і парт’е, адмовіліся заглыбляцца ў падрабязнасьці. Малады Марка паходзіў з Кома, таму тамтэйшая паліцыя атрымала загад паразмаўляць зь ягонай сям’ёй. Выявілася, што па выездзе з Рыму Марка не паехаў да свае сям’і ў Кома. Ягоныя сьляды згінулі, найверагодней, хлапец уцёк за мяжу, прыхапіўшы зьберажэньні свайго духоўнага каханка.

Затое пад лямпаю на начным століку монсэн’ёра знайшоўся аркушык з адным толькі сказам: “Прашу Найвышэйшага дараваньня”. А з-за кніг на верхняй паліцы выпаў нататнік у палатнянай вокладцы. Гэта быў інтымны дзёньнік монсэн’ёра, такі інтымны, што падчас чытаньня яго ўслых падрэ Бэртоні заткнуў вушы. На ягонае шчасьце, прафэсарская пара абмежавалася

чытаньнем пары фрагмэнтаў. Гэтага хапіла, каб выракаваць, што прычынаю самагубства быў псыхалагічны зрыў мужчыны, выкліканы жарсыцю без тармазоў. Пытаньне, чаму монсэнёр зрабіў сабе сьмерць акурат у піку лета, хаця ягоны маладзён кінуй яго напачатку жніўня, адклалі на потым.

Пра амэрыканскую пару з Затыбэр'я, на *Via Anicia*, патрабавалася інфармацыя са Штатаў. Сьледчыя квэстуры зь відавочным гонарам прадставілі “сапраўднае дасье”, пасля чаго іх папрасілі выйсьці, бо правілам камісіі сталася рада ўтрох, без дадатковых удзельнікаў.

Дасье, на выгляд тонкае й сыцілае, было сапраўды вычарпальнае. Падрабязны ліст з амэрыканскае амбасады ў квэстуру ўтрымліваў дакладныя зьвесткі. Браян Райт, 30 гадоў, і Нэнсі Фэрстан, 28 гадоў, паходзілі з Канзас-Сыты, былі дзецьмі вельмі заможных бацькоў. Яны выхоўваліся разам, хадзілі ў адну школу, з дазволу бацькоў іх лічылі “заручонымі” ад раньняга юнацтва (16 гадоў яму, 14 — ёй). Яны разам (ён пачакаў, пакуль яна скончыць школу) запісаліся ў Бэрклі на факультэт гісторыі мастацтва й на курсы італьянскай мовы. Мянюшка “заручоньх”, прыклееная ім у Канзасе, засталася і ў Бэрклі. Яны былі неразлучныя, супольным было ўсё: лекцыі, хатняя навука, выезды на вакацыі да бацькоў; за выключэньнем пакояў у студэнцкім інтэрнаце, але й гэта зьмянілася, калі яны зьнялі кватэру. Вучыліся яны вельмі добра, факультэт гісторыі мастацтва даў ім магчымасьць гадавых стажаў у Італіі. Пасля атрыманьня дыплёму й перад выездам у Італію яны гучна пабраліся ў Канзас-Сыты. Аднак ніхто зь іх не зьмяніў дашлюбнага прозьвішча. Першым этапам іхных стажаў быў Рым, дасьледніцкая праца ў Базыліцы сьвятое Цэцыліі над “Апошнім Судом” П'этра Каваліні. Праз паўгоду яны павінныя былі пераехаць у Сыену.

Да ліста з амбасады былі далучаныя нататкі трох падафіцэраў, зробленыя пасля візыту ў амэрыканскі шпіталь, разьмешчаны ў Рыме. Гэтым адкрыццём сьледчыя квэстуры вельмі ганарыліся, бо пайшлі ў той шпіталь вобмацкам, па нейкаму натхненьню. Аказалася, што Браян і Нэнсі прыходзілі ў амбуляторыю штомесяц. Нэнсі, замаркочаная тым, што ня можа зацяжарыць, праходзіла адмысловы курс гінэкалягічнага лекаваньня. Браян, які ў юнацтве перахварэў на сухоты й цалкам іх залячыў, меў звычайку “правяраць” свой арганізм у знаёмага доктара. Апошні візыт адбыўся 12 ліпеня, тым разам Браян папрасіў *чек-up*. Яму ўзялі кроў на аналіз, а 13 ліпеня ён прынёс вынікі астатніх аналізаў, зробленых у блізкай лябараторыі на Затыбэр'і. Браян выйшаў зь лябараторыі зьнішчаны. Нататкі сьледчых не пакідалі сумневу: у лябараторыі ім

паведамлі, што Браян меў пачаткі AIDS. Падобна, ён быў бісексуальны.

Ксёндз Бэртоні, уважаны як “наркаксёндз” за спэцыяліста ў роднаснай сфэры AIDS, спрабаваў рэканструяваць парадак здарэнняў на *Via Anicia*. Ён скарыстаўся словам “амок” для апісання духовага стану маладога амэрыканца. “Гэта стан, — тлумачыў ён, — які ламае ўсялякую ўладу розуму і спрыяе нараджэнню агрэсіі”. Прафэсарка Марыя Тэрэза Вэрчэ, у згодзе са сваім унівэрсытэцкім калегам, спакусілася “напісаць сцэнар”, гіпатэтычны, ясная справа. 15 жніўня Браян і Нэнсі ляжалі ў пакоі аголеныя, прымаючы разам або па чарзе душ. Як сьцямнела, яны выйшлі на тэрасу з матрасамі. Каля дзясятай гадзіны Браян некалькі разоў з дзіўнай жарсыцю авалодаў спалоханай і пакорлівай Нэнсі. Каля паўночы, калі каханкі шалелі ў начной сьпёцы *Ferragosto*, Браян зноўку авалодаў Нэнсі, якая гэтым разам паспрабавала супраціўляцца. Тады ён сашчапіў рукі вакол ейнай шыі. Потым, быццам учадзеўшы, сядзеў некалькі гадзінаў ля ейнага цела. Ачуняўшы на сьвітанку, павесіўся.

На гэтым пасяджэньні камісія звязала *Ferragosto* з шаленствам. Ксёндз Бэртоні папрасіў, каб далучылі слова “амок”.

“Амэрыканская трагедыя” спалучала забойства й самагубства, “трагедыя самоты” на першым паверху дамка на *Via Anicia* аказалася ідэнтычным спалучэньнем, толькі з адваротнымі ролямі. Гэта давяло дасьледаваньне целаў, якое правёў капітан Карбанары. Жонка спачатку ўсыпіла Вінцэнта Бэрнардыні соннымі парашкамі, а потым зацягнула на варэльнію, дзе ўжо быў адкрыты газ. Амэлія легла ля Вінцэнта, а ката ўпусьціла паміж унутранымі й зьнешнімі шыбамі. (На час зімы Бэрнардыні паставілі падвойныя шыбы.) Гэтым і тлумачылася дзівоснае ўратаваньне ката.

Камісія мела абмежаванае поле для аналізу. Бо размова йшла пра кабету, хворую на нэрвы, таму можна было толькі дапускаць, што менавіта невыносна сьпякотная ноч вяршыні лета разбудзіла ў ёй прагу забойства. Сужэнцы, бацькі адзінага сына, які працаваў і жыў зь сям’ёй у прамысловым п’ёмонцкім мястэчку Бэла, былі ідэальнай сям’ёй нават падчас пастаннага росту хваробы жонкі. Так цьведзіў рапарт квэстуры, падмацаваны паказаньнямі сына. Жанчына ў кароткіх прасьвятленьнях розуму баялася, што яе аддадуць у псыхіятрычны шпіталь. Калі самагубства сям’і Бэрнардыні й было “трагедыяй самоты”, дык толькі ў тым сэнсе, што жонка не хацела памерці адна і не хацела пакінуць на сьвеце самотнага мужа, відавочна не давяраючы апякунскім якасьцям сына.

У любым выпадку, у сваім аналізе камісія не магла адказаць на адно пытаньне: у якой ступені *Ferragosto* адыграла ролю сілы, якая цалкам замуціла сьведамасьць хворай на нэрвы жанчыны. Ніхто з камісіі не сумняваўся ў сувязі гэтых двух чыннікаў: хваробы й *Ferragosto*.

Дасьледаваньне, збор паказаньняў і плёткаў у рымскім гета прывялі да таго, што афіцыйная справаздача набыла рысы навэлі.

Чальцы камісіі аднагалосна назвалі гэтую навэлю “Рамэа і Джулія часоў пагарды”. Даволі дзіўнае сталучэньне Шэкспіра й Мальро было ідэяй усёй камісіі. На тварах трох яе чальцоў адбіўся гэтак званы “творчы гонар”.

І сапраўды, у назве было нешта незвычайна трапнае, характэрнае для нашай гаротнай эпохі. У 1042 годзе Вітторыя Фэррарэзэ было 27 гадоў, а Мірыям Матэра 17. Іх каханьне, бязьмежнае й ненасытнае, было аздобаю гета. Нават калі яны разлучаліся на кароткі час (Вітторыя выбіраўся з гета, нягледзячы на суровыя ўрадавыя забароны), ім здавалася, што разлука вечная; яны сустракаліся як па доўгім расстаньні. Абедзьве сям’і выступалі супраць самавольных заручынаў. Вітторыя быў адзіным сынам заможнага купца, а Мірыям — дачкою аўдавеллага грушчыка, які не ўяўляў сабе, што дачка яго пакіне. Вітторыя пасьпеў яшчэ скончыць тэхнікум да прыняцця расавых абмежаваньняў і ў вачох жыхароў гета быў “мысьляром” (гэта праўда, ён быў сапраўдным “кніжным робакам”); а Мірыям, непісьменная дзяўчына, з 16 гадоў служыла прыбіральніцай у сынагозе. Яны кахалі так, быццам былі прызначаныя адно для аднога з нараджэньня (пры значнай розьніцы ва ўзросьце). Яны былі каханкамі, не зважаючы на традыцыйныя звычаі ды вымогі старых.

У 23 гады Вітторыя стаў камуністычным дзеячам. Калі сытуацыя абвострылася, партыя паставіла, што ён мусіць уцячы. Пад канец 1942 году яго перакінулі ў Геную ды пасадзілі на савецкі карабель. Яго арыштавалі ў Харкаве за “контррэвалюцыйную дзейнасьць” і саслалі ў Варкуту. Вызвалілі ў 1954 годзе па “амністыі Малянкова”. Але ў Рым ён, “рэабілітаваны”, вярнуўся толькі ў 1960 годзе.

Мірыям сталася ахвяраю нямецкага “хапуна” ў рымскім гета 16 кастрычніка 1943 году. Працаздольных немцы вывезьлі ў Асвэнцым. Яна здолела ўнікнуць газавай каморы, у Рым вярнулася ў 1945 годзе. У роднае гета патрапіла толькі таму, што ёй апекаваліся ацалелыя вязьні. Падобна было, што яна зьнямела, прынамсі, за тры наступныя гады Мірыям не прамовіла ні слова. Аднак відавочна, што яна памятала сваё мінулае жыцьцё, бо хутка па вяртаньню зноў пайшла працаваць прыбіральшчыцаю ў

сынагозе. Яе кармілі, як жабрачку, дзе папала, жыла яна ў каморцы закатаванага бацькі-групчыка. Пашкадаваўшы гаротную й нямую жанчыну, лекар з гэта накіраваў яе на дасьледаваньне ў шпіталь у Авэнтына, дзе сам падпрацоўваў. Там спраўдзіліся ягонья найгоршыя прадчуваньні: у канцлягеры Мірыям залічылі да досьледных пацукоў й назаўжды скалечылі ейную жаноцкасьць. Праўда, яна пачала гаварыць, але быццам ня памятала свайго каханага. Між тым, калі ён вярнуўся з Расеі ў 1960 годзе, Мірыям з плачам кінулася да ягоных ног — да ног старога, змарнелага, хваравітага чалавека. Яны пасяліліся ў ягоньм ранейшым жытле. Пасьля сьмерці бацькі Вікторыя, хоць і не з такім размахам, працягнуў ягонае гандлёвае прадпрыемства; бацькаву спадчыну падзяліў зь сястрою. Мірыям магла й не працаваць у сынагозе, але працавала, ня слухаючы ўгавораў свайго сябра. Іх зноў бачылі ў гэта, прытуленых адно да аднаго і заўсёды маўкаітых. Яны ціснуліся адно да аднаго так канвульсіўна, як іх і знайшлі па самагубстве.

Аўтары паліцыйнага рапарту ня ўтрымаліся, каб не дапісаць напрыканцы пары нязграбных, хаця й шчырых, словаў узрушэньня. Прафэсарка Марыя Тэрэза выцерла хустачкаю вільготныя вочы. Здрыгануўся голас прафэсара Партэла, які чытаў рапарт.

Спробы аналізу распачаў ксёндз Бэртоні, які нечакана абвесьціў, што, на ягоную думку, тут не хапае матэрыялу для аналізу. “Сапраўды, гэта была кранальная навэля, — сказаў ксёндз, — яе псыхалягічныя карані недзе ў нязнанных нам землях. Хто з нас здолее ўявіць лёс камуніста з рымскага гэта, перасьледаванага ў краіне, якую ён лічыў сваёй ідэальнай Айчынай? Хто наважыцца адхіліць заслону драмы маладое дзяўчыны, драму раптоўнага пераходу ад юначага каханьня да скалечанай сталасьці?” І камісія вырашыла: у гэтым выпадку маўчаньне — адзіная альтэрнатыва непранікальнасьці матэрыі і бясьсіласьці мовы.

“Аднак мы ня маем права, — ціха, амаль нясьмела, абазвалася прафэсарка Марыя Тэрэза, — забыцца пра галоўнае пытаньне нашых разважаньняў. З 1960 году Рамэа і Джулія рымскага гэта штоноч, на працягу многіх гадоў, маглі перарэзаць стужку свае пакуты, якую я б назвала бясплодным каханьнем, распачнымі абдымкам адапхнутых жыцьцём гаротнікаў. Чаму ж гэты скачок у прорву, у вечны сон быў справакаваны лёсам або Богам толькі ў гэтую праклятую ноч з 15 на 16 жніўня?”

Апошняя пасяджэньне камісіі скончылася рашэньнем, што і гэтае здарэньне, хаця й без належнай аналітычнай аздобы, будзе ўлучанае ў працу над заключэньнем.

Заклучэньне камісіі псыхолягаў

Пра заключэньне камісіі псыхолягаў, на жаль, можна сказаць, што яно было заключэньнем толькі з назову. Выклікаюць спачуваньні намеры чальцоў: яны спрабавалі штосьці даць квэстуры й дэпартаменту міністэрства ўнутраных справаў узамен за патрачаныя на іх грошы. Часам гэтыя намеры выглядаюць нават сьмешнымі, як у выпадку з замоўленай адмыслова ў лекараў экспэртызы на тэма тэма зьменаў у арганізме пад уплывам “узростаючай крывой сьпякоты”. Між тым іхнай задачай было апісаць **псыхалягічныя** зьмены людзкой асобы, на якую ўзьдзеічае нябачны ўплыў вяршыні лета, *Ferragosto*, а не **фізычныя**, вядомыя з даўніх часоў выпадкі шаленства, зьвязаныя з задухай (у старых рымскіх кроніках часта сустракаюцца напамінкі пра гольх вар’ятаў, што выбягалі ў ноч *Ferragosto* з дому ды беглі ў бок Тыбру, каб ахаладзіцца ў амаль перасохлай улетку рэчцы, укусы прыбярэжных пацукоў вярталі іх да прытомнасьці). Псыхалягічныя акцэнты былі ў заключэньнях камісіі скупыя й крохкія: пустка бязьлюднага гораду й бязьлюднай камяніцы; рэфлекс погляду на прамінулае жыцьцё і падвядзеньня рахунку, рэдкі ў нармальна акалічнасьцях; неакрэсьлены страх, выкліканы рэзкім аслабленьнем (асабліва ў сталых людзей); эфэкт “глухога рэха” ўласных галасоў, страшны, калі паўстае патрэба выклікаць дапамогу. Усе гэтыя псыхалягічныя націскі не пазбаўленьня рацыі, але вельмі няпоўныя.

І надалей бракуе адказу на галоўнае пытаньне, пастаўленае перад камісіяй замоўнікамі: чаму гэтая эксплёзія адбылася ў ноч *Ferragosto*? На тле млявых і дастаткова бляклых высноваў нечакана моцна прагучала рэпліка ксяндза Бэртоні: “Занатуйце, што ніхто, за выключэньнем няшчаснага ватыканскага монсэнёра і, магчыма, Мірыям з рымскага гэта, не адчуваў жывога зьвязку з Богам; я не раблю з таго занадта далёкіх вывадаў, аднак думаю, што сярод усіх вашых высноваў мая найбагацейшая і найбольш загалыбленая ў рэчаіснасьць людзкога жыцьця”.

Замоўнікі не хавалі ад членаў камісіі ад самага пачатку, што вынікі яе працы павінныя даць квэстуры, дэпартаменту ўнутраных справаў і асэсоры Гарадзкае Рады прынамсі накід папераджальных сродкаў; што, інакш кажучы, грозны фэнамэн, што суправаджае *Ferragosto*, можна вывучыць і ўтаймаваць рэдукцыі. З гэтага пункту гледжаньня члены камісіі прызналіся ў поўнай бездапаможнасьці. “Думка пра самагубства, — дадала прафэсарка Вэрачэ, — ёсьць кветкаю, якая вельмі доўга расьце ў чалавечай душы — ад зернетка да квітненьня”. Ксэндз Бэртоні

дадаў: “Атрутная кветка душы, пакінутай Богам, расьце паволі, і ніхто, апроч Бога, ня здольны яе выкараніць”.

Зь дзёньніка аўтара, запіс ад 16 ліпеня 1972 году

“Шмат гадоў таму надарылася мне правесьці ў бедным рымскім гатэліку ўзбоч палацу Тэрміні кульмінацыйны, сьвяткаваны італійцамі дзень 15 жніўня, *Ferragosto*. Горад быў бязьлюдны, сьпякота жахлівая. Я ляжаў голы ў мокрым ложку, часам спаўзаў зь яго, каб падставіць галаву пад кран і заглянуць у цёмны калодзеж двара. Зрэзьчасу адзіны згук падаваў дыхавічны ліфт: калі нейкі праезджы салдат прыводзіў дзяўчынку з Тэрміні. Нават каханьне за сьцяной адбывалася ціха й сонна, бяз крыкаў і рыпеньня спружын. Ня здолею ўжо цяпер аднавіць раскленага й лянівлага бегу маіх думак; яны паўзлі туды-сюды праз абшары мінулых гадоў, і паступова брэнялі шаленствам (паводле К’еркегора, шаленства — галоўны твар роспачы). Каля шостаі вечара я адчуў штосьці немагчымае для апісаньня, дзірку ў часе, помпу адхлані, што ўсмоктвала мяне. Я кінуўся да вакна, ад здранцвення мяне абудзіў боль у руках, сутаргава заціснутых на клямках жалюзі. Адразу ж потым вуліцы каротка зашумелі, горад на хвілю ажыў, у суседняй камяніцы хтосьці няголасна засьпяваў, наколькі хапіла воддыху ў лёгкіх, папулярную песеньку. У паўночнай радыёпраграме паведамлілі, што *alle sei della sera circa*, каля шостаі вечара чатыры асобы адпрэчылі ўласнае жьцьцё ў розных раёнах Рыму.

Нямы сусьвет

Памятаю, што адбылося потым. Пасьля паўночнай радыёпраграмы я апошнім высілкам волі патушыў начнік і заснуў цяжкім сном, як самлеўшы. Прачнуўся а другой. Уся падлога ў пакоі была чорная ад прусакоў. Такое часьцяком здараецца ў старых рымскіх камяніцах: гарачэча гоніць прусакоў зь перагрэтых муроў, яны праціскаюцца ў пакоі паміж ліштвамі, зьбіраюцца на падлозе, ствараючы быццам чорную, дрыготкую посьцілку. На сьвітаньні прусакі вяртаюцца туды, адкуль павыпаўзалі, і пакой зноўку здаецца адносна чыстым.

Я здолеў апрануцца, стоячы на ложку і з дапамогаю вады з конаўкі праклаў сабе дарогу да дзьвярэй. Зьбег на дол, пабудзіў соннага парт’е, які неахвотна адчыніў мне дзьверы на вуліцу. Мне не заставалася нічога іншага, як да ранку бязмэтна блукаць па вуліцах Рыму.

Цяпер, па другой гадзіне ночы, горад быў зусім пустэльны. Я дацягнуўся да Тыбру, спадзеючыся, што хоць нейкі павеў вільгаці з ракі дапаможа мне перавесці дыханьне. Я рушыў уздоўж Тыбру, прысядаючы па дарозе на парапеты. Але ўрэшце, змучаны, вырашыў сысці сходамі да ракі, абмінуўшы замкнёную прыстань. Хтосьці пакінуў ля ўваходу на прыстань дзіравую лодку. Я выгодна ўлёгся ў ёй.

Я ляжаў, углядаючыся то ў зорнае неба, то на бульвар па тым беразе. Ён быў цалкам пусты, ніводзін мінак не зьявіўся на ім. Пусты й нямы, ніадкуль не даходзіў ніякі згук, апроч лянівага плюскату вады ў высахлым карыце ракі і пацучынага шкробату ў сьмецьці.

Нямы Рым пабудзіў у маіх думках “нямы сусьвет” Паскаля зь ягоньх “Думак”. Я заўжды меркаваў, а ў гэтую ноч *Ferragosto* пераканаўся, што Паскаль быў адзіным філэзафам, які здолеў наблізіцца да нашага ўбоства і праўды “схаванага Бога”.

Дзьве ягонья думкі я стала трымаю ў душы. “Ад пекла да неба нас аддзяляе толькі жыцьцё, самая крохкая ў сьвеце рэч”. І: “пазнаньне Бога без пазнаньня ўласнага ўбоства спараджае пыху, пазнаньне ўласнага ўбоства без пазнаньня Бога спараджае роспач. Пазнаньне Хрыста знаходзіцца пасярэдзіне, бо ў ім мы знаходзім і Бога, і сваё ўбоства”.

Але размова тут ідзе пра “Бога схаванага”, а часьцей і найпрост “няіснага”. За Ягонай “схаванасьцю” або “няіснасьцю” разнасьцежваецца “нямы сусьвет”, абьякавы да нашага існаваньня, і мы асуджаныя на вечную бяздомнасьць.

А можа, не “за” ягонай няіснасьцю, а “перад” ягонай няіснасьцю, калі ўсё на сьвеце ёсьць заслонай, што закрывае Бога? Так ці інакш, мы загубленыя ў “нямым сусьвеце”, пакінутыя на ўласныя сілы (ці ўласнае бясьсільле), кінутыя на “спусьцелую й жахлівую выспу”.

Аднаўляючы ў памяці абрыўкі думкі Паскаля, я запытваўся: а калі пачуцьці, што прасочваюцца ў людзкія сэрцы, будуць так скандэнсаваныя, так напружаныя, што згасіўшы усялякае сьвятло, незваротна пагрузыць людзкія сэрцы ў гушчэчу цемры? Ня трэба быць філэзафам, каб мысьліць і адчуваць гэтакім чынам, на найніжэйшым роўні экзыстэнцыі. І тут мне прыйшло да галавы, што менавіта гэта й адбываецца у некаторых людзей у ноч вяршыні лета, калі паражае “немата сусьвету” і гусьцеюць да максымуму заслоны, што хаваюць Бога, падсоўваючы пакутны жах яго няіснасьці. Чаму менавіта ў гэтую ноч, а не ў якую іншую? Гэтага я няздольны, і думаю, што ніхто ня здольны, патлумачыць. Аднак і надалей, хаця слаба, балелі мне рукі, якімі я адпыхваўся ад

засмоктваньня ў чорную прорву вуліцы. Колькі людзей у тую ноч баранілася ад спакусы адыходу?

Я заснуў на схіле ночы, ужо падсьветленай надыходам дня. Прахапіўся, калі штуршок зрушыў маю лодку. Яе штурхнуў, мінаючы, чалавек, узброены вядром і вудаю. Ён азірнуўся на мяне, гучна засьмяяўся і крыкнуў: *E finito il Ferragosto!* І сапраўды, сьвітанак ужо хапаў Рым у свае абдымкі. Я сышоў з надрэчча на бульвар і, асьвяжэлы, аціхла радасны, пайшоў у кірунку *Piazza del Popolo*. Усё больш людзей выходзіла з адчыненых брамак. На пляц выехала нават некалькі аўто. Я дабраўся акружным шляхам да *Pincio*, дзе было яшчэ пуста, хаця вадавоз ужо пакрапіў алею. *Pincio*, сад, дзе нарадзілася маё каханьне! Я абалёрся ўсім целам на балюстраду, якая дазваляла мне заўжды абягаць захопленым позіткам Рым: Гішпанскі пляц, *Condotti*, Тыбр, сьвятога Пятра. Сонца распырсквалася, як вада з вадавозу. Вуліцы, бульвар і пляцы пачарнелі ад мінакоў; рэдкіх, але жвавых у бязруху мёртвага гораду. Я не прэтэндую на раскрыцьцё таямніцы *Ferragosto*. Яна застанецца вечным сакрэтам (недаступным для ўладаў, што мараць аб прафіляктыцы “параксызму самазьнішчэньня”). Дзя мяне вяршыня лета была, ёсьць і будзе, пакуль існуе сьвет, момантам змаганьня нашага жьцьця з нашай сьмерцю.

Красавік—травень 1996 году

Зьмест

Прадмова Яна Максымяка,

Дон Ільдэбранда,

Багаславёная, сьвятая,

Жалобны мадрыгал,

Белая ноч каханьня,

Гарачы подых пустэльні,

Ferragosto,

© Інтэрнэт-версія: Камунікат.org, 2011 год

© PDF: Камунікат.org, 2011 год

© ePUB: Камунікат.org, 2011 год